

**EESTI
RAAMATUKOGUHOIDJATE
ÜHINGU
AASTARAAMAT
1996**

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing

**EESTI RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHINGU
AASTARAAMAT**

8

1996

Teaduste Akadeemia Kirjastus

Tallinn 1997

02
E 20

Toimetuseks: Linda Kask, Anne Klaassen (koostaja ja toimetaja),
Aita Kraut, Helje Riives

Tõlked toimetanud Ülle Rebo
Kaane kujundanud Tiia Eikholm
Arvutisse sisestanud Siiri Jakobson

ISSN 1406-0876

ISBN 9985-9093-4-8

© Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing

SISUKORD * CONTENTS

Saateks		6
Preface		7

<i>Anne Valmas</i>	Kultuurikongressile mõeldes	8
<i>Aili Norberg</i>	Omariiklus ja raamatukogud : Balti raamatukoguhoidjate V kongress Tallinnas	11

TEADUSTE AKADEEMIA RAAMATUKOGU 50

<i>Maive Triipan</i>	Pool sajandit Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu	16
----------------------	--	----

AUTOMATISEERIMINE

<i>Jüri Järs</i>	Infosüsteemi loomisest maakonna ja linna keskraamatukogudes	28
------------------	---	----

RAHVUSBIBLIOGRAAFIA

<i>Helje Kannik</i>	Kuu aega Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus	39
<i>Anne Ainz</i>	Rahvusbibliograafia seminar Tallinnas 3.–5. juunil 1996	44
<i>Katre Riisalu</i>	Rahvusbibliograafiade koostamisest Rahvusraamatukogu kunstide osakonnas	51

RAHVARAAMATUKOGUD

<i>Maire Killar</i>	Tööst uue liigitussüsteemiga Viljandi Linnaraamatukogus	54
<i>Mare Ektermann</i>	130 aastat raamatukogu Haapsalus	60
<i>Rutt Enok</i>	Harju Maakonnaraamatukogu rahvusvahelistest suhetest	69

RAAMATUKOGUHARIDUS

<i>Aira Lepik</i>	Kraadiõpe infoteadustes – Teaduskraad Pedagoogikaülikoolist	71
-------------------	---	----

AJALOOLIST

<i>Voldemar Miller</i>	Raamatu väärtuse muutumine ajas	82
<i>Ingrid Loosme</i>	Tartu Ülikooli Raamatukogu erihoiuosakonna arhiivis leiduvast	89

MÄLESTUSI

<i>Meenutusi Felix Kaubast</i>		104
<i>Heino Gustavson</i>	Mälestuskilde kahest toredast inimesest	110

JUUBELID

<i>Marje Aasmets</i>	Arda-Maria Kirsnel. Jooni elust ja tegevusest	111
<i>Ene Loddes</i>	Virve Ennosaar	123

KROONIKA

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing 1996. aastal		126
--	--	-----

ARVUSTUSI. ARVAMUSI

<i>Mari Kalvik</i>	Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu juubelikogumik	140
<i>Lembit Aader</i>	Vajalik uurimus : Veskimägi, K.-O. Nõukogude unelaadne elu	143
<i>Sirje Kivimäe</i>	Baltimaid käsitlev bibliograafia	145

SUMMARIES

<i>Anne Valmas</i>	Thinking of the Cultural Congress	147
<i>Aili Norberg</i>	Independence and Libraries. The 5th Congress of Baltic Librarians in Tallinn	147
<i>Maive Triipan</i>	The Half-Century of the Library of Estonian Academy of Sciences	148
<i>Jüri Järs</i>	Creating Information System of County and Town Central Libraries	149
<i>Helje Kannik</i>	A Month in the Royal Library of Copenhagen	151
<i>Anne Ainz</i>	A Seminar on National Bibliography in Tallinn	151
<i>Katre Riisalu</i>	About the Compilation of National Bibliographies at the Fine Arts Department of the National Library of Estonia	152
<i>Maire Killar</i>	The UDC in Viljandi Town Library	152

<i>Mare Ektermann</i>	130 Years of Librarianship in Haapsalu	152
<i>Rutt Enok</i>	International Relations of Harju County Library	153
<i>Aira Lepik</i>	Degree Programmes in Information Science – Academic Degree from Tallinn Pedagogical University	153
<i>Voldemar Miller</i>	Changes of Book Value in Time	154
<i>Ingrid Loosme</i>	Some Words about the Archives of the Collection for Restricted Use at the Library of the Tartu University	154
Thinking of Felix	Kauba	155
<i>Heino Gustavson</i>	Recollections of Two Wonderful People	155
<i>Marje Aasmets</i>	Arda-Maria Kirsnel	155
<i>Ene Loddes</i>	Virve Ennosaar	156
<i>Mari Kalvik</i>	The Jubilee Publication of the Library of Estonian Academy of Sciences	156
<i>Lembit Aader</i>	An Outstanding Treatise	157
<i>Sirje Kivimäe</i>	Bibliographies of Baltic Countries	157
Autorid * Authors		158
Lühendid * Abbreviations		160

Saateks

Käesolev aastaraamat püüab kajastada nii Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu kui ka eesti raamatukogunduse aktuaalsemaid teemasid 1996. aastal.

Milline on siis aasta 1996 tagasivaates?

Küsimuseks number üks on raamatukogude infosüsteemi loomine. Astutakse otsustavaid samme maakonna ja linna keskraamatukogudele riist-, võrk- ja tarkvara muretsemisel. Teadusraamatukogude osas ei ole jõutud plaanipidamisest palju kaugemale.

Automatiseerimise eeltööna tegeldakse pingsalt UDK ja märksõnastamisega. Raamatukogude ühistegevuse korras valmib UDK eestikeelne versioon. Ees seisab kirjereeglite sobitamine automatiseeritud süsteemidega.

Areneb side välismaailmaga. Infovahetus ja koostöö toimub pea kõigis raamatukogunduse ja raamatuteaduse valdkondades.

Üha enam kasutab raamatukoguhoidja traditsioonilise raamatukogutöö juures kaasaegseid vahendeid, igas töölõigis tuleb pingutada ajaga kaasa minekuks. Järsult on tõusnud raamatukoguhariduse, täienduskoolituse ja magistriõppe osatähtsus.

Retrospektiivne rahvusbibliograafia peab säilitama traditsioone, jooksev kavandab ümberkorraldusi.

Nõukogude tsensuuri tegevuse uurimine on endiselt aktuaalne.

Juubelitähtpäevad on Teaduste Akadeemia Raamatukogul, Lääne Maakonna Keskraamatukogul, samuti mitmel tuntud raamatukogutegelasel. Aastaraamatu tähelepanu on pööratud neile, kellest seni trükisõnas vähem juttu on olnud.

Jätkuvalt peavad nii kutseühing, raamatukogunduse juhid kui ka igaüks meist tunnetama ja tõestama raamatukogudes tehtava töö vajalikkust.

Anne Klaassen
21. aprillil 1997

Preface

The Yearbook tries to reflect the topical issues of the year in the life and activities of the Estonian Librarians' Association as well as the the whole librarianship society in Estonia.

What was the year 1996 like?

The leading question was the foundation of the information system of publiclibraries. Decisive steps have been taken in acquiring hard-, net- and software for the county libraries. Academic libraries have not overcome the preparatory period yet.

Much attention has been paid to the UDC and subject indexing in the preliminary work towards switching over to automated systems. The Estonian version of the UDC will be ready soon as the the joint work of several Estonian libraries. The next step will be the harmonization of description rules to automated systems.

Relations with the outer world are tightening. Exchange of information and cooperation is going on in practically all the fields of librarianship and book study.

The librarian today makes frequent and effective use of modern information tools while carrying out traditional library tasks. In every field of activity efforts must be made to keep abreast with the times. The role of vocational education, complementary and degree courses has grown radically.

While the Retrospective National Bibliography must adhere to established rules, changes are prepared in the arrangement of current bibliographies.

The study of the activities of the soviet censor is still on the agenda.

Last year the Library of Estonian Academy of Sciences and the Central Library of Lääne County celebrated their anniversaries, so did several outstanding figures of the librarianship society. The Yearbook marks out those that have received less attention in the press.

Over and over again the professional association and the authorities of the library world as well as every one of us has to realize and prove to others the necessity of library operations and services in our society.

Anne Klaassen
April 21st 1997

KULTUURIKONGRESSILE MÕELDES

Raamatukogude ülesanne on tagada eesti rahva haridus ja haritus asjatundlikult kujundatud kogude kaudu. Teadusraamatukogud peavad olema varustatud kirjandusega, mis annab aluse kogu riigi teaduse, hariduse, majanduse, tööstuse, põllumajanduse, looduskaitse või mistahes vajaliku valdkonna arenguks. Rahvaraamatukogud peavad kättesaadavaks tegema selle, mida vajab lugeja maakonnas, linnas, külas.

Kuidas seda ülesannet täita, kui me praeguseks ei tea, missugused on prioriteetsed suunad Eesti üldises arengupoliitikas? Kultuurikongressile Tartus 13. detsembril 1996 ei kutsutud teadlaste esindajaid, rääkimata majandusasjatundjatest või looduskaitsetest. Ometi on kõik need Eesti kultuuri esindajad, kui Eestit üldse kultuurriigiks pidada, – on ju haritlased, teadurid ja kultuuritöötajad meil pidevalt alandatud seisuses. Vabariigi valitsuse juurde loodud Teadus- ja Arengunõukogust, mille esimees on Tiit Vähi ja ülesandeks riigi arengukava väljatöötamine, ei ole midagi kuulda.

Kuidas siis töötada välja kontseptsiooni, mis oleks tõeliselt riigi kultuuripoliitika? See saab olla kas väga üldine, nagu viimane versioon “Eesti riiklik kultuuripoliitika lähiaastatel” või iga valdkonna detailne arengukava, mis tõepoolest aitaks ka raamatukogusid nende töös. Raamatukogude süsteem on senini ühtne, sõltumata nende ametkondlikust alluvusest, ja töötab paljuski ühtsete koordineeritud programmide alusel.

Teaduslike keskraamatukogude komplekteerimise kava on püüdnud tagada, et kõik Eestile vajalikud erialad oleksid infoga kaetud. Ilma heade kogudeta pole ju raamatukogudel mõtet. Samas tegutsevad raamatukogud kogemuslikult, püüdes ette arvata, missugust infot meie ühiskond üldse vajab, ja tahaks loota, et seda tehakse õigesti.

Orienteerumine praegusel, meie jaoks avatud maailma raamatuturul on äärmiselt keerukas, sest miljonite ilmuvate trükiste ja mitmesuguste infokandjate hulgast meile vajaliku leidmine on paljude asjatundjate järjepidev töö. Kaasaegne teadusraamatukogu suudab täita oma ülesandeid ainult siis, kui ta on heal tasemel komplekteeritud. Annetused ja kingitused annavad kogudele ainult mõningat lisa.

Aga hea raamatukogu kujunemise aluseks saab olla riigi üldine arengukava, kus on määratud ära prioriteetidid teaduses ja hariduses, mis infoga varustamist vajavad.

Rahvaraamatukogude varustamine kirjandusega on praegu olulisem kui endistel aegadel, sest kallinenud raamatu ja vaesunud lugeja puhul on rahvaraamatukogude osa tähtsam kui kunagi varem. Praegu on 50% Eesti elanikest raamatukogude lugejad ja see protsent kasvab aina, kusjuures on teada, et üldine kultuuritarbimine Eestis väheneb. Eestlaste lugemishuvi on läbi aegade olnud suur ja nüüd on eriti oluline selle rahuldamine hästi komplekteeritud raamatukogude kaudu.

Uus sundeksemplari seadus jätab rahvaraamatukogud sundeksemplarist ilma ja ega sundeksemplar olegi mõeldud komplekteerimisallikaks. Kõigile rahvusraamatukogu ülesandeid täitvatele raamatukogudele tagab ta rahvustrükise säilimise. Jääb üle loota, et kirjastajad ja trükkalid ise ka mõistavad, et see on neilegi oma loomingu pideva püsimise huvides oluline, ja trükiste saatmist raamatukogudele tõsiselt võtavad. Sellega tagatakse ka nende väljaannete kajastumine raamatukogude kataloogides ja rahvusbibliograafias. Raamatukogude areng ei ole mõeldav ilma riikliku infosüsteemide programmita, mis annab võimaluse raamatukogude kaasajastamiseks, raamatukogutöötajate vaeva kergendamiseks kirjanduse komplekteerimisel, kataloogimisel ja laenutamisel. Lugejatel kergeneb otsinguvaev ja väheneb bürokraatia trükise laenamisel.

Praegu on tänu Avatud Eesti Fondi toetusele saanud 20 Eesti rahvaraamatukogu tark- ja riistvara automatiseeritud süsteemi rakendamiseks.

Teadusraamatukogudele on automatiseeritud süsteemi rakendamiseks eraldatud raha MELLONI fondilt USAs.

Olulisi programme raamatukogunduse arendamiseks, ilma milleta Eesti raamatukogundus toime ei tule, on pikk rida: märksõnastamine ja liigitamine, rahvusbibliograafia, kogude säilitamine ja restaureerimine, mikrofilmimine jne. Nendest on kultuuripoliitika käsitlemisel mööda mindud, kuigi raamatukogud need esitasid ja igapäevatöös jälgivad.

Ka raamatukogunduslikus seadusandluses on suur lünk – eriala- ja teadusraamatukogud on seadusega kaitsmata. Rahvusraamatukogu ja rahvaraamatukogude seadused nende vajadusi ei kata.

Avatud ühiskonna tingimustes on äärmiselt oluline raamatukoguhoidja enese areng. Raamatukoguhoidja peab suutma oma töö eest vastutada, kuid oskama ka nõuda oma õigusi. Tal peab olema piisavalt julgust rääkida oma muredest ja ei tohi olla liigselt tagasihoidlik avalikustamaks, mis ühiskonna heaks ära on tehtud.

Kuid tähtsaim kõigest – bibliotekaar peab olema õpi- ja arenemishuviline, sest ilma missioonitunde, kultuurihuvi, keelte- ja arvutioskuseta tänapäeva raamatukoguhoidja enam toime ei tule.

Kirjanike Liit tegi kultuurikongressil ettepaneku hakata raamatukogudes arvet pidama loetud ilukirjanduslike teoste pealt autoritele tasu maksmiseks. Inglismaal, Saksamaal, Hollandis, Põhjamaades ja võibolla veel kusagil nii tehakse. Aga miks ei peaks siis maksu maksuma ka teaduskirjanduse või kooliõpikute autoritele, kes ei ole oma raamatu valmimiseks teinud sugugi vähem tööd?

Kõigi kirjandushuviliste ja kirjastajate ühiseks mureks on seni kehtiv raamatute käibemaks. Oma 18%-ga oleme kindlalt esirinnas Euroopa maades, kus enamasti kehtib käibemaksu soodustus või see maks puudub hoopis. Ettepanek on seda ka Eestis vähendada alates 1998. aastast 5%-ni.

Kuigi kongressil lipsas läbi lausekatkend hääbuvast raamatukogundusest, räägib see ainult esineja asjatundmatusest. Probleeme on senisest enam ja seoses elektrooniliste publikatsioonide tormilise pealetungiga võime kindlasti rääkida uuenevast raamatukogundusest. Maailm näitab juba praegu arvutikataloogidega asendatud kaartkatalooge, mikrofilmidega täidetud perioodikasaale ja iga päevaga muutub meile kättesaadavamaks Internet. See on paljude raamatukogude olevik, teiste tulevik, millest räägime tegelikult veel liiga vähe.

**OMARIIKLUS JA RAAMATUKOGUD :
Balti raamatukoguhoidjate V kongress Tallinnas**

Käesoleva aasta raamatukogupäevad Eestis algasid pidulikumalt kui tavaliselt. Avasündmuseks sai Balti raamatukoguhoidjate V kongress, mis peeti Tallinnas Eesti Rahvusraamatukogus 21.–22. oktoobril Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu ja Rahvusraamatukogu korraldusel. Varasemad kongressid on toimunud aastail 1930 Riias, 1935 Tallinnas, 1938 Kaunases ja 1991 Riias.

Kongressist võttis osa 75 delegaati Eestist, Lätist ja Leedust ning väliskülalisi Soomest, Rootsist, Taanist, Norrast, Islandilt, Saksamaalt ja Venemaalt. Plenaar- ja sektsioonide istungitel viibis arvukalt vabakuulajaid. Kohal olid ka Läti ja Leedu suursaadik.

Avakõne pidas Riigikogu aseesimees **Tunne Kelam**. Kongressile saatis oma tervitused ja head soovid IFLA asepresident **Jekaterina Genieva**. Kiiduavaldustega kuulati ära kõik nii kohal kui kaugel viibivate kolleegide tervitused ning ettepanekud kongressi paremaks kordaminekuks, sh. lindile loetud sõnavõtt ERÜ vanimalt liikmelt **Helene Johanilt** (93), kes tervislikel põhjustel ei saanud saalis viibida.

Kongressi töökavas oli kaks plenaaristungit ja kuus töökoosolekut, kus peeti ja arutati läbi 31 ettekannet ning oli võimalik arutleda veel 13 posterettekande teemadel.

Avaplenaaristungis esimeses ettekandes käsitles Eesti KM raamatukogunõunik **Tiiu Valm** raamatukogunduse arengut Eestis aastatel 1990–1995. See oli ülevaade arengu olulisematest teguritest, eelkõige kontseptuaalsest lähenemisest probleemide lahendamisele, mis lähtuvad rahvusvahelistest programmidest, nt. “The Universal Approach to Publications (UAP)”, mis on üks IFLA põhiprogramme publikatsioonide üldise kättesaadavuse tagamiseks. Eesti raamatukogunduses on olnud palju uutest oludes lahendamist vajavaid probleeme:

- olemasoleva raamatukoguvõrgu optimeerimine selle säilimise tagamiseks,
- raamatukogude tegevuseks vajaliku seadusandliku aluse loomine,
- raamatukogusüsteemide raalistamine,
- rahvaraamatukogude kui regionaalsete infokeskuste väljaarendamine,
- personalikoolituse korraldamine,
- kontaktide loomine teiste maade raamatukogudega parema infolevi tagamiseks jne.

Neis valdkondades on saavutatud märkimisväärset edu tänu intensiivsele välissuhtlusele ja osavõtule rahvusvaheliste organisatsioonide (IFLA, ABDOS, Bibliotheca Baltica jt.) tegevusest.

Audronė Glosienė, Vilniuse Ülikooli kommunikatsiooniteaduskonna dotsent, käsitles neid olulisi muutusi, mis on toimunud ja toimumas Leedu raamatukogunduses viimase kuue aasta jooksul aset leidnud ühiskondlik-poliitilise elu muudatuste taustal. Ettekande põhiteemad olid:

- sotsiaalne, majanduslik, poliitiline ja kultuurikeskkond,
- Leedu raamatukogusüsteem,
- raamatukogude tegevuse õiguslikud aspektid,
- rahvaraamatukogude reform,
- erinevad raamatukogutüübid muutuv keskkonnas,
- raamatukogude automatiseerimine: programm LIBIS,
- raamatukoguessursid ja tänapäeva infoteenindus,
- Leedu raamatukogundus tulevikus.

Läti Rahvusraamatukogu direktor **Andris Vilks** ei saanud kongressist osa võtta, mistõttu jäi plenaaristungil kuulmata ülevaade Läti raamatukogunduse arengust kongressidevahelisel ajal.

Töö jätkus seksioonides, mis olid aktuaalsetel teemadel ja kujunesid osavõturohketeks.

Teaduslike ja erialaraamatukogude seksioonis, mida Eesti kutseühingu esindajana juhatas **Kalju Tammaru**, kuulati ära kuus ettekannet.

Maret-Ene Klaus (ETAR) peatus komplekteerimise koordineerimisel Eesti teadusraamatukogudes, tuues näiteid koordineerimisest ja selle kasutegurist nii minevikus kui tänapäeval. Põhjalikumalt käsitlemist leidis ainevaldkondade jaotus Eesti teadusraamatukogude vahel, silmas pidades ka komplekteerimise tasemeid (A, B C). Sellest tööst, mida juhivad kutseühingu kogude toimkond, on olnud ja on ka tulevikus palju kasu, kui sellega tegeletakse aja nõudeid arvestades ja süstemaatiliselt.

Teine ettekanne Eestist – **Mihkel Voldilt** (EKM) – oli pühendatud *Baltica* kirjanduse komplekteerimisele Eesti teadusraamatukogudes. Ettekande muutis eriti nauditavaks filosoofia ajalukku ulatuv arutlus sõnade *Baltica*, *Estonica* ja *Estica* mõistelise sisu muutumisest ja seda tinginud ajaloolistest ja subjektiivsetest seikadest, mis jätkuvalt mõjutavad tegu, st. tööd *Baltica* kirjanduse komplekteerimise koordineerimisel eri raamatukogudes ja tekitavad raskusi üksteise (ja üldsuse) informeerimisel sellest.

Leedu Tehnikaraamatukogu komplekteerimisosakonna juhataja **Rima Mockapetrienė** käsitles välisperiodika tellimise koordineerimist Leedu raamatukogude vahel rahaliste vahendite nappuse olukorras. Tegutsedes organiseeritult (konsortsiumina) on siiski kergem leida abi nii sponsorfondidelt kui ka riigi valitsuselt. Vilniuse Ülikooli Raamatukogu teatmebibliograafia osakonna juhataja **Rima Klusovskienė** rääkis teatmebibliograafiatööst ja selle eripärast akadeemilises raamatukogus. Läti Ülikooli Raamatukogu osakonnajuhataja **Anita Bakēvica** ettekanne käsitles õppeprotsessi infoteenindamist.

Huvitava informatsiooniga 1995. a. Läti Rahvusraamatukogusse saabunud Otto Bongi erakogust esines **Viesturs Zanders**. Kogu, nimetusega "Baltische zentrale Bibliothek", mis sisaldab 17 000 raamatut, perioodikaväljaannet ja käsikirja ning 53 000 fotot, postkaarti, graafilist lehte ja maa-kaarti, on nüüd Balti rahvaste kultuuriloo uurijatele kättesaadav.

Rahvaraamatukogude sektsioonis, mida juhatas Riia Keskraamatukogu direktor Aivars Beika, kuulati ja arutati läbi kuus ettekannet, milles tõstatati nii suurema üldistusjõuga kui ka lokaalse tähtsusega probleeme. Läbivate mõtetena tuleks mainida

- asjaolu, et lõpuks ometi on raamatukogud vabanenud ideoloogilisest survest ja asunud täitma oma sotsiaalseid, kultuurilisi ja informatiivseid ülesandeid;
- rahulolu selle üle, et on avanenud võimalused kontakteeruda teiste Euroopa maade, eriti Põhjamaade raamatukoguhoidjatega, millest on saadud ja saadakse suurt kasu õppimise ja silmaringi laiendamise mõttes;
- rõõmu uue infotehnoloogia jõudmisest Baltimaade rahvaraamatukogudesse, sageli teiste Euroopa maade nõu ja abiga;
- rahulolu lugejaskonna laienemise ja raamatukogude külastatavuse pideva suurenemisega, eriti pärast vahepealset langusperioodi. See on suur loominguiline impulss rahvaraamatukogude töötajatele valmistumisel oma lugejaskonna teenindamiseks vastavalt Euroopa standarditele.

Laste- ja kooliraamatukogude sektsioonis, mida juhatas Leedu Rahvusraamatukogu Lastekirjanduse Keskuse direktor **Aldona Augustaitienė**, peeti samuti kuus ettekannet, igast Balti riigist kaks. Kõlama jäid mõtted:

- lapsed on kõige tähtsam osa raamatukogude lugejaskonnast igal maal ja maailmas tervikuna, sest laste lugemisest sõltub kogu ühiskonna kultuuritase tulevikus;

- lapsele tuleb mõelda ka uue, avatud Euroopa raamatukogusüsteemide loomisel. Laps vajab eritingimusi, et lisaks huvile elektroonilise maailma vastu säiliks ka lugemishuvi ja armastus raamatu vastu, et ei kaoks need intellektuaalsed ja hingelised väärtused, mille eest me võlgname tänu raamatule;
- kooliraamatukogud, tegeldes õppekirjandusega, peaksid tutvustama kooliõpilast ka kaasaja elektrooniliste infosüsteemide võimalustega;
- kooliraamatukogudes töötab raamatukoguhoidja, kes suudab toime tulla oma ülesannetega ka uutes, integreeritud infoühiskonna tingimustes.

Erialahariduse sektsioonis kuulati ära viis ettekannet. Sektsiooni tööd juhtis Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakonna dotsent **Aira Lepik**, kes sektsiooni tööst kokkuvõtet tehes tõi esile ettekannetest välja koorunud olulisi momente kutsenõuetest tänasele ja tuleviku raamatukoguhoidjale-infospetsialistile. Sellise spetsialisti koolitamine eeldab ka õppejõudude pidevat enesetäiendamist.

Uutest täiendõppe vormidest ja meetoditest rääkides peatuti arvuti-(võrgu)tehnoloogial põhineval distantsõppel, mida TPÜ infotöö õppekeskus rakendab kooliraamatukoguhoidjate koolitamisel. Olulised teemad ettekannetes olid:

- raamatukoguhariduse traditsioonid ja nende väärtus,
- toimetulek tänapäeva kommunikatsiooniprobleemidega,
- täiendõppe sisu ja vormid,
- kraadiharidus raamatukogunduses,
- raamatukoguhoidja ja infospetsialisti tööturg,
- permanentne haridus ja infospetsialist.

Kõlama jäi mõte, et permanentssesse haridussüsteemi tuleb liita nii traditsiooniline raamatukogundusharidus kui täienduskoolitus, arvestades kiirelt areneva eriala nõudeid.

Standardiseerimise sektsioonis, mida juhatas **Regina Varnienė**, Leedu Rahvusraamatukogu Bibliograafia- ja Raamatuteaduse Keskuse direktor, räägiti standardiseerimise nõudeist masinloetava bibliokirje ettevalmistamisel. See hõlmab kahte aspekti: otsikeele formaliseerimist (lingvistilist) ja ühisloetavust (ühildatavust=compatibility) eri maades. Sektsioonis töötati välja resolutsioon, mille järgi Baltimaade raamatukogude koondkataloog (kui see luuakse) peab järgima rahvusvahelisi standardeid ja IFLA soovitusi, sh.:

- ISBD bibliokirjes,
- Pariisi põhimõtted pealkirjade vormistamisel,
- kirje peab sisaldama ettenähtud andmeid, nagu ISSN, ISBN ja ISMN jms.
- UDK, mis toetub UDK MRFile,
- masinloetava bibliokirje aluseks on üks MARCi variantidest,
- bibliokirje konverteeritavus ühest MARCi variandist teise (UNIMARC, USMARC, UKMARC jne.) peab olema garanteeritud.

Raamatukogude tegevuse koordineerimise ja kooperaerimise küsimusi käsitlevas seksioonis, mida juhatas Ventspils Teadusliku Keskraamatukogu direktor **Ilze Buņķe**, tutvustati mitmeid õnnestunud rahvusvahelisi koostööprojekte, millest Baltimaade raamatukogudel on olnud võimalus osa võtta (**Emilija Banionytė**), kutseühingu osa oma maa raamatukogude tegevuse koordineerimisel (**Anne Valmas**), elektroonilise infolevi võimaluste kasutamist Balti regiooni inforessursside integratsioonis (**Ülle Must**).

Kõigis seksioonides oli võimalus läbi arutada teemakohaseid posterettekandeid. Aruteludeks ja kuluuarivestlusteks oli veel muidki võimalusi, mida elavalt kasutati. Julgen arvata, et üle poole kasulikust informatsioonist ringles just selles vormis.

Kongressi töökoosolekud lõppesid plenaaristungiga, kus kuulati ära seksioonide juhtide aruanded, toimus lõpparutelu ja anti hinnangud tehtule. Kongress läks igati korda ning tema sihiseaded võeti juhendumiseks järgmise kongressini, mille on lubanud korraldada Leedu Raamatukoguhoidjate Ühing, seda aga juba uuel aastatuhandel.

Kongressi korraldamist toetasid EV Kultuuriministerium, Avatud Eesti Fond ja Eesti Kultuurifond. Tänu **Linda Kase** ja **Reet Olevsoo** jõupingutustele on enamik kongressi ettekandeid avaldatud kogumikus "Independence and Libraries" (Tallinn, 1996).

Raamatukoguhoidjate kongress pakkus osavõtjatele peale teadmiste ka hingelist kosutust: muljeterohke ekskursioon Lahemaale, rahvustoitude maitsmine Altjal, kontsert "Estonia" talveaias, meie kodulinna ja Rahvusraamatukogu vaatamisväärsused. Arvukad südamlikud tänukirjad korraldavaile toimkonnale annavad tunnistust, et see, mis hingest on tulnud, ka hinge on läinud.

TEADUSTE AKADEEMIA RAAMATUKOGU 50

Maive Triipan

POOL SAJANDIT EESTI TEADUSTE AKADEEMIA RAAMATUKOGU

Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu (ETAR) on noor raamatukogu, kuigi tema vanemate kogude ajalugu ulatub nelja sajandi taha. Raamatukogu kujunemislugu asutamisest kuni üldriiklikke ülesandeid täitva universaalse üldkasutatava teadusraamatukoguni mahub poolde sajandisse. 5. aprillil 1996 möödus ETARi asutamisest viiskümmend aastat.

Juubeli tähistamiseks 8.–12. aprillini toimunud ürituste keskmes olid lahtiste uste päevad osakondade töö tutvustamiseks, näitus, pidulik aktus ja teaduskonverents. Juubeli künnisel ilmus ülevaateid ja mälestusi sisaldav kogumik, mis muu hulgas sisaldab pikema kirjutise ETARi kujunemisloost /1/. Tähtpäeva puhul avaldas artikleid ka ajakiri “Raamatukogu” /2/. Käesolevas kirjutises on ETARi vanemat ajalugu käsitletud põgusamalt, samas on aga enam tähelepanu osutatud isikuile, kelle tegevus raamatukogu hüvanguks aegade jooksul eriti silma paistnud.

TA Keskraamatukogu asutati Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega 5. aprillil 1946. Sama aasta 19. detsembril kinnitati Riiklike Koosseisude Komisjoni poolt raamatukogule 13 ametikohta.

Praktilist raamatukogu töö korraldamist alustati 1947. a. jaanuaris Teaduste Akadeemia majas, Sakala t. 35. Kinnitati raamatukogu struktuur ja asuti täitma ametikohti. Osakondi oli kolm: 1) komplekteerimis- ja laenutusosakond, 2) bibliograafiaosakond, 3) eriosakond.

Kinnitati raamatukogu põhikiri. Tegevuse alustamiseks ostis TA presiidium raamatukogule 1800 köidet kirjandust. Esimene raamat kanti inventariraamatusse 18. aprillil 1947. 1948. a. aprillis avatud lugemissaalis oli kuus lugejakohta.

Esimese tegevusaasta lõpuks oli registreeritud 80 lugejat, kellele aasta jooksul laenutati 320 nimetust raamatuid ja ajakirju, kogude suurus ulatus 7085 trükiseni. Loodi kontaktid raamatukogudevahelise laenutuse kaudu teiste suuremate raamatukogudega nii Eestis kui mujal. Alustati bibliograafilise töö koordineerimist TA instituutidega. 1947. aasta maikuust hakati saama Eestis ilmuvatest ja 1948. aasta veebruarist üleliidulistest trükistest tasuta sundeksemplari.

Raamatukogu esimeses koosseisus töötasid paljud meile tänaseni tuntud raamatukogunduse spetsialistid: direktori kohusetäitja **Alma Pulst**, **Arvo Saarne**, **Hilja Vihalem**, **Edith Poom**, **Ene Maasik**, **Rudi Alas** ja **Leida Liblik**. 1948. a. alguses asusid tööle **Erika Lepp** ja **Aino Pikker**.

Direktori ametikoht jäi sobiva kandidaadi puudumisel pikemaks ajaks täitmata kuni 1948. a. novembrini, mil raamatukogu esimeseks direktoriks määrati **Endel Annus**. Suured teened raamatukogu finantsilise ja majandusliku baasi loomisel olid **Aino Pikkeril**. Raamatukogu inventari ja materjalide eest vastutas **Edith Poom**, kes samal ajal oli vanemraamatukoguhoidja kataloogimisel, tegeles raamatukogudevahelise laenutusega ja täitis raamatukogu sekretäri ülesandeid. Põhitöö kõrvalt käsutas avansisummasid **Hilja Vihalem**.

Kõigi eespool nimetatute töökust, kohusetundlikkust ja teadmiste täiendamise himu on ülistatud aastaaruannetes. Teiste töötajate kohta ütleb esimese tööaasta aruanne: "... ka nemad on näidanud suurt hoolt ja püüdlikkust oma töös, kuigi ühed suurema, teised vähema tagajärjega". Selline hinnang on arusaadav, sest puudus nii erialane ettevalmistus kui ka kogemus; teadmised ja vilumus omandati tööga. Raamatukogulased olid püüdlikud kõigis ettevõtmistes, sh. Tallinna taastamistöodes, kus kavandatud töötundide arv ületati mitmekordselt.

Algaastatest peale on raamatukogu tööd häirinud tööjõu- ja ruumpuudus. Ruumikitsikust ei lahendanud ka kolimine Estonia puisteele 1952. a. Kaader ja ruumid on ikka maha jäänud aja nõuetest. 1949.–1956. aastal oli kaadri puudus nii suur, et saabuva kirjanduse kataloogimisel rakendati abitööjõudu TA instituutidest. Vaatamata jätkuvatele raskustele olid aastad 1954–1960 raamatukogule edasimineku aastad. Saadi juurde koosseisu, laienes välisvahetus, anti erialaseeriade kaupa välja uudiskirjanduse bulletääne, koos TA instituutidega hakati välja andma erialabibliograafiaid, korraldati arvukalt teemanäitusi, loodi haruldaste ja käsikirjaliste raamatute sektor. Alustati raamatukogule uue hoone projekteerimist. Projekt valmis 1959. a., samal aastal algas ka ehitamine.

1961. a. alates, kui direktoriks määrati **Felix Kauba**, asuti tõsiselt tegelema uue hoone projekti täiendamise ja ehitamisega. Projekti järgi oli hoidla I järgu valmimise järel ette nähtud ka hoidla II järgu ehitamine, kuid see jäi rahapuudusel ellu viimata.

1964. a. valminud hoone (praegusel aadressil Rävåla pst. 10) oli tollases N Liidus esimene sõjajärgne ehitis, mis oli projekteeritud ja ehitatud

spetsiaalselt raamatukogu tarvis (projekti autorid **U. Tõlpus** ja **P. Madalik**). Kolimine uude majja toimus aastail 1964–1966 pikas “inimketis” käest kätte.

Uues hoones alustati raamatukogu töö täielikku ümberkorraldamist. Lugejate käsutusse said mitu lugemissaali, kus avariilitele oli välja pandud ligi 150 000 eks. teaduslikku perioodikat, teatmeteoseid ja ajalehti. Nii lugejate teenindamiseks, raamatuvarade kataloogimiseks kui kogude hooldamiseks vajati senisest rohkem töötajaid. Koosseisu saadi juurde, muutus struktuur ja kujunesid välja uued töösuunad.

Raamatukogu ülesandeks oli nii TA süsteemi kui ka kogu vabariigi teadlaste teenindamine, arvestades fondide komplekteerimisel Eesti teaduse, majanduse ja kultuuri arendamise ülesandeid. Sellekohase otsuse oli TA presiidium vastu võtnud juba 1962. a.

Olulisel kohal oli teadlaste varustamine vajaliku teaduskirjandusega, eeskätt kaasaegse välismaise teadusperioodikaga, mida saadi 1990. aastani tellida N Liidu TA valuutaarvelduste arvel. Valuutaressursside nappuse tõttu oli see aastakümnete jooksul ainsaks kanaliks, mille kaudu oli võimalik tellida eraldatud valuuta piires teaduskirjandust kogu Eesti teaduse huve arvestades.

1970. aastate lõpupoole hakati TA Raamatukogu erihoiuosakonnas kingituste ja annetuste teel saadud väliseesti kirjandusest kujundama omaette kogu. Tänapäevaks on ETARi väliseesti kirjanduse kogu tänu paljude väliseestlaste ja väliseesti organisatsioonide abile üks täielikumaid ja paremaid Eestis ning juurdepääs sellele on avatud kõigile lugejaile.

Oleme tänulikud Lagle Põldele, Liidia Tuulsole, Renate Kaasikule, Raimo Raagile Uppsala Ülikoolist, Aleksander Loit'ile, Stockholmi Ülikooli Balti Uuringute Keskuse kauaaegsele juhatajale, Ervin Pütsepale, Reino Sepale, Hannes Ojale, Arvo Mägile, Endel Arujale, Valdar Jaanussonile, Leelo Andreenile, Karin Saarsenile, Waldemar Vilderile, Lembit Kriisale, Aino Jakobsonile Göteborgi Eesti Majast ja paljudele teistele väliseestlastele, kes on andnud meile väärtuslikku kirjandust.

1988. aastal, kui kehtetuks tunnistati mitmed raamatukogude tegevust juhtinud käsud ja keelud, hakati raamatuid erihoiust välja suunama. Trükiste normaalset ringlust takistanud erihoiu eeskirjad tühistati 1990. a.

Aastakümneid kättesaamatuna olnud väliseesti kirjanduse tutvustamisel on suure töö ära teinud väliseesti kirjanduse osakonna juhataja **Anne**

Valmas, kes on avaldanud ligi 50 väliseesti kirjandust ja kultuuri tutvustavat artiklit, esinenud raadios ja televisioonis ning pidanud loenguid üliõpilastele ja õpilastele. Ilmunud on neli mahukat väliseesti kirjaniku personaalbibliograafiat.

Asutamisjärgseist aastaist alates asetati TA Raamatukogus kaasaegse teaduskirjanduse sihipärase komplekteerimise kõrval eriline rõhk baltika-kirjanduse komplekteerimisele. 1950. aastal anti siia üle Ajaloomuuseumi raamatukogu, mille peamine koostisosa oli 1825. a. Tallinnas asutatud Eestimaa Üldine Avalik Raamatukogu, oma kauaaegse valdaja järgi tuntuks saanud Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukoguna (EKÜ 1842–1940). Selle vanimaks osaks on reformijärgne 1552. a. asutatud Tallinna raamatukogu Oleviste kiriku juures. Oleviste kogu näol on meil tegemist vanima teadaoleva üldkasutatava teadusliku raamatukoguga Tallinnas. EKÜ raamatukogu fondiga olid ajapikku liidetud veel arvukad asutuste, organisatsioonide ja eraisikute raamatukogud, nt. osa Tallinna rae raamatukogust, Eestimaa Saksa Ühingu raamatukogu, 14. sajandist pärinev Tallinna Toomkooli raamatukogu, 1826. a. asutatud Lugemisühingu raamatud, osa 1631. a. asutatud Tallinna Gümnaasiumi kogust jne.

Nii kuuluvad ETARi vanemasse fondi paljud ja olulisemad Tallinnas asunud (peamiselt teaduslike) raamatukogude fondid, mis annavad võimaluse uurida teadusliku mõtte arengut Tallinnas ja Baltimail 400 aasta vältel ning on ammendamatuks teatmematerjaliks Baltimaade, eriti aga Eesti ala uurijatele. Baltikakogu varamusse kuulub palju haruldasi ja unikaalseid väljaandeid: 45 inkunaablit, üle 500 paleotüübi, rohkesti 16.–18. sajandi vanatrükiseid, nahk- ja pärgamentköiteid, mille seas on ka Tallinna 16.–17. sajandi köitemeistrite töid, esimesed Eestis trükitud raamatud jm. Lugejate poolt on eriti hinnatud Baltimaadel ilmunud perioodiliste väljaannete kogu, mis sisaldab võrdlemisi täielikult Tallinnas trükitud ajalehed ja ajakirjad.

Raamatukogu vanemate kogude täiendamise ja säilimise eest oleme tänu võlgu endisele direktorile **Felix Kaubale** ja baltikaosakonna kauaaegsele juhatajale **Voldemar Millerile**.

Üle 500 000 üksuse haruldasi väljaandeid sisaldava ja rikkaliku baltikakirjanduse fondina on TA Raamatukogu ajaloolistel kogudel hindamatu väärtus Eesti kultuuriloo seisukohalt, aga ka suur rahvusvaheline tähtsus. Baltikakirjanduse keskse kogu väljaarendamist peab raamatukogu oma kultuurilooliseks ülesandeks. ETAR on oma fondide koostiselt vanemaid Eestis

ning koos raamatukogu juubeliga tähistasime oma vanemate kogude 444. aastapäeva.

TA Raamatukogu on viiekümne tegevusaasta jooksul kasvanud ligi 3,2 miljoni trükisega universaalseks teadusraamatukoguks, mis on avatud kõigile, kes vajavad teaduskirjandust, eelkõige teadlastele, õppejõududele ja üliõpilastele.

Raamatukogu rikkalike fondide mahust moodustab ühe kolmandiku välismaine teaduskirjandus, mille tuumikuks on kaasaegne teaduslik perioodika, teatmeteosed ja vähemal määral monograafiad. Võõrkeelse teaduskirjanduse muretsemiseks on tellimise kõrval loodud raamatuvahtus 550 asutuse ja organisatsiooniga 39 riigist.

1990. aastate alguses, mil raha kirjanduse soetamiseks täielikult puudus, olid kogude täiendamisel suureks toeks välisabiprogrammid, annetused ja kingitused. Meid on abistanud USA Keemiaühing, Rahvusvaheline Teadusfond, Avatud Eesti Fond, Kuopio Hoiuraamatukogu Soomes ja mitmed rahvusvahelised organisatsioonid. Hindamatu abi oli 1992. a. Saksamaa valitsuse ja Kõrgkoolide Rektorite Nõukogu korraldatud Baltikumi projekt, mille raames sai ETAR vabariigi teadurite ja ülikoolide õppejõudude valikul tellida 600 000 Saksa marga eest vajalikku ja hinnalist teaduskirjandust. Kogude komplekteerimisele on kaasa aidanud veel USA, Jaapani ja Saksa LV saatkond Tallinnas.

Teaduskirjanduse soodushindadega tellimiseks on kujunenud hea koostöö Saksamaa teaduskirjastusega "Springer", kellega koos on TA Raamatukogus korraldatud ja jätkatakse edaspidi Eesti teadlaste ja kõrgkoolide õppejõudude tellitud teaduskirjanduse näitusi, mille ekspositsiooni saavad raamatukogud osta soodsalt. Ka 1996. a. maikuu toimus analoogiline näitus meie tellitud 31 teaduskirjastuse väljaandeist kogu maailmast. Teaduskirjanduse soodustellimiste projektis osalesid ülikoolide raamatukogud, Rahvusraamatukogu ja erialaraamatukogud. Kirjanduse saime osta 30–50%-lise hinnaalandusega, mis on väga oluline, arvestades raamatukogudele eraldatud komplekteerimissummade väiksust. Koostöö laabumise eest täname kirjastuse "Springer" esindajat, projekti juhti hr. **Peter Helferichi**. ETARi komplekteerimisosakonna sektorijuhataja **Helle Klementi** nägi palju vaeva projekti sisulise külje ettevalmistamisel ja organiseerimisel.

Vältimaks dubleerimist kirjanduse komplekteerimisel ning ainevaldkondade ammendavaks kindlustamiseks informatsiooniga on ETAR lülitunud

teadus- ja erialaraamatukogude komplekteerimisplaani. Komplekteerimise koordineerimisel on suure töö teinud ERÜ kogude komisjon, mida juhatab ETARi komplekteerimisosakonna juhataja **Maret-Ene Klaus**. On välja töötatud ning Kultuuri- ja Haridusministeeriumi määrustega 1994. ja 1995. a. kinnitatud teadus- ja erialaraamatukogude komplekteerimise alused, teaduslike keskraamatukogude tegevuse põhimõtted ja ainevaldkondade loetelu. ETARi kogude komplekteerimisel on sisulise töö ära teinud teadlased-eksperdid ja raamatukogukomisjon, mida viimased kuus aastat on juhtinud akadeemik **Dimitri Kaljo**.

Kogude avamise võtmeks lugejatele on hästi korraldatud kataloogisüsteem. TA Raamatukogus on lugejate päralt raamatute ja perioodika tähestikkataloogid (eesti ja võõrkeelne), raamatute ja perioodika süstemaatilised kataloogid ning märksõnakataloog, peetakse ka TA asutuste raamatukogude koondkataloogi.

Trükiste bibliograafilisel kirjeldamisel lähtutakse rahvusvahelisest kirjestandardist (ISBD). Trükiste sisu avamisel ja süstemaatilise kataloogi koostamisel on aluseks rahvusvaheline kümnendliigitus (UDK). Oluliseks sammuks liigitamisel on UDK arvutiversiooni "UDC Master Reference File" (MRF) kasutuselevõtt, seega on süstematiseerijate kasutuses UDK selle uusimal rahvusvahelisel tasandil. Raamatukogudevahelise töögrupi koosseisus tegeldakse UDK eestikeelse versiooni loomisega.

1995. a. alustati trükiste märksõnastamist, kusjuures eriline tähelepanu on suunatud loodusteadustele.

Rahvusvaheliste standardite kasutamine kirjanduse kataloogimisel, süstematiseerimisel ja märksõnastamisel on eeltingimuseks ka üleminekul automatiseeritud töötlemisele integreeritud raamatukogusüsteemi rakendamisel.

Raamatukogu kataloogisüsteemi kujundamisel ja arendamisel ning selle valdkonna spetsialistide koolitamisel ja nõustamisel on suured teened **Arda-Maria Kirsellil**.

Aastate jooksul on tehtud rida sisemisi ümberpaigutusi nii raamatukogu lugemissaalides kui hoidlates, mis on teinud lugejatele vajamineva kirjanduse käepäraseks, teenindamise kiiremaks ja lugemistingimused paremaks. Lugejaid teenindatakse 12 teeninduspunktis ning lugemissaalide avariilistel on kättesaadavad ligi 200 000 eksemplari väärtuslikku teatmeteost, teaduslikku perioodikat ja raamatukogunduslikku kirjandust.

Saabuvaist trükistest informeeritakse lugejaid uudiskirjanduse näituste ja bülletäänide kaudu. Bülletääne on saadetud 65 adressaadile, kellelt oleme saanud palju tänukirju kinnitamaks informatsiooni vajalikkust. Adressaatide hulgas on ka Läti ja Leedu raamatukogud, kes saavad meie nimestikke kasutada RVLi töös. Informatsiooni soovijate ring kasvab. Fondide tutvustamiseks laiale lugejaskonnale korraldab TA Raamatukogu teemanäitusi, mille suur külastatavus näitab selle töö vajalikkust.

Kõike tehtut on osanud hinnata ka lugejad – see avaldub lugejate ja laenutuste arvu pidevas suurenemises. 1995. a. lõpuks oli raamatukogus registreeritud üle 20 000 lugeja, kellele laenutati ligi 2,6 miljonit trükist (sh. on laenutused lugemissaalidest).

1994. a. alustati lugejaandmete sisestamist arvutisse, et kindlaks teha raamatukogu kasutajaskond ja lihtsustada lugejauuringuid. ETARi lugejaks on üliõpilased ja haritlased. Kõige suurema grupi moodustavad üliõpilased (28%), järgnevad teadlased, kõrgkoolide õppejõud, juhtivtöötajad, kultuuri- ja loometöötajad ning tehnikaspetsialistid. Viimastel aastatel on märgatavalt rohkem raamatukokku tulnud ka gümnaasiumide vanemate klasside õpilasi.

Lugejateeninduse parendamiseks on eri aegadel korraldatud lugejakonverentse ja -küsitlusi, mille tulemused on avaldatud erialakogumikes. Juubelikonverentsil tegi laenutusosakonna juhataja **Anne Veinberg** kokkuvõtteid TA Raamatukogu lugejast ja lugejateenindusest viiekümne aasta jooksul. 1996. a. novembris viidi läbi ulatuslik lugejaküsitlus ETARi töö tulemuslikkuse hindamiseks.

ETARi bibliograafia- ja infotöö on mitmetahuline: selles sisaldub teatmetöö laiale tarbijaskonnale, informatsioon oma fondide kohta, retrospektiivsete bibliograafianimestike koostamine, teatmestu ja andmebaaside täiendamine.

1970. aastatest tänaseni koostatakse ja avaldatakse trükis Eesti TA akadeemikute personaalnimestikke (seni ilmunud 17), annoteeritud bibliograafiaid “Estonica. Humanitaar- ja sotsiaalteadused” (24) ja “Soome-ugri etnograafia ja folkloor” (24). “TA Toimetiste” lisana avaldati igal aastal TA humanitaaralaste tööde bibliograafia. Nimetatud bibliograafiaid on koostanud ja jätkavad seda tööd **Joosep Kari**, **Eve Põllupüü**, **Õie Oviir**, **Aune Talu**, **Krista Reimann**, **Siiri Jakobson**. Pikka aega olid koostajate seas ka **Vaike Kumm** ja **Heidede Karjus**. Toimetamist ja kirjastamist on korraldanud **Anne Klaassen**, kellel on laabunud hea koostöö TA Kirjastusega.

Eriline koht Eesti kultuuriloos on Eesti retrospektiivsel rahvusbibliograafial, mida koostatakse TA Raamatukogu rahvusbibliograafia osakonnas Eesti suuremate teadusraamatukogude osavõtul. Trükkis on ilmunud "Eestikeelne raamat 1901–1917" I–II köide (koostajad: **Endel Annus, Tiina Aasmann, Külli Kaunissaar, Pärja Miljan, Sirje Soobik, Milvi Vaher** ETARist ja **Leida Laidvee** ning **Heino Rääm** Kirjandusmuuseumi Arhiiv-raamatukogust), "Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675–1940" (koostajad: **Endel Annus, Tiina Aasmann, Külli Kaunissaar, Milvi Vaher** (ETAR), **Alli Madise** (KMAR), **Lea Trikkant** (TÜR) ja **Elisabet Tigane** (RR) ja "Eestikeelne raamat 1851–1900" I–II köide (koostajad: **Endel Annus, Tiina Aasmann, Andres Allpere, Külli Kaunissaar, Pärja Miljan, Eve Siirmann** (ETAR) ja **Leida Laidvee** ning **Heino Rääm** (KMAR).

Rahvusbibliograafia materjalide kogumisel välismaalt on abi osutanud Helsingi Ülikooli Raamatukogu direktor prof. **Esko Häkli**, Stockholmi Ülikooli Balti Uuringute Keskuse kauaaegne juhataja prof. **Aleksander Loit**, Taani Saatkond Eestis, Taani Kultuuriministerium ja Kopenhaageni Kuninglik Raamatukogu. Avatud Eesti Fond on aidanud finantseerida rahvusbibliograafia väljaannete kirjastamist.

TA Raamatukogu kui teadusraamatukogu oluliseks töösuunaks on teadus- ja arendustegevus raamatukogunduse ja bibliograafia, raamatu- ja infoteaduse ning nendega piirnevates valdkondades. Konverentsidel esitatud või trükkis ilmunud uuringud raamatukogunduse ja raamatu ajaloo valdkonnas on olnud teedrajavateks nii Eesti kui ka rahvusvaheliste koostööprojektide väljakujundamisel. Teaduslikku uurimistööd teevad TA Raamatukogu töötajad oma põhitöö kõrvalt, sest koosseisude vähesus ei ole võimaldanud luua teadustööks vajalikke ametikohti. ETARi töötajatest on magistrikraad baltikaosakonna juhatajal **Tiiu Reimol** ja sama osakonna vanembibliograafil **Kyra Robertil**, filoloogiakandidaadi kraad rahvusbibliograafia osakonna peabibliograafil **Endel Annusel**, pedagoogikakandidadi kraad töötlusosakonna vanemraamatukoguhoidjal **Marje Aasmetsal**. Tallinna Pedagoogikaülikooli magistriõppes jätkavad õpinguid **Kaja Tiisel, Aali Lilleorg** ja **Kairi Osula**. Hea ülevaate teadusliku ja uurimusliku tegevuse eri valdkondadest annab ETARi juubelikogumikus toodud raamatukogu töötajate poolt trükkis avaldatud tööde mahukas bibliograafia /3/.

TA Raamatukogu on aastaid koostööd teinud nii Eesti kui välisriikide raamatukogude, raamatukogundusorganisatsioonide ja ülikoolidega. Praegu

osaleb ETAR üheksas rahvusvahelises ja kolmes Eesti koostööprogrammis. Rahvusvahelised koostööprojektid hõlmavad peamiselt vanaraamatu kogusid. Veebruaris 1996 kirjutasime koos Osnabrücki Ülikooli ja kirjastuse "Olms" esindajatega alla järjekordsele koostöölepingule. Projekti hakkab rahastama Volkswagen-Stiftung Saksamaalt. Koostööprogrammide kujundamisel ja arendamisel on suure töö teinud baltikaosakonna juhataja **Tiiu Reimo** ja selle osakonna teenekas töötaja **Kyra Robert**.

Helsingi Ülikooli Raamatukogu direktori professor **Esko Häkli** ja TA Raamatukogu peabibliograafi **Endel Annuse** ühissettevõtmisena ilmus 1995. a. Helsingi Ülikooli Raamatukogu Kirjastuse väljaandel rootsikeelne kogumik "Eesti raamat läbi aastasade", mis tunnistati F. Puksoo auhinna vääriliseks.

ETAR on IFLA institutsionaalne liige, Läänemeremaade koostööühenduse "Bibliotheca Baltica" ja ISKO (International Society for Knowledge Organization) liige ning Euroopa Teadusraamatukogude Konsortsiumi (Consortium of European Research Libraries) assotsieerunud liige.

1967. aastast alates toimuvad regulaarselt Balti riikide TA raamatukogude ühised teaduskonverentsid "Bibliopolis", mis on arendanud koostööd ja andnud võimaluse kogemuste vahetamiseks kolleegidega Leedust ja Lätist. "Bibliopolise" mõtte algatajaks ja esimese teaduskonverentsi eestvedajaks oli energiline **Aita Karjatse**, kes oli ka mitme järgmise "Bibliopolise" korraldaja ja hing.

Raamatukogu töötajad osalevad aktiivselt peaaegu kõigis Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu töörühmades või juhivad nende tööd. ERÜ esinaine on ETARi väliseesti kirjanduse osakonna juhataja **Anne Valmas**, kes koos ühingu juhatusega on osanud hästi korraldada raamatukogudevahelist koostööd.

Teadustöö tähtsamaid arengusuundi on integreeritud, kõrgtehnoloogiale tugineva, tarbijasõbraliku infosüsteemi väljaarendamine. TA Raamatukogu lokaalvõrk ühendab UNIX ja Windows keskkonnas 34 töökohta (17 personaalarvutit ja 17 terminali). Loodud on eraldi töökohad CD-ROMidel levitatavate andmebaaside kasutamiseks nii oma töötajatele kui ka raamatukogu küllastajatele. On juurutatud rida programme tööprotsesside automatiseerimiseks. ETARi lokaalvõrgust on juurdepääs satelliitside süsteemi Internet. Lugejate käsutuses on terminalid teatmeosakonnas, raamatukogunduse ja baltika osakonnas. On kasutusel WWW ja elektronpost.

ETAR teeb automatiseerimise alal tihedat koostööd teiste Eesti suuremate raamatukogudega ja on ka üks Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsiumi (ELNET Konsortsium) asutajaliikmeid. Koos teiste Konsortsiumi liikmetega tehakse jõupingutusi ühtsele integreeritud raamatukogusüsteemile üleminekuks.

Alates 1994. aastast, mil ETARi rahastab Kultuuri- ja Haridusministeerium (1996. aastast Kultuuriministeerium), on paranenud raamatukogu finantsolukord, eelkõige teaduskirjanduse komplekteerimise osas. Selleks eraldatud rahalised vahendid on investering Eesti haridusele, teadusele ja kultuurile. Viimase paari aasta jooksul on raamatukogu lugemissaalid ja tööruumid saanud puhtamaks, kaunimaks, hubasemaks ja soojemaks. See kõik on heaks impulsiks meie tublile ja töökale kollektiivile ning rõõmuks lugejatele.

Juubeliaasta oli raamatukogule suurte muudatuste aasta. Seoses teaduskorralduse seaduse rakendamisega kuulub ETAR* 1. jaanuarist 1996 Kultuuriministeeriumi valitsemisalasse. Kultuuriministri määrusega nr. 5/15. veebruarist 1996 kinnitati ETARi põhimäärus, mis konkretiseerib ETARi kui Eesti ühtse teadus- ja infosüsteemi osa ülesanded, õigused, kohustused ning töökorralduse ja on aluseks raamatukogu arengustrateegia väljakujundamisel.

Kuuludes ühtsesse riiklikku infosüsteemi, on raamatukogul täita neli olulist ülesannet:

- 1) universaalse üldkasutatava raamatukoguna teenindada kõiki teaduskirjanduse vajajaid;
- 2) teadusliku keskraamatukoguna loodusteaduste alal koguda, säilitada ja kättesaadavaks teha võimalikult ammendavalt alg- ja vahendusinformatsiooni loodusteaduste valdkonnas, olles ühtlasi loodusteaduste alaste teavikute kataloogimise ja raamatukogudevahelise laenutuse keskus;
- 3) rahvusraamatukogulikud ülesanded on: eesti keeles, Eestis ilmunud, Eestit käsitlevate või Eesti kohta informatsiooni sisaldavate teavikute ja baltikakirjanduse kogumine, säilitamine ja kättesaadavaks tegemine ning Eesti raamatu ja perioodika retrospektiivse bibliograafia koostamine ja avaldamine, olla väliseesti kirjanduse kataloogimise keskus;

---

* Alates 19.03.97 Eesti Akadeemiline Raamatukogu (EAR)

4) Teaduste Akadeemia raamatukoguna varustada TAga koostööd tegevaid teadusasutusi vajaliku teaduskirjandusega, koguda ja säilitada TA väljaandeid, bibliograafilist informatsiooni, olla nende teadusasutuste raamatukogude nõustaja ja koondkataloogi koostaja.

TA Raamatukogu ülesanded on välja kujunenud aastakümnete pikkuse tegevuse ja kogude kujundamise tulemusena. Raamatukogu põhimääruse kohaselt on moodustatud ETARi tegevust nõustav 9-liikmeline nõukogu, mille esimeheks valiti akadeemik **Dimitri Kaljo**, aseesimeheks Kultuuriministeriumi nõunik **Tiiu Valm**. Kinnitati nõukogu põhimäärus. Nõukogu esimesel koosolekul kinnitati ETARi kogude komplekteerimise ekspertkomisjon (esimees akad. **Hillar Aben**, aseesimees prof. **Jaan Penjam**).

Üldriiklikke ülesandeid täitva universaalse üldkasutatava teadusraamatukoguna suunab TA Raamatukogu oma eesmärgistatud tegevuse teaduskirjanduse komplekteerimise, töötlemise, kogude hooldamise, laenutamise ja teadustegevuse kõrval nende tööprotsesside alusdokumentide ja arengukontseptsiooni väljatöötamisele. Arengukavade kujundamisel on keskpunktis märksõnad “lugeja”, “komplekteerimine”, “töötlemine”, “kogude hoidmine” ja “integreeritud infosüsteem”. Arengusuundade väljakujundamisel peame väga oluliseks koostöö jätkamist ja arendamist Eesti teiste teadusraamatukogudega. Viimastel aastatel süvenenud koostöö ja ühised projektid on loonud aluse ja head eeldused raamatukogunduse arengule Eestis tervikuna. Ühiselt tuleb jõuda nende projektide riikliku finantseerimiseni ja raamatukogude arengukava väljatöötamiseni.

TA Raamatukogu töökas ja sõbralik kollektiiv on valmis jätkuvaks koostööks.

Kokkuvõtteks meenutan raamatukogu endisi direktoreid, kellele oleme tänu võlgu seni saavutatu eest:

1947 – 1948 nov. **Alma Pulst** (dir. kt.)

1948 nov. – 1949 okt. **Endel Annus**

1949 okt. – 1958 jaan. **Alma Pulst** (dir. kt.)

1950 jaan. – 1953 veebr. **Leo Tiik** (dir. kt.)

1953 veebr. – 1954 jaan. **Alma Pulst** (dir. kt.)

1954 jaan. – 1960. a. lõpuni **Ksenia Tohver**

1961 jaan. – 1984 veebr. **Felix Kauba**

Peame tänuga meeles raamatukogu kauaaegseid teenekaid töötajaid, kes tänaseks on jõudnud minna väljateenitud puhkusele: **Asta Kutser, Erika Lepp, Iive Jagomägi, Ellen Õunapuu, Edith Poom, Siiri Tooding, Emilie Erikson, Laine Ležnevski, Rut Tånava, Emilia Pankratova, Voldemar Miller, Aino Pikker, Reet Raude, Niina Lütter, Einer Karro, Vaike Kumm, Veera Viktorova.**

Manalasse lahkunud headest töötajatest meenutame tänutundega **Maret Väljaotsa, Leida Liblikut, Veronika Altsood, Heidede Karjust, Renate Jannust, Raissa Randveed, Linda Tuisku, Vanda Furmanit ja Hilja Rääpi.**

Lõpetuseks tsitaat TA Raamatukogu kroonikast:

“Uema ja parema saavutamisel on vajalikud meie mõistus ja teadmised, käte- ja hingejõud, armastus ja hool. On tarvis igauht: rahutut rajajatsijat ja kindlameelset teesillutajat; tasakaalukat arutlejat ja särtsakat naerutajat; mõtlikku vaagijat, entusiastlikku hakkajat ja vintsket võitlejat. Noore tarmu, keskealise kandvust ja eaka kogemusi. Kõiki üheskoos.”

Kirjandus

1. Triipan, Maive. Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu ajaloost ja hetke seisust. // Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu 50 : ülevaateid ja mälestusi. Tallinn : TA Kirjastus, 1996, lk. 5–18.
2. Oviir, Antti. Pool sajandit teadust teenimas; Veinberg, Anne. Lugejateenindusest ja lugejauuringutest Teaduste Akadeemia Raamatukogus. // Raamatukogu (1996) 2, lk. 6–9.
3. Bibliograafia / Koostanud Joosep Kari ja Õie Oviir. // Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu 50 : ülevaateid ja mälestusi. Tallinn : TA Kirjastus, 1996, lk. 175–235.

AUTOMATISEERIMINE

Jüri Järs

INFOSÜSTEEMI LOOMISEST MAAKONNA JA LINNA KESKRAAMATUKOGUDES*

Projekti “Eesti rahvaraamatukogude infosüsteemi loomine: maakonna ja linna keskraamatukogud” esimese etapi (1996) põhiülesandeks oli baas-keskkonna loomine kõigis osalevates raamatukogudes, mis edaspidi võimaldab süsteemi laiendada nii funktsionaalsete moodulite kaupa kui ka kvantitatiivselt – suurendada arvutitöökohtade ja kasutajalitsentside arvu. Baas-keskkonna loomise all mõeldi raamatukogutarkvara valimist ja kohendamist, riistvara hankimist ja seadistamist, kohtvõrkude rajamist, tarkvara tugikeskuse väljakujundamist, töötajale esmase koolituse andmist ja juurutusgruppide loomist osalevates raamatukogudes.

Tegelikult oli üks ülesanne veelgi tähtsam – muretseda raha projekti käivitamiseks. Stardikapitali hankimiseks esitas ERÜ rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühm sellekohase taotluse Avatud Eesti Fondile (AEF) 1995. aasta novembris. Esimene tõrge tuli jaanuaris – AEFi juhatuse koosolek ei kiitnud taotlust heaks, kuid õnneks ei lükanud seda ka tagasi. AEFi eksperdid kahtlesid, kas on otstarbekas alustada infosüsteemi loomist üheaegselt 20 raamatukogus, sest oli selge, et küsitud 2 miljonist kroonist jätkub kõigi kavandatud moodulite juurutamiseks vaid ühes-kahes. Märgiti ära ka kaasaegse infotehnoloogia (UNIX ja TCP/IP) eiramist ning soovitati alustada pilootprojekti ühes keskraamatukogus, rakendades infotehnoloogia viimaseid saavutusi.

Soovitatud variandi puhul oleks pilootprojekt võtnud kogu raha ja kestnud 2-3 aastat, ülejäänud raamatukogude taandareng oleks aga jätkunud. Teatavasti oli 1996. aasta alguses 20 keskraamatukogu hulgas 12 sellist, kus polnud ühtegi arvutit! Valdavale osale raamatukogudest tähendanuks selline lahendus, et:

- arvutikoolitus on mõttetutu (kui majas pole ühtki arvutit),
- Interneti otsa pole millegi külge ühendada,

---

* Vt. ka: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat. 7, 1995. Tln., 1996, lk. 47–49.

- raske on hankida stardikapitali (kui puudub projekt ja pole selge, mida on vaja osta),
- andmebaaside loomise algus nihkub määramatusse tulevikku,
- pilootraamatukogu põhjal jääb üksnes kauge arusaam tööprotsessides toimuvatest muudatustest, mida automatiseerimine tegelikult kaasa toob.

Kui pilootprojekti jaoks valitud raamatukogutarkvara osutunuks küündimatuks, oleks raha kulunud mitte töötava süsteemi loomiseks, vaid katsetusteks; kui oleks valitud sobiv, aga liiga kallis tarkvara, ei jätkuks teistel raha selle ostmiseks. Arvestades kõiki argumente, taotles ERÜ ikkagi raha eraldamist infosüsteemi loomiseks mõnevõrra tagasihoidlikumas keskkonnas (Windows 95 ja Novell NetWare), kuid kõigis keskraamatukogudes üheaegselt. 22. märtsil 1996 toimus AEFi juhatuse koosolek, mille otsus – rahuldada töörühma taotlus täies mahus – kujunes keskraamatukogude jaoks arvutitehnoloogia juurutamise nurgakiviks. Siinkohal tuleb tänuga märkida ka AEFi raamatukoguprogrammi koordinaatorite Anu Kivilo ja Asta Trummeli mõistvat suhtumist ning süüvimisvõimet raamatukogude muredesse ja vajadustesse.

Mida projekt endast kujutab?

Rahvaraamatukogude infosüsteem moodustab ühe osa projektist “Eesti raamatukogude infosüsteem”, mille juurutamist kavandab ja koordineerib ELNET Konsortsium. Maakonna ja linna keskraamatukogude projekti **eesmärk** on arvutus- ja sidetehnika vahenditel baseeruva tarbijasõbraliku integreeritud infosüsteemi juurutamine 20 osalevas raamatukogus, mis tagab:

- bibliograafiliste, analüütiliste, referaat- ja faktiandmebaaside pidamise,
- infootsingu kiiruse, lihtsuse ja ammendavuse,
- komplekteerimis-, arvestus- ja teadistussüsteemi loomise,
- lugejate ja laenutuste registreerimissüsteemi loomise,
- andmevahetuse rahvuslikul ja rahvusvahelisel tasemel,
- infootsingu võimaluste loomise CD-ROM- ja kaugandmebaasidest,
- Interneti ressursside kasutamise ja oma teenuste pakkumise Interneti/Intraneti kaudu.

Tulemuseks on infootsingu ja lugejateeninduse kiiruse ning kvaliteedi paranemine, infoallikate nomenklatuuri ja mahu suurenemine, koht- ja lai-võrguteenuste pakkumine ning raamatukogutöö protsesside reorganiseerimine uutel tehnoloogilistel alustel.

Projektis on formuleeritud järgmised infosüsteemi loomise **põhi-printsiibid**:

- andmete hajusgenereerimine ja ühiskasutus, dubleerimise vältimine andmete käsitsi sisestamisel,
- kataloogimiskeskuste kirjade maksimaalne kasutamine bibliograafiliste ja analüütiliste andmebaaside loomisel,
- ühilduvus teiste raamatukogusüsteemidega infootsingu ja andmevahetuse tasemel,
- ühtlustatud ratsionaalse ja tarbijasõbraliku kasutajaliidese juurutamine,
- rahvusvaheliste bibliograafia- ja infotehnoloogiastandardite rakendamine,
- süsteemi avatus ja paindlikkus tagamaks edasised arendusvõimalused,
- süsteemi järkjärguline juurutatavus funktsionaalsete moodulite kaupa,
- süsteemi laiendatavus kohtvõrgu tööjaamade lisamise ja kasutajalitsentside arvu suurendamise teel,
- optimaalsete tehniliste lahenduste rakendamine, arvestades maksumust ning vastavust osalevate raamatukogude ning eesti keele- ja kultuurikeskkonna nõuetele.

Kahjuks pole õnnestunud kõiki loetletud printsiipe järgida. Andmete käsitsi sisestamisel saab dubleerimist vältida ühe raamatukogu piires, kuid kataloogimiskeskused praegu kirjeid ümberlaadimiseks (importimiseks) ei paku. Kataloogimiskeskuste kirjade kasutamine saab võimalikuks pärast INNOPACi juurutamist ELNET Konsortsiumi raamatukogudes orienteeruvalt 1998. aastal. Kasutajaliidese ratsionaalsus ja tarbijasõbralikkus sõltuvad valitud raamatukogutarkvarast, mida saab muuta üksnes arendustööde käigus koostöös tootjaga. Sama kehtib ka süsteemi üldise arendamise kohta kaas-aegsete infotehnoloogiastandardite kohaselt (klient-server arhitektuur, graafiline kasutajaliides, ANSI Z39.50 ning WWW toetus jne.). Mis puutub valitud raamatukogutarkvara maksumuse ja nõuetele vastavuse vahekorda, siis ka selles osas ei saa praegust olukorda optimaalseks pidada.

Infosüsteemi **tehniline infrastruktuur** rajatakse serverite paigaldamise, kohtvõrkude järkjärgulise väljaehitamise, tarkvaratoodete installeerimise ja töökohtade riistvara paigaldamisega. Eesmärgiks on multifunktsionaalsete (mitmeotstarbeliste) töökohtade loomine, mis tagab igast kohtvõrgu tööjaamast vastavalt kasutaja õigustele ligipääsu kõigile võrguressurssidele, olenemata tööjaama füüsilisest asukohast või põhiotstarbest. Edaspidi võimaldab see laiendada võrguteenuste (nii Internet kui ka Intranet) kättesaadavust ilma täiendavaid kulutusi tegemata.

Tarkvara

Infosüsteemi üheks põhikomponendiks on **integreeritud raamatukogutarkvara**, mis toetab ladina (eesti) ja vene tähestike kasutamist. Integreeritud raamatukogutarkvara tagab järgmiste **funktsionaalsete moduulite (alamsüsteemide)** juurutamise:

Raalkataloog (teavikute kataloogimine, liigitamine, märksõnastamine; erineva keerukusega infootsing – avakataloog ja sisekataloog; autoriteet-failide pidamine);

Komplekteerimine ja arvestus (tellimuste kogumine, töötlemine ja vormistamine; järelepärimised; rahaline arvestus; teavikute summaararvestus);

Kogude korraldamine (teavikute suunamine ja ümbersuunamine; harukogud; inventuur; kogudest eemaldamine ja kustutamine);

Laenutamine (lugejate registreerimine; laenutamine, tagastamine, järjekorrad, meeldetuletused, sanktsioonid; laenusstatistika);

Väljundite genereerimine (nimestikud, loetelud, statistilised aruanded, kataloogikaardid, sedelid, lipikud jms.);

Andmevahetus (kirjete import ja eksport; andmete konverteerimine).

Lisaks integreeritud raamatukogutarkvarale kasutatakse **spetsiaalset tarkvara** järgmiste alamsüsteemide loomiseks:

Interneti teenused (E-mail, kaugpöördus – Telnet, failiedastus – FTP, WWW serverite kasutamine – Internet Explorer, Netscape);

Raalkartoteegid (erineva struktuuriga fakti-, referaat- ja muude andmebaaside pidamine ning vahendamine, lähtudes kohalikest vajadustest);

CD-ROM andmebaasid (teatmeteemindus, vahendamine lõppkasutajale jm.);

Kompaktkirjastamine (kirjanduse nimestike, reklaamlehtede, voldikute ja muude väljaannete koostamine, kujundamine ja küljendamine);

WWW server (kodulehekülg, dokumentide elektronkirjastamine HTML vormingus ja andmete URL linkide abil juurdepääsu loomine Interneti ja Intraneti kaudu).

Riist- ja võrkvara

Multifunktsionaalse töökoha loomine Windows 95 keskkonnas eeldab vähemalt Pentium protsessori ja 16 MB muutmäluga arvutite kasutamist. Teatud töödeks on võimalik kasutada ka vanemaid arvuteid, kuid nendel

baseeruvad töökohad on piiratud graafiliste ja funktsionaalsete võimalustega. Kõik arvutid komplekteeritakse sõrmistikega, millele on kantud nii ladina kui ka vene tähestik (US/RUS või UK/RUS). Andmesisestus-, laenutus- ja lugejate registreerimistöökohad varustatakse vöotkoodilugeritega. Võrgu- ja lo-kaalprinterite asukohad ning tüübid määratletakse iga osaleja detailprojekti- s, arvestades raamatukogu ruumilahendust ning nõudeid väljundi vormile ja kvaliteedile.

Võrguoperatsioonisüsteem (Novell NetWare või Windows NT) installeeritakse vastava konfiguratsiooniga serverile. 1996. aastal olid miini- mumnõuded **kohtvõrgu serverile** järgmised: Pentium 150 MHz protsessor, 32 MB muutmälu, 2,2 GB SCSI-2 kõvaketas, pidevtoitesead, CD-ROM luger. Kahjuks jäid rahapuudusel ostmata arhiveerimisseadmed. Olenevalt raamatukogu suuruselt, ruumide paigutusest, ümberkolimiskavadest ja muu- dest iseärasustest kasutatakse kahte erinevat **kohtvõrgu topoloogiat**: täht- võrk Ethernet 10BASE-T ja magistraalvõrk Ethernet 10BASE-2. Raama- tukogudes, kus pole raha spetsiaalse kohtvõrgu serveri ostmiseks, kasutatakse ajutise lahendusena kahe-kolme arvuti võrgutamist Windows 95 vahenditega. **Andmeside** tagatakse TCP/IP protokollikomplektide baasil Interneti kaudu. Rahuldava andmeedastuskiiruse saavutamiseks renditakse või ehitatakse püsiliin lähimasse Interneti sõlme. Püsiliini puudumisel tuleb ajutise lahen- dusena kasutada modemit ja sissehelistamisega (kommuteeritavat) telefoni- liini.

Vöotkooditehnoloogia

Tervikliku raamatukogusüsteemi juurutamisel on vöotkooditehnoloogia rakendamine möödapääsmatu. Võrreldes sõrmistiksisestusega tagab see süsteemi sattuvate hooletusvigade välistamise, vähendab laenutuste ja tagas- tuste registreerimiseks ning inventuuride läbiviimiseks kuluvat aega jne. Vöotkoodietiketide kleepimist teavikutele alustatakse võimaluse korral ühe- aegselt kirjete sisestamisega. Iga eksemplari (säilitusüksuse) ja iga lugeja vöotkood sisaldab teda ainuomaselt identifitseerivat numbrit, raamatukogu koodi ning objekti tunnust (kas tegemist on teaviku või lugeja vöotkoodiga). Osalevad raamatukogud peavad ise selgusele jõudma, kas on otstarbekam valmistada vöotkoodietiketid kohapeal või tellida valmis kvaliteet-etiketid tarnijalt.

Koolitusprogramm

Projekti juurutamise käigus viiakse läbi mitmeastmeline koolitusprogramm, arvestades eri kasutajagruppide vajadusi. Raamatukogutarkvara koolituse viib läbi vastav tugikeskus, muu koolituse hankimise ja korraldamise eest hoolitsevad raamatukogud ise. Süsteemi halduri koolituse edasijõudnu tasemel teevad läbi kaks inimest igast raamatukogust. Raamatukoguhoidjate koolitus sisaldab üldist arvuti- ja süsteemikoolitust ning diferentseeritud koolitust vastavalt täidetavatele tööülesannetele. Kokku vajab koolitust 350–400 raamatukogutöötajat. Lugejakoolituse viivad raamatukogud läbi oma jõududega kohapeal.

Juhtimine, arendus, evitamine

Projekti **juhtorganiks** on ERÜ **rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühm**, kuhu kuulub esindaja igast osalevast raamatukogust, Kultuuriministeeriumist, ERÜ juhatuselt ning projektijuht. Töörühma ülesanneteks on projekti plaanimine, vajaduste analüüs, lahenduste ja otsustuste kooskõlastamine, ettepanekute esitamine tarkvara arendamiseks, finantseerimistaotluste koostamine, projekti vahendite jaotamine ja nende kasutamise kontroll, süsteemi evitusjärgne ülevaatus ja hinnangu andmine. Raamatukogutarkvara kohandamise ja arendamise peavad tagama tarkvara tugikeskus ja tarkvaratootja. Iga etapi detailne tööplaan, ajakava ja eelarve koostatakse vahetult pärast eelmise etapi tulemustest kokkuvõtete tegemist. Infosüsteemi projektdokumentatsioonist koostatakse uus versioon vähemalt kord aastas. **Infosüsteemi evitamiseks** moodustatakse igas osalevas raamatukogus **juurutusgrupp**, kuhu kuuluvad raamatukogu direktor, süsteemi haldur (grupi juht), erinevate raamatukogutöö valdkondade spetsialistid ning riist- ja võrkvara hoolduse eest vastutav töötaja.

Ajakavast ja maksumusest

Infosüsteemi **terviklik juurutamine** on kavandatud **mitmeetapilisena aastail 1996–2000**. Osalevates raamatukogudes kokku on kavas seadistada 340–360 töökohta ja rakendada 260–280 raamatukogutarkvara kasutajalitsentsi. Muu tarkvara vajadused täpsustatakse süsteemi juurutamise käigus. Projekti **kogumaksumus on orienteeruvalt 18 miljonit krooni** ning finantseerimine on kavandatud eri allikatest (kohalike omavalitsuste eelarved,

riigieelarve infotehnoloogiakulud, toetused kodu- ja välismaa sihtasutustelt, välisabi). Jooksvad kulud (riist- ja tarkvara hooldustasud, aastamaksud, töötajate palgad, lähetuskulud jms.) ei ole projekti maksumusse lülitatud ja tasutakse osalevate raamatukogude eelarvesummadest.

Esimese etapi ülesannete täitmisest

Tänu AEFi toetusele oli võimalik alustada projekti realiseerimist. Et 1996. aasta märtsis puudus valdaval osal raamatukogudest arvuti ja raamatukogutarkvara kasutamise kogemus, ei õnnestunud automatiseerimise töөрühma kavandatud kujul tööle rakendada. Projekti plaanimise, finantseerimise ja vahendite jaotamise küsimusi arutati peamiselt keskraamatukogude direktorite nõupidamistel. Teatud kogemusi omavad esindajad suutsid välja pakkuda vaid mõned raamatukogud (Võrumaa, Harju, Hiiumaa, Saaremaa, Tallinn). Seega tuli lõviosa projekteerimis-, taotlemis-, vormistus- ja ettevalmistustööst teha projektijuhil.

Raamatukogutarkvara valimiseks moodustati 15. mail 1996 kultuuriministri käskkirjaga ekspertgrupp koosseisus: Toomas Etverk (AS Teek), Riina Jesmin (Kärdla KR), Jüri Järs (esimees, TTÜR), Aivi Kiviloo (Tallinna KR), Lembe Käärman (ETAR), Tagmar Lehtme (Harju KR), Sulev Poll (Võrumaa KR), Aivi Sepp (Viljandi Kultuurikolledž), Tiiu Valm (KM). Ettevalmistustööd tarkvara valimiseks algasid tegelikult juba 1995. aasta sügisel, kui AEFi toetusel hangiti TTÜ Raamatukogule LIBER (Relais Informatique International) ja TINLIB (Information Management & Engineering Ltd) katsetamaks nende sobivust ja kohandatavust Eesti rahvaraamatukogudes kasutamiseks. Kirjasto 3000 (Akateeminen Tietopalvelu Oy) on Võrumaa KRis kasutusel alates 1995. aasta augustist ja sama tarkvara kataloogimismoodul Tallinna KRis alates 1994. aastast. MikroMARC (Norsk Systemutvikling A/S) installeeriti Harju KRis 1995. aasta lõpus. Seega oli nelja süsteemi kohta Eestis mingi teave olemas. Lisaks neile otsustati vaatluse alla võtta ka BTJ 2000 (BTJ Kirjastopalvelu Oy).

20. mail 1996 saadeti neljale firmale (Akateeminen Tietopalvelu Oy, BTJ Kirjastopalvelu Oy, Information Management & Engineering Ltd., Norsk Systemutvikling A/S) pakkumiskutsed osalemaks raamatukogutarkvara valiku konkursil. Kutse sisaldas üle 100 detailse küsimuse võimaldamaks saada maksimaalset teavet süsteemi arhitektuuri, kohandatavuse, paindlikkuse, ühilduvuse, funktsionaalsuse, hoolduse, koolituse, dokumentatsiooni, arendus-

kavade ja tootja enda kohta. LIBER otsustati kutsutute hulgast välja jätta, kuna juba väärtustamise käigus ilmnes, et nii Pariisi kui ka Moskva tugikeskus ei suutnud mitme kuu jooksul vastata süsteemi juurutamise seisukohast olulistele küsimustele.

Ekspertgrupi liikmed tutvusid Eestis kättesaadavate installeeringutega ja veetsid ühe päeva Helsingis, et jälgida Kirjasto 3000 ja BTJ 2000 demonstratsioone ning tutvuda TINLIBi kasutamisega Soome Statistikaamatukogus. Tähtjaks (2. juuni) laekus kolm pakkumist, BTJ Kirjastopalvelu Oy teatas loobumisest. Ekspertgrupp kogunes pakkumiste arutamiseks 13. juunil. Kuna TTÜ Raamatukogu osales TINLIBi pakkumises Eesti tugikeskuse rollis, otsustati Jüri Järs tagandada tarkvara valiku otsuse tegemise ajaks ajutiselt ekspertgrupi esimehe kohustustest ning grupi tööst.

Valik tehti **Kirjasto 3000** kasuks, mida eelistasid kuus ekspertgrupi liiget üheksast. Põhjenduseks toodi kasutamise ja koolitamise lihtsus, hoolduse ja konsulteerimise kõrge tase, tarkvara kiire arendamine vastavalt esitatud tingimustele, firma valmisolek tulla Eesti turule. Allakirjutanut hämmastas eelkõige see, et pakkumiste sisuline analüüs (vastavus esitatud nõuetele) jäeti tegemata. Ka ei vaevutud arutama maksumust (näiteks TINLIBi pakuti Kirjastost umbes kaks korda odavamalt), kuigi tegemist on miljonite kroonidega, mida tuleb järgmistel aastatel maksma hakata. Oma kahtlustega pöördus allakirjutanu kultuuriministri poole ja tegi ettepaneku tunnistada valikuotsus kehtetuks ning moodustada uus ekspertgrupp, et viia läbi pakkumiste objektiivne analüüs ja teha põhjendatud otsus. Vastus õnnestus saada alles kuu aja pärast ja selles soovitati ekspertgrupiga koostööd jätkata ilma otsust muutmata. Sellega tuligi leppida, sest vastused konkursil osalenud firmadele olid juba välja saadetud ning otsuse muutmine oleks kaasa toonud palju õiendamist ja tegeliku töö alguse järjekordse edasilükkamise.

Järnesid läbirääkimised Akateeminen Tietopalvelu Oy (ATP Oy) esindajatega, muudatusettepanekute tegemine Kirjasto 3000 kohandamiseks ning lepingu teksti ettevalmistamine. **17. septembril** kirjutasid ERÜ esinaine **Anne Valmas** ja ATP tegevdirektor **Janne Rouhiainen** lepingule pidulikult alla. Leping sätestab Kirjasto 3000 eesti versiooni rakendamise 18 keskraamatukogus (Harju KR kasutab MikroMARCI, Võrumaa KRil on ATP Oyga eraldi leping) ja 45 töökoha installeerimise hiljemalt 20. detsembriks 1996. Lepingus on üksikasjalikult formuleeritud, mida mõeldakse Kirjasto 3000 eesti versiooni all ja milliseid täiendusi ning arendustöid ATP Oy kohustub

tegema. 6. novembril avati Tallinnas Kirjasto 3000 Eesti **tugikeskus – ATP Tarkvara OÜ**, kus töötab esialgu kolm inimest ja mida juhatab Inno Mosov.

Paralleelselt ATP Oyga peetavate läbirääkimistega valmistati ette **riist- ja võrkvara spetsifikatsioonid**, mis kooskõlastati tarkvaratootjaga ning saadeti hankekonkursil osalemiseks kolmele Eesti suuremale arvutitootjale – Astrodatale, MicroLinkile ja Pennule. Pärast pakkumiste analüüsi, võrdlemist ja täpsustamist otsustati Astrodata pakkumise kasuks. Riist- ja võrkvara hankelepingule kirjutasid **Anne Valmas** ja Astrodata direktor **Jaak Anton** alla **30. septembril**. Valiku tegemisel sai otsustavaks, et Astrodata pakkus samaväärsete tehniliste parameetritega arvuteid konkurentidest odavamalt ning rahaliste vahendite nappus on (ja ilmselt ka jääb) keskraamatukogude projekti alaliseks saatjaks.

Riist- ja võrkvara seadistamine ning võrgukaablite paigaldamine algas oktoobris, Kirjasto eesti versiooni installeerimine novembris. ATP Tarkvara tegi oma tööd küll püüdlikult, kuid 20. detsembriks ei olnud tarkvara kõigis raamatukogudes installeeritud. Ka süsteemi haldurite koolitus oli läbi viidud vaid osaliselt. Et ATP Tarkvaral puudus eelnev töökogemus ja aega oli tööpoolest vähe, on nimetatud vajakajäämisi võimalik mõista ja seletada.

Ole tervitatud, raalkataloog (*morituri te salutant*)

Raamatukogude optimistlikele plaanidele – hakata 1997. aasta algusest pidama raalkataloogi – mõjus külma dušina hoopiski see, et Kirjasto eesti versioon osutus ootamatult vigaseks ja ebatöökindlaks. Ka täielikku vigade loetelu oli raske koostada, sest installeeringud eri raamatukogudes käitusid erinevalt. Paremat jätab soovida ATP Oy tootarenduskultuur, sest eesti-vene klaviatuuri- ja printeridraiverit oleks võinud testida mitte 18 Eesti raamatukogus, vaid oma kontoris. Kirjasto 3000 eesti versioonis oli ka palju funktsionaalseid puudusi (komplekteerimismoodulis vead hindade arvestamisel, otsing ei anna ammendavat tulemust, võimatu redigeerida teatmefaiile, ei saa otsida teaviku keele järgi, kataloogikaardi vorming puudulik, andmevahetusmoodul ei tööta jne.), rääkimata eestikeelse kasutajaliidese rabedusest ja dokumentatsiooni puudulikkusest. Kokkuvõttes ei olnud 20. detsembriks installeeritud Kirjasto eesti versioon keskraamatukogudele vastuvõetav ning ERÜ otsustas mitte tasuda teist poolt lepingujärgsest tarkvara maksumusest enne, kui kõik lepingu tingimused on ATP Oy poolt täidetud.

Kulud ja tulud

1996. aasta lõpuks oli projekti realiseerimiseks ligi 3,6 miljonit krooni, millest 2 miljonit moodustas AEFi toetus. Kõigist muudest allikatest kokku on raamatukogud suutnud hankida ligikaudu 1,6 miljonit krooni, millest umbes 400 000 kulutati enne 1996. aastat.

Käegakatsutavaks saavutuseks võib lugeda, et kohtvõrgu serverid ja kaabeldus on paigaldatud 8 raamatukogus ning kokku on keskraamatukogudes ligi 70 arvutitöökohta. Need arvud on siiski väga väikesed, sest 8 KRi peavad läbi ajama paari-kolme ajutiselt Windows 95 abil ühendatud töökohaga ja 4 KRi ainult ühe töökohaga. Interneti püsiühendust ei olnud aasta lõpus ühelgi KRil, kuid kaks-kolm raamatukogu olid selle saamisele väga lähedal. Riistvara osas võib rahuldavaks lugeda ainult Võrumaa KRi olukorda, mis on saavutatud üksnes tänu raamatukogupoolsele aktiivsusele finantseerimisallikate otsimisel.

Raha hankimisest

Et projekti kogumaksumus on orienteeruvalt 18 miljonit krooni, tuli juba aasta alguses hakata otsima täiendavaid finantseerimisallikaid. Veebruaris esitati grandit taotlus Open Society Institute Regional Library Program'ile (OSI RLP), aprillis – finantseerimistaotlus EV riigieelarve 1997. aasta info- ja tehnoloogiakuludest. Budapestist (OSI RLP) saabus eitav vastus mai lõpus. Üldiselt ei peeta heaks tooniks sihtasutustelt aru pärida, miks grant saamata jäi, kuid allkirjutanul avanes hea võimalus seda teha juuniku alguses, kui Krimmis toimus rahvusvaheline konverents “Libraries and Associations in the Transient World: New Technologies and New Forms of Cooperation”, kus oli esindatud kogu OSI RLP ametnikkond ja mitu juhatuse liiget. Küllap etendas mingit osa ka konverentsil peetud ettekanne “Library Automation in Estonian Public Libraries”, ning jutuajamised jõudsid lõpuks niikaugele, et soovitati kindlasti uus taotlus teha. Uus taotlus 100 000 USD eraldamiseks saadeti ära septembris. Novembris algasid läbirääkimised põhjendamaks grandit vajalikkust ja kasutamise otstarbekust. Aasta lõpus tuli Budapestist rõõmustav teade – OSI RLP eraldas maakonna ja linna keskraamatukogude projekti finantseerimiseks 85 400 USD.

Kokkuvõtteks

Automatiseerimise alustamine kõigis maakonna ja linna keskraamatukogudes on kindlasti kordaminek, kuid on ka probleeme, mille lahendused oleksid nagu kohe tulemas, aga tegelikult aina lükkuvad edasi. Nende hulka kuuluvad eelkõige puudused valitud raamatukogutarkvaras, kirjete eksporditajate (või tarnijate) puudumine, Eesti üldise märksõnastiku, UDK eestikeelsete tabelite, Interneti ühenduse puudumine. Viimane häirib ka töörühma tegevust, sest ilma elektronpostita on väga raske omavahel operatiivselt suhelda.

Raamatukogutöötajate arvutikoolituse tase on endiselt madal. Eriti tähtis oleks leida igas KRis paar töötajat, kes suudaksid omandada nii raamatukogu- kui ka muu tarkvara kasutamise ja haldamise keskmisest põhjalikumalt ning saaksid kohapeal teisi edasi õpetada või vähemalt juhendada.

Keskraamatukogude rahavajadused on suuremad kui võimalused tsentraliseeritud korras raha hankida, seetõttu peab edaspidi projekti finantseerimises suurenema kohalike omavalitsuste osatähtsus ja kasvama raamatukogude endi aktiivsus.

RAHVUSBIBLIOGRAAFIA

Helje Kannik

KUU AEGA KOPENHAAGENI KUNINGLIKUS RAAMATUKOGUS

Teaduste Akadeemia Raamatukogu rahvusbibliograafia osakonnas hakkab eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia koostamine jõudma keskjärku. Ilmunud on "Eestikeelne raamat 1851–1900", "Eestikeelne raamat 1901–1917" ja võõrkeelse perioodika nimestik, koostamisel kõige vanemate, kuni 1850. aastani ilmunud eestikeelsete raamatute nimestik ja eestikeelse perioodika nimestik. Samal ajal kirjeldatakse Eestis ilmunud võõrkeelseid raamatuid ja võõrkeelset *Estonicat*. Iga köite koostamiseks on kõigepealt vaja läbi töötada suuremate raamatukogude ja muuseumide kogud Eestis. Nimestike täiendamine ja Eesti raamatukogudes puuduvate trükiste otsimine on viinud osakonna töötajad lähetustele Riiga, Peterburi, Stockholmi, Uppsalasse, Lundi, Helsingisse ja Kopenhaagenisse.

Kopenhaageni külastamise vajadus sai meile teatavaks tänu eesti ajaloolasele Taanis dr. phil. Vello Helgile. Vello Helk sattus sõjakeerises pärast Võru gümnaasiumi lõpetamist Taani. Õppis Århusi Ülikoolis ajalugu ja saksa keelt, viibis vahepeal Vatikani stipendiaadina Roomas, kus teostas uurimisi Vatikani ja Jesuiitide Ordu arhiivides. 1958. aastal asus tööle Taani Riigiarhiivi Kopenhaagenis ja töötas seal paararhiivarina kuni pensionile minekuni 1991. aastal. Promoveerus ajalooteaduste doktoriks Århusi Ülikooli juures 1966. a. Vello Helgil on ilmunud palju ajaloouurimusi, mahukaim neist, aastakümnete pikkuse allikate läbivaatamise tulemus, käsitleb taani-norra ülikoolinoorte õppereise välismaa ülikoolidesse. Uurimuse esimene osa kajastab aastaid 1536–1660 ja selles on leitud mõningaid seoseid Eesti alade ning Tartu ülikooliga. Vello Helk oli oma uurimistöode käigus tähele pannud, et Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus ja Kopenhaageni Ülikooli Raamatukogus leidub vanu eestikeelseid aabitsaid ja kirikuraamatuid, mida võibolla pole võimalik leida Eesti raamatukogudes, ja teatas sellest ka retrospektiivse rahvusbibliograafia toimetajale Endel Annusele. 4. novembrist kuni 1. detsembrini 1995 töötasid Endel Annus ja allakirjutanu Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus. Sõit sai teoks tänu Taani Kultuuriministeriumile, kes

andis raha sõidu ja elamiskulude katteks. Rahast piisas ka koopiategemiseks Eesti raamatukogudes puuduvatest eriti väärtuslikest trükistest.

Kopenhaageni Kuninglik Raamatukogu, mis on rajatud 1673. aastal, tegutseb tänapäeval rahvusraamatukoguna, Taani raamatumuuseumina ning teoloogia, humanitaar- ja ühiskonnateaduste keskraamatukoguna. 1989. aastal liideti Kuningliku Raamatukoguga Kopenhaageni Ülikooli Raamatukogu teoloogia, humanitaar- ja ühiskondliku kirjanduse osakond. Seetõttu langes meil ära vajadus töötada seelses ülikooli raamatukogus. Kuninglikul Raamatukogul on lugemissaalid Kopenhaagenis kolmes eri kohas: Slotsholmenil, Fiolstrædel, Amageril. Meie töötasime teadustöötajate lugemissaalis Slots-holmenil. See asub arhitekt Hans J. Holmi projekteeritud ja Christian IV aegsete soolaladude varemetele 1906. aastal ehitatud raamatukoguhoones. Maja teisel korrusel asuvad lugemissaal ja kataloogiruumid. Lugemissaalis on algselt selle jaoks valmistatud sisustus, kõigil toolidel on kuningakrooni kujutis, ilusad on laearmatuurid ja lugemiskoha roheliste kuplitega lambid. Uuenenud on vaid avariiuulitel olev väga rikkalik teatmekirjandus. Kataloogiruumi esialgsele sisustusele on lisandunud arvutid. Samas asub kojulaenuslet. Kõigil raamatutel on vöökood ja laenus toimub arvuti abil. Kaunis on raamatukogu hoone ette 1920. aastal rajatud aed koos väikese tiigiga. Veel novembrikuus ääristasid raamatukokku viivaid jalgradasid õites roospõõsad.

Lugemissaal avati kell 9 hommikul. Tuli kiirustada, et mitte kohast ilma jääda. Kiirustasid teisedki – teadlased, õppejõud, professorid –, enamasti sõideti kohale jalgratastel. Lugemissaali sisenedes tuli kirjutada nimi, elukutse ja aadress väga suurde ja kaunilt kujundatud raamatusse. Laenusletis ootas juba sõbralik raamatukogutöötaja, kes peale tervitust teatas täpselt, mis kell saab kätte eelmisel päeval tellitud kirjanduse. Kui lubatud kellaajal raamatud polnud saabunud, tuli raamatukogutöötaja sellest lugemislaua juurde teatama ja tõi ise hiljem saabunud kirjanduse kätte. Tellisime päevas vähemalt 30–40 nimetust ja kuigi raamatukogu töökoormus suurenes sellest märgatavalt, ei olnud see kordagi meie sealoleku ajal probleemiks. Nende töö oli lugejate tellimuste täitmine ja nad tegid seda korrektselt. Raamatukogus töötasid enamasti mehed.

Meid huvitas põhiliselt 16.–18. sajandi kirjandus, aga ka 19. sajandil välismaal Eesti kohta ilmunud võõrkeelsed trükised. Teadaolevate, kuid meil puuduvate trükiste leidmiseks kasutasime tähestikkataloogi, uute meid huvitavate trükiste otsimisel oli abiks süstemaatiline kataloog, kus leidub eri aegade *Estonicat* ka Rootsi ja Venemaa kirjanduse hulgas. Kuningliku Raamatu-

kogu vanema kirjanduse kataloogid on käsikirjalised. Tähestikkataloogid on säilinud nii, nagu need algselt koostati – erinevate käekirjadega, kirjutatud gooti kirjas. Selliste sedelkataloogide eeliseks uurimistöös on nende põhjalikkus. Aegade jooksul lisatud märkmed olid nii mõnigi kord viiteks sellele, kust midagi võiks veel leida. Süstemaatilised kataloogid on käsikirjalised raamatkataloogid, mille kasutamise muudavad hõlpsaks trükitud registrid.

Eestikeelsete raamatute Taani sattumise põhjuseks on Taani bibliofiilide E. D. Hauberi, C. F. Temleri ja O. Thotti huvi eestikeelsete raamatute vastu. Nende kogud on tänapäevani säilinud Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus. Kõige vanemad Kopenhaagenis olevad eestikeelsed raamatud on Riias 1632. aastal trükitud J. Rossihniuse “Catechismus Herrn D. MARTINI LUTHERI” ja “Evangelia und Episteln”. Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus on kahe kokkukõidetud eestikeelse aabitsa ainueksemplarid. Üks nendest on trükitud Riias 1741, selle eelviimase ja viimase lehe vahele on kõidetud lõunaeestimurdeline aabits, millel ilumisandmetega lõpuleht puudub. See on teine trükk 1698. a. ilmunud aabitsast, Endel Annuse arvates ilmunud 1702. aastal. Kopenhaageni Ülikooli Raamatukogus leidub ka teisi eestikeelseid vanu raamatuid, mida Eesti raamatukogudes pole : A. Freylinghauseni “Ordnung des Heils” tõlke “Jummala Nou” 3. trükk, “Tarto-Ma Kele Kässi Ramat”, trükitud 1726. a. Riias ja “Katekismusse Öppetusse Selletus”, trükitud 1750. a. Tallinnas.

Võõrkeelse Eestit puudutava kirjanduse leidmiseks kasutasime Kopenhaageni Kuningliku Raamatukogu süstemaatilist kataloogi ja eraldi ruumis asuvat Kopenhaageni Ülikooli Raamatukogu sedelkataloogi. Enam kui 13 000 trükisest koosneva Lintrupi kogu kohta oli 1960. aastatel Kopenhaageni Ülikooli Raamatukogus koostatud kartoteek. Kuna meile vajalike trükiste arv oli suur, käisime neid materjale läbi vaatamas hoidla ruumides. Dissertatsioone ja dispuute olid kogunud õpetatud mehed. Kopenhaagenis elanud ja töötanud Søren Lintrup (1669–1731) oli kirjavahetuses paljude maade õpetlastega ja kogus sel viisil kaasaegset teaduslikku kirjandust. Tema kogu hõlmab põhiliselt 1660–1720 väljaantud dissertatsioone ja dispuute. Kogu pakub küllalt suurt täiendust ka eesti kirjandusloole. 1700. aastate paiku õppisid paljud baltlased välismaal, andsid välja teaduslikke uurimusi ja väitekirju, mis tihti Baltimaadesse ei jõudnud ja mille kohta siin andmed puuduvad. Palju on Saksamaa ülikoolides õppinud ja Eestis pastoritena töötanud baltisakslaste dissertatsioone. Sageli on dissertatsiooni lõpus sõprade poolt dissertandile pühendatud luuletusi, nende seas ka Eestist pärit

autorite värsse. Vahel on luuletus mõnerealine, aga on ka pikemaid. Enamik meid huvitanud dissertatsioone ja dispuute on trükitud Wittenbergis ja Kielis, vähem Rostockis ja Königsbergis. Lintrupi kogus on Tartus 1645 Johan Vogeli trükitud ja Tallinnas 1661 Adolph Simoni trükitud dispuudid. Kogu läbitöötamisel lähtusime Vello Helgi uurimusest “Baltisches Schrifftum in der Lintrup-Sammlung der Kopenhagener Universitätsbibliothek” (Marburg/Lahn, 1980).

“Svenske Ligprædikener” köidetes oli 10 meid huvitavat 17. sajandi trükist, kolm neist on trükitud Tallinnas. Kogu on mahukas, ajapuudusel jäi see põhjalikult läbi töötamata. Teistest trükistest leidsime tähtpäevakõnesid, ajaloosündmuste kirjeldusi jt. juhutrükiseid. Hilisem kirjandus on põhiliselt välismaal ilmunud baltisakslaste genealoogiad, Eesti ajaloo ja majanduse ülevaated, samuti ühiskondlik-poliitilised väitlused. Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus leidub 1878. aastal ilmunud Kalevipoja taanikeelne proosatõlge “Folkesagn fra Østersøens Bredder. Kalevi Poeg, Estlands Nationalhelt”. Kokku leidsime 184 eesti rahvusbibliograafia jaoks vajalikku võõrkeelset trükist, millest 111 on ilmunud enne 1711. aastat.

Vello Helgiga kohtusime tema kodus Birkerødes. Tema kutsel viibisime ka eestlaskonna pidulikul üritusel – Välis-Eesti päeva koosviibimisel, kuhu olid kokku tulnud üle viiekümne aasta Taanis elanud eestlased, aga ka noored, kes on elanud seal vaid mõned aastad. Iga aasta novembrikuu viimasel laupäeval kogunevad eestlased Kopenhaagenis, nii nagu väliseestlased kogu maailmas, et tähistada Välis-Eesti päeva. Teise Maailmasõja ajal Taani sattunud eestlased ühinesid seltsi “Eesti Kodu”, mille liikmeskond on pika pagulusperioodi jooksul vähenenud. Eesti taasvabanemise ajast alates on tulnud Kopenhaagenisse üsna palju noori eestlasi, kes alguses moodustasid oma seltsi “Noor Eesti Kodu”, kuid nüüd on mõlemad seltsid ühinenud. “Eesti Kodu” valis endale uue juhatuse, mille liikmed on noored eestlased, esimees noor energiline Karin Andersen. Polnud raske taibata, kui tähtis on välismaal elavatele eestlastele kokkusaamine oma rahvusest inimestega ja omavaheline suhtlemine.

Novembrikuine Kopenhaagen oli vaikne ja kodune. Turismihooaeg oli ammu möödas, kesklinnas ja muuseumides võis aeg-ajalt märgata vaid turismigruppe Jaapanist. Ikka fotoaparaatidega ja kõikjal pildistamas. Pidulikuks muutus Kopenhaagen novembri keskel, enne prints Joachimi abiellumist Hongkongist pärit Alexandraga. Vaashoitult lugupidavat suhtumist kuninglikku perekonda oli linnas tunda laulatusele eelneval päeval, kui noorpaar

sõitis läbi vanalinna raekotta, ja rahva vaikeset, väarikat ja rõõmsat ootust raekojaesisel väljakul vinges tuules ja lumesajus. Kui raekoja rõdule tulid lehvitama prints Joachim ja Alexandra, käis rahvahulgast läbi kerge kahin. Oli tunda, et kõik on eevil, kuid siiski vaikesed, lehvitati vaid lipukestega. Väikseid Taani riigilippe ning lipukesti Joachimi ja Alexandra pildiga oli tänavatel jagatud juba eelnevalgi päeval.

Nädal hiljem külastasime Frederiksborgi kirikut, kus kuninglik laulatus oli toimunud. Sisenemisel kuulsime orelit mängimas. Koraal Euroopa parimal oreil väga hea akustikaga kaunis kirikus ei unune.

Ärasõidul jäi maha jõuludeks valmistuv Kopenhaagen. Novembri viimastel päevadel ehiti tänavad kuuskede, kuusevanikute ning vilkuvate ja sädelevate kaunistustega. Tivoli oli tuledesäras ja rahvast tulvil. Tänavatel marssisid ja mängisid linnaosade orkestrid. Avati esimesed jõululaadad.

Taani-reisist oli eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia koostamisel palju kasu. Kuna Eesti keskraamatukogud hakkasid sündesemplare saama alles 1918. aastal, puudub meie raamatukogudes palju varasemat eesti- ja võõrkeelset kirjandust, eriti aga välismaal ilmunud Eesti kohta ilmunud kirjandust. Kuu aega tööd Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus aitas tõhusalt neid lünki täita.

RAHVUSBIBLIOGRAAFIA SEMINAR

TALLINNAS 3.–5. JUUNIL 1996

Sedakorda oli kaunikene küll kaua tehtud. Niisuguse ürituse vajalikkus oli kõneks juba mitu head aastat tagasi ERÜ esinaise Anne Valmase ja Saksa Raamatukoguinstituudi välissuhete osakonna juhataja Elisabeth Simoni kohtumisel. Vajaliku raha taotlemine ja muud formaalsused võtavad ka Saksamaal aega, sestap tuli konkretiseerunud seminaripakkumine selle aasta alguses. Järgnes kirjavahetus teemade täpsustamiseks ja muu kiireks kippuv organiseerimistöö. Seminarile tagasi vaadates võib kahetseda vaid vähest meiepoolset huvi.

Rahvusraamatukogu nurgasaali kogunenud paarikümnele eesti kolleegile algas seminar hr. Hartmut Walravensi käsitlesega rahvusbibliograafia sisust ja laienuvad kasutusvõimalustest. H. Walravens on Rahvusvahelise ISBN-keskuse direktor (asukohaga Berliinis). Tema sõnutsi on rahvusraamatukogude traditsiooniliste funktsioonide:

* rahvusliku trükipärandi arhiiv,

* rahvusbibliograafia koostamise keskus

puhul rõhk nihkunud rahvusbibliograafilise informatsiooni jagamisele ja dokumentidega varustamisele, s.o. bibliograafia teenuse suunas. See olevat ka hea moodus teha ennast ühiskonnale vajalikuks ja saada riigilt raha.

Hr. Werner Stephan, ametilt Saksa Rahvusraamatukogu (Die Deutsche Bibliothek, Frankfurt am Main) bibliograafiaosakonna juhataja, andis ülevaate Saksa rahvusbibliograafia süsteemist ja selle sidusandmebaasist BIBLIODATA.

Lektorid peatusid Saksa Rahvusraamatukogu kujunemisel ja ülesannetel. Die Deutsche Bibliothek on tegelikult kahe raamatukogu ühendus: Deutsche Bücherei Leipzigi ja Deutsche Bibliothek Frankfurt am Mainis (koos Saksa Muusikaarhiiviga Berliinis). Bayeri Riigiraamatukogu Münchenis ja Berliini Riigiraamatukogu on abirahvusraamatukogud.

Riiklik programm võimalikult tervikliku saksa raamatu kollektsiooni loomiseks jaotab ajapiirid ja vastutavad raamatukogud järgmiselt:

1450–1600 Bayerische Staatsbibliothek München,

1601–1700 Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel,

1701–1800 Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen,

1801–1870 Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main und die Senckenbergische Bibliothek

1871–1912 Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz,
alates 1912 Deutsche Bücherei.

Ettekandjad rõhutasid saksa raamatukogude väga tugevaid koostöötraditsioone, mis kogude komplekteerimise kõrval toimivad ka kaasaegse infotehnoloogia struktuuride loomisel.

Saksa Raamatukoguinstituut on raamatukogunduse arenduskeskus.

Pikemalt käsitleti dokumendikeskuse (Document Delivery Centre) teenuseid. Lugeja saab soovitud artikli kätte tasuta koopiana – ei saadeta ajakirja ennast. Teenustasu kalkuleerides võib selguda, et ühe marga vastuvõtmine maksab 10 marka, kuna teenindajate palgad on üsna kõrged. On mitmeid võimalusi kiirendada teenust: kasutades koondkatalooge, dokumentide online saatmist, olemasolevaid andmebaase. Täisteksti pakkuvates kommertsasutustes küsitakse 10–15 dollarit artikli eest. Raamatukogud võiksid müüa teenust poole odavamalt, kasutades nt. üliõpilaste abi. Saksa seadused lubavad ka ulatuslikku kopeerimist teaduslikuks otstarbeks. Ülikoolid maksavad kopeerimissumma (raha, mis kogutakse ülikoolide kopeerimiskeskustest) korraga autoriõiguse organile, kes maksab omakorda kirjastajale. Oluline on seejuures tagada kirjastajate ja autorite huvide kaitse, mis seoses elektroonilise publitseerimisega muutub aina tähtsamaks. Internetis peab iga dokumendi puhul olema märgitud originaali asukoht. Praktikast on kujunenud nii, et ajakirjade väljaandjad jt. kirjastajad hoiavad oma elektroonilisi andmebaase 1 aasta, pärast seda oleksid need kättesaadavad raamatukogus. Elektroonilised publikatsioonid (sundeksemplar) on raamatukogus tasuta, kuid ülikoolides kasutamisel tasulised.

Mõttevahetuse korras tutvustasid sakslased oma sundeksemplari seadust. Sundeksemplari sisse ei kuulu trükised alla 10 lk., plakatid, postkaardid, originaalgraafika, mängud jpm. (Küll on aga plakatite kogumise kohustus Berliini Kunstiraamatukogul.)

Rahvusbibliograafia juurde kuuluvaid normsõnastikke (autoriteetfaile) käsitles H. Walravens.

Kollektiivautorite normsõnastiku andmebaas (Gemeinsame Körperschaftsdatei = GKD) valmib kolme raamatukogu (Die Deutsche Bibliothek, Die Bayerische Staatsbibliothek, Die Staatsbibliothek zu Berlin) ühistöös, kuhu on kaasatud ka Austria Rahvusraamatukogu. Kasutatav nii sidusotsinguga kui ka mikrofišil.

GKD alamandmebaas on konverentsi-, kongressiteeside jm. koondkataloog (Gesamtverzeichnis der Kongressschriften = GKS). Selle eesmärk

on aidata kasutajal leida konverentsimaterjale ("nightmare for catalogers") ja teenib ta ennekõike RVLi huve. Kasutatav nii sidusotsinguga kui ka mikrofišil.

Märksõnastik andmebaasina (Schlagwortnormdatei = SWD) on kasutatav magnetlindil, CD-ROMil, diskettidel, mikrofišina, alates 1997. a. loode-tavasti ka Internetis.

SWD ühe osa moodustab isikunimede normsõnastik.

Normsõnastike koostajad suhtlevad üksteisega Internetis arvamuste-listi abil.

Autoriteetfaili tohib muuta ainult peatoimetus. Nädalas tuleb 10–15 parandust, mis saadetakse osavõtivatele raamatukogudele.

Normsõnastike teenuste klientideks on:

- * igat tüüpi raamatukogud Saksamaal ja mujal,
- * kommertslikud ja mittekommertslikud teenusteagentuurid,
- * kirjastused,
- * raamatukauplused (eriti CD-ROM),
- * kõikvõimalikud firmad ja institutsioonid,
- * eraisikud.

(Eesti rahvusbibliograafia autoriteetfailid alles ootavad loomist.)

Saksamaa perioodika andmebaas (Zeitschriften-Datenbank = ZDB) on sisuliselt koondkataloog, mida koostatakse koos liidumaaraamatukogudega. ZDB on tinglikult normsõnastik, sealset kirjemalli on soovitatav kasutada kõi-gis raamatukogudes. Andmebaasi kasutada on kiirem, odavam, mugavam kui ise kirjet koostada, kuigi selle kasutamine on tasuline. ZDB sisaldab 850 000 perioodikakirjet ja omab järgmisi funktsioone:

- * bibliograafiline (kas, kus, millal väljaanne ilmus),
- * RVL (kust saab tellida),
- * eeskuju kataloogimisel, sidusrežiimil töötav kataloogimisvahend: suuremad raamatukogud kataloogivad otse sellesse kataloogi. Sõltub kasutajast, mis kujul on kättesaadav (mikrofišil, sidusrežiimis).

Vahelduseks kuulasid saksa kolleegid ülevaadet eesti rahvusbiblio-graafia koostamise seisust ja RRI infotehnoloogilisest varustatusest, ette-kandjad Silvi Metsar, Katre Riisalu, Eve Tang, Anne Ainz, Tiina Aasmann, Ülle Soosalu.

Standarditest rääkides peatuti mõnel neist pikemalt. ISBN, ISSN, ISMN (muusika), ISRN (International Standard Report Number) (tehnilised

aruanded) kõrval tutvustati ka artiklite standardit. BIBLID/SICI praktiline kasu on perioodikas (ka aastaraamatus, kogumikus jm.) ilmunud artikli leidmine identifikaatsiooni numbri järgi, mis praktikas pole aga päris hästi käivitunud. BIBLID on ISO standard ~ 1982. a., aga seda ei kasutata. Kui ameeriklased hakkasid täistekste levitama, võtsid nad kasutusele oma SICI (1991). ISOle on tehtud ettepanek BIBLID tagasi võtta ja teha SICI alusel uus standard. Selle standardi arutelu on ISO päevakorras. ISWC (International Standard Work Code) on seotud autoriõiguse küsimustega.

BOOKS IN PRINT (BIP) ja rahvusbibliograafia (rb) suhe oli veel üks teema, millel pikemalt peatuti. BIP on raamatukaubanduslik kataloog, mis on kumulatiivne, st. registreerib ainult hetkel müügil olevate raamatute kirjed; erinevalt rahvusbibliograafiast kustutatakse kirje niipea, kui laos raamatut pole. BIPi trükiväljaannete kõrval on põhilevi CD-ROMidel. BIP on hõlpsasti kasutatav tänu paljudele registritele. Vahe, mis trükise rb-s kirjeldamise ja tegeliku ilmumise vahele jääb, sõltub paraku sellest, kuidas kirjastaja trükise saadab. BIP kataloogib uued raamatud kiiresti, et info jõuaks koos raamatuga müüki. BIPi hinnainfo muutub pidevalt, rb registreerib alghinna ja ei tee mingeid parandusi. Erinevad on mõlema väljaande kliendid: BIPi kliendid tahavad raamatut osta, rb kliendid on raamatukogud ja uurijad, kellele ei ole esmatähtis raamatu ilmumise aeg. BIP-tüüpi katalooge püüab Euroopa Nõukogu Baltimaades edendada.

Siinjuures toodi halva näitena Venemaa BIP, mis on tegelikult Venemaa rahvusbibliograafia. Selle ülesehitus on süstemaatiline, kusjuures igas liigis on toodud juba müügil olevad ja alles ettevalmistatavad trükised. Puudub register, aga trükise kiire leidmise võimalus on kasutamise esimene tingimus. Hea näitena toodi poolakate BIP, kus on ühtne autorite ja pealkirjade (autorita trükiste puhul) loetelu ning võtmesõnade register.

Saksamaal väljendub BIPi ja rb lähenemise tendents ühise märksõnastiku kasutamises ja võimaluses kirjeid üle kanda. On arvatud ka, et võibolla peaks standardiseerimisrangus muutuma, ühilduma/lähenema nõuded kirjas-tajaile ja raamatukogudele.

Vastu tulles meie erilisele huvile, peatus hr. Stephan pikemalt **elektrooniliste dokumentide komplekteerimise, kirjeldamise ja säilitamisega** seotud probleemideringil. Tema definitsiooni järgi on elektrooniline dokument objekt, mis sisaldab informatsiooni lugemiseks, vaatamiseks ja/või kuulamiseks, kuid mille sisu ei saa teisendada ilma vastava tehnilise aparatuurita, võib esineda nii füüsilisel kandjal kui ka virtuaalsel kujul. Kuna

seminaril jagati W. Stephani ettekande "Die Deutsche Bibliothek : The National Archive for Electronic Media?" teksti (kaasas ka bibliograafiliste allikate loetelu), mida võib soovi korral saada ERÜ büroost, siis olgu siin toodud vaid mõned väljavõtted.

Elektroonilised publikatsioonid kas andmekandjatel (CD-ROM, diskett) või arvutivõrgus (arvuti ja võrk kui uus meedium) on muutumas üha tähtsamaks teadusele ja ülikoolidele. Elektrooniliste publikatsioonide olemasolu on tinginud muutusi nii sundeksemplaride seadustes kui ka (rahvus)-raamatukogude komplekteerimis- ja kataloogimistöös. Sundeksemplaride seadust püütakse laiendada ka elektrondokumendile (on-line document). Saksamaa näitel oli suurte kirjastuste veenmine sundeksemplari loovutamiseks lihtsam kui arvutivõrgus avaldava erakirjastaja puhul. Saksamaa sundeksemplari seadus ei näe ette koguda

* operatsioonisüsteeme,

* mänge,

* asutuste-ettevõtete siseseks kasutuseks määratud andmebaase.

Juhul, kui komplekteeritud disketist või CD-ROMist saadakse paberkoopia, arvestatakse seda kordustrukina.

Kuna praegu on eriti aktuaalne tekstide digitaliseerimine (vanade kaartkataloogide, bibliograafiate, ajalehtede üleviimine elektroonilisele kujule), peab elektroonilisi dokumente nagu trükiseidki tulevastele põlvetele säilitama. NB! Happevaba paber säilib 300 aastat, elektroonilist publikatsiooni peab praegust tehnilist taset arvestades vähemalt 5 aasta järel konverteerima. Näitena toodi Saksa Ringhäälingus kasutusel olevad robotid, mis kontrollivad magnetlinte jm. ning vajadusel kopeerivad neid. Lähitulevikus luuakse arvatavasti optilised magnetandmekandjad, mis säilitavad andmeid kuni 150 aastat.

Elektrooniliste dokumentide kasutamine nõuab teadagi vastavat aparatuuri ja teatud infotehnilist taset. Die Deutsche Bibliothek on seoses uue hoo ehitamisega heas seisus: elektrooniliste dokumentide arhiivkoopiadele juurdepääsuks paigaldatakse keskne server koos kiire võrguühendusega. Hetkel saab arhiivkoopiaid kasutada maja töökohtadel, kavas on sisustada nende lugemiseks eraldi 40kohaline lugemissaal. (Kõigis saalides on 120 arvutitöökohta, arvestades ka elektronkataloogide kasutamist.) Saksa Raamatukogu seadus sätestab sundeksemplarile raamatukogu piires tasuta juurdepääsu. Kavas on ühendada elektroonilised publikatsioonid kataloogiga samasse andmebaasi, et otse minna tekste lugema.

Elektrooniliste dokumentide bibliograafilise kontrolli võimalus eeldab kataloogimisreeglite rahvusvahelise standardi olemasolu. Kataloogimisreeglite ühtsus võimaldab kirjeid paigutada raamatute kataloogi, mis on lugejale mugav. Lugejatele luuakse keskused, kus tehakse väljatrükke ja koopiaid.

NB! Internet on praegu näide, kus puudub otsisüsteem.

Tulevikuperspektiiv: tuleks luua süsteem, mis poleks sõltuv ajast ja kohast, standardsed juurdepääsumeetodid/andmeedastusprotokollid, mis võimaldaksid

- * otsida avalikes kataloogides,
- * saada kätte täistekste,
- * tellida ja laenutada,
- * otsida täisdokumendi sees,
- * navigeerida nagu Internetis.

Seminari viimasel päeval tutvustas hr. Stephan infosüsteemi arengu kontseptsiooni Saksa Riigiraamatukogu näitel. Põhietappidena toodi:

- * eesmärkide püstitamine: kasutajale orienteeritud infosüsteem, võimalike struktuurimuutustega kaasnev teenuste paranemine, finantseerimise allikad;
- * konkreetsete ülesannete selgitamine: ei integreerita uut süsteemi raamatukogu jaoks, vaid integreeritakse kõik osakonnad;
- * piirangute kindlakstegemine: tuleb määratleda, mida ei taheta teha;
- * samm-sammuline edasiliikumine.

Kui olid kindlaks määratud osakondade kaupa ühe või teise tööga seotud pea- ja kõrvalülesanded, pöördui klientide poole turunõudluse väljaselgitamiseks, mis on eriti tähtis bibliograafiateenuse puhul. Hinnati oma võimalusi ja võrreldi neid teiste teenustepakkujatega: BIP, rahvusvaheliste teenuste pakkujad (Online Computer Library Center jt.). Saksa Raamatukogu teenustest nimetati CD-ROMi, normsõnastike ja retrokonversiooni teenust. Üks võimalusi oligi muutuda avatumaks rahvusvaheliste otsingute suunas, sest siiani olid teenused orienteeritud ennekõike saksa turule. Varem andis raamatukogu oma andmed kommertsandmebaasi pidajale, praegu peab ta andmebaase ise ja kommertsettevõtte ostab andmeid nagu iga teine klient.

Kuidas kujundada teenuste vajadust? Kuidas kujundada hinda? Raamatukogude struktuuri ja põhimõtteid on sageli raske muuta, aga analüüs on vajalik. Bibliograafiateenuste hinnaanaluüsi toel peaksid selguma kulud ja tulud: paremad võrguühendused teiste raamatukogudega, uued teenused, uus turukontseptsioon. Näiteks toodi magnetlindil edastatavate bibliograafiateenuste hinnaanaluüs. Andmete töötlemise ja edastamisega tegelevate inimeste

palgaraha miinimumpalgaastmestiku järgi + arvutiaja hind + postikulud annavad teenuse tegeliku kulu. See jagatakse kirjete koguarvuga ühe kirje hinna leidmiseks (kui oleks tegu ühe kliendiga). Rahvaraamatukogule, kes võtab 12 komplekti, tuleb kirje hind 12 korda odavam. Mida rohkem kliente, seda suurem kasum.

Teenuste puhul, mis nõuavad andmebaasist valimi tegemist, on arvutikasutusae suurem ja fikseeritud hind puudub.

Rääkides kataloogikaartide-teenustest (Title-Card Service), märkisid ettekandjad selle teenuse pidevat kasumisolekut. Jagades kataloogija tunnitasu tunnis tehtud kirjete arvuga saab uue kirje hinna. Kui võrrelda müügil oleva kirje hinda omatehtud kirjega, selgub, et odavam on teenust osta. Seda peaksid silmas pidama rahvaraamatukogud, kus raamatu saamisel on mõeldav teha lühikirje: ISBN, autor, pealkiri. Vastava tarkvaraga varustatud flopigiga saab tellida ISBN järgi tehtud valiku täiskirjeid rahvusraamatukogust.

Olgu siinkohal öeldud, et sakslased loobusid oma "Bibliograafia bibliograafia" koostamisest, mis neil veel 1992. a. tööplaanis seisis. Üsna nagu meiegi.

Mõistagi saab toodud ülevaade olla kõike muud kui ammendav. Ka kuulajad on niisugusel puhul iseenese kogemusest ja lugemusest lähtuvalt erinevas seisus. Ühel meelel oldi selles, et seminar jagas väga asjalikku infot. Seminari töökeeleks oli inglise keel, ettekannete ja küsimuste-vastuste vahendajaks oli ETARi asedirektor Asko Tamme, kellela ürituste kasutegur tunduvalt väiksem oleks olnud.

H. Walravens pakkus seminari korraldajatele võimaluse avaldada Eesti-poolsed lühiettekanDED (või osa neist) ajakirja "ISBN Review" erinumbris. Oktoobri algul lähetatigi Berliini ülevaade Eesti rahvusbibliograafia koostamisest.

Kirjandus

1. Die Deutsche Bibliothek : Gesamtarchiv und nationalbibliographisches Informationszentrum; zentrales Sammeln, Erschliessen, Vermitteln. Frankfurt a. M.; Leipzig : Dt. Bibliothek, 1991.

ISBN 3-922051-30-8

2. Das deutsche Buch: die Sammlung deutscher Drucke 1450–1912; Bilanz der Förderung durch die Volkswagen-Stiftung/Arbeitsgemeinschaft Sammlung Deutscher Drucke 1450–1912. Hrsg. von Bernhard Fabian und Elmar Mittler. Wiesbaden : Reichert, 1995.

ISBN 3-88226-828-X

RAHVUSBIBLIOGRAAFIATE KOOSTAMISEST RAHVUSRAAMATUKOGU KUNSTIDE OSAKONNAS

Rahvusraamatukogu kunstide osakonnas on aastaid koostatud mitmesuguseid kunsti- ja muusikaalaseid bibliograafianimestikke. Eesti heliloojate ja muusikateadlaste tähtpäevadeks antakse välja personaalbibliograafiaid, neli korda aastas ilmuv "Uut kunstikirjandust" tutvustab Eesti suurematesse raamatukogudesse saabunud kunstikirjandust, koondnimestik "Uut muusikakogudes" informeerib lisaks meie suurematesse raamatukogudesse saabunud muusikakirjandusele ka Rahvusraamatukogu ning Muusikaakadeemia raamatukogu uutest noodiväljaannetest ning helisalvestistest. Rahvusraamatukogu ülesandeid silmas pidades on osakonna jaoks eriti oluline retrospektiivsete ning jooksvate rahvusbibliograafiate koostamine. Alljärgnevalt lähemalt osakonnas koostatavatest kunsti- ja muusikaalastest rahvusbibliograafiatest.

Retrospektiivne rahvusbibliograafia "Eesti noodid 1918–1944"

1979. aastal alustati kõige töömahukama projekti, retrospektiivse noodibibliograafia "Eesti noodid 1918–1944" koostamist. Selle perioodi kasuks otsustati, kuna Teaduste Akadeemia Raamatukogus oli koostamisel Eesti retrospektiivne rahvusbibliograafia, mis sisaldab ka kuni 1918. aastani ilmunud noodikirjanduse. 1920/30. aastatel ilmunud "Eesti raamatute üldnimestik" haarab küll aastaid 1918–1939, kuid on nootide osas valikuline. Seetõttu on Rahvusraamatukogus koostatavas noodibibliograafias registreeritud, olenemata väljaande mahust ning paljundustehnikast, aastatel 1918–1944 Eestis ilmunud noodikirjandus ning ka väljaspool Eestit ilmunud eesti heliloojate teosed.

Esialgne töökartoteek koostati Eesti suuremate noodikirjandust sisaldavate raamatukogude põhjal: Eesti Rahvusraamatukogu, Teatri- ja Muusikamuuseumi raamatukogu ja isikufondid, Teaduste Akadeemia Raamatukogu, Eesti Muusikaakadeemia Raamatukogu ning Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu. Kartoteeki täiendati Richard Ritsingu erakogu põhjal, mis on üks täielikumaid selle perioodi noodikogusid.

Pärast nootide *de visu* väljaselgitamist ja kirjeldamist oli kartoteegi maht ligi 3000 kirjet. Seejärel alustati kartoteegi võrdlemist sel perioodil ilmunud bibliograafiaväljaannete ning müüginimestikega, mille tulemusena täienes kartoteek veel ligi 200 kirjega.

1992. aastal alustati andmebaasi koostamist, selleks loodi vajalikud töövormid programmis Pro-Cite. Kartoteegi arvutisse sisestamine jõudis lõpule 1996. a. maikuus. Loodud andmebaas sisaldab 3179 märksõnastatud noodikirjet, täielikult on avatud kogumike sisud. Koostatud retrospektiivne noodibibliograafia viitab trükise leidumusele Eesti raamatukogudes, olles nii ka koondkataloog. Et kartoteegi koostamist alustati üle 15 aasta tagasi, siis algas 1996. aasta sügisest kirjete redigeerimine ja ühtlustamine, aluseks võetakse rahvusvahelised noodiväljaannete kirjereeglid.

Üks olulisemaid etappe retrospektiivse noodibibliograafia "Eesti noodid 1918–1944" koostamisel on läbitud. Arvutisse sisestatuna on andmebaasi võimalik kasutada igapäevases infotöös, otsinguid saab teostada eri aspektidest lähtudes: helilooja, sõnade autor, teksti esimesed sõnad, märksõnad (nt. segakoor, soololaul, klaveri saatega), laulude pealkirjad jne.

Jooksev rahvusbibliograafia – "Eesti noodid 1995", "Eesti kunstitrükised 1995", "Eesti helisalvestised 1993"

Riiklik registratsioonibibliograafia "Raamatukroonika" registreeris aastakümnete vältel lisaks raamatutele ka noodikirjandust ning kunstitrükiseid. Pärast Raamatupalati ühinemist Rahvusraamatukoguga 1991. a. registreeritakse jooksvas rahvusbibliograafias ainult raamatuid. Kunstitrükiste ja noodikirjanduse registreerimise traditsiooni jätkamiseks oleme osakonnas oma kogudele tuginedes alustanud jooksva rahvusbibliograafia noodikirjanduse ja kunstitrükiste osa koostamist. Lähtume põhimõttest, et arvutisse sisestatud informatsiooni on võimalik kasutada nii andmebaasina kui ka trükiniimestike ettevalmistamisel. Rahvusvaheliste kirjereeglite alusel koostati 1996. a. algul vajalikud töövormid programmis Pro-Cite ning alustati andmete sisestamist 1995. aasta kohta. Käsil on nootide ja mitteraamatuliste väljaannete rahvusvaheliste kirjereeglite tõlkimine.

Rahvusbibliograafia noodi osa registreerib ühe aasta jooksul Rahvusraamatukokku saabunud Eesti noodid. Olemasolev sundeksemplari määrus peaks tagama täielikkuse Eestis ilmunud noodikirjanduse osas. Et suurem osa Eesti heliloomingust ilmub välismaal, sisaldab nimestik kindlasti ka *Estonicat*.

"Eesti kunstitrükised" registreerib ühe aasta jooksul Eestis ilmunud ning Rahvusraamatukokku saabunud plakatid, postkaardid ning kalendrid.

Töö nimestike koostamisel pole läinud nii lihtsalt ja kiiresti, kui lootsume. Sageli kerkivad lahendamist ootavad küsimused esile alles töö käigus.

Tänase seisuga, kui koostamisel on 1995. aasta nimestikud, loodame, et 1996. aasta väljaannete ettevalmistamine ning väljaandmine kujuneb operatiivsemaks. Kui oleme jooksvate aastanimestike koostamise ning väljaandmise suutnud muuta järjepidevaks, siis alustame paralleelset tööd vahepealsete puuduvate aastate osas. Lähitulevikus püüame käivitada kataloogikaartide genereerimise loodud andmebaasidest, mis kiirendaks ning lihtsustaks tunduvalt ka igapäevast kataloogimist.

Uue tööloõiguna alustasime jooksva diskograafia koostamist. Eestis puudub institutsioon, kes omaks täielikku ülevaadet meil ilmunud helisalvestistest. Esialgu puudub Eesti Vabariigis ka sundeksemplari seadus helisalvestiste kohta, seetõttu sõltub Rahvusraamatukogu heliülesvõtete kogu täielikkus raamatukoguhoidjast, kes on asunud detektiivivi rolli – käib regulaarselt kauplustes, hoiab kontakte helisalvestisi väljaandvate firmadega, kuulab raadiot jpm. Kõik selleks, et avastada kogus puuduvat. Tänu viimaste aastate jooksul kujunenud tihedatele sidemetele meie heliloojate, interpretide ning kollektiividega on paljud muusikud endi jaoks teadvustanud Rahvusraamatukogu heliülesvõtete kogu vajalikkuse ning toovad tihti juba ise oma uue kasseti või laserplaadi raamatukogule. Nii on Rahvusraamatukogu heliülesvõtete kogusse püütud muretseda võimalikult täielikult Eestis ilmunud, samuti mujal välja antud Eesti heliloojate ja interpretide helisalvestisi.

Kuna jooksva diskograafia koostamisega ei ole Eestis seni tegeldud, alustasime osakonnas aastanimestike koostamist oma kogude põhjal. 1996. aastal ilmus esimese katsena nimestik "Eesti helisalvestised 1993", kuhu on koondatud olenemata ilmumiskohast 1993. aastal iseseisvalt ilmunud Eesti heliloojate ja interpretide helikassetid ning laserplaadid, samuti eestikeelse tekstiga helikassetid. Püüame diskograafia teostamise ning ilmumise muuta järjepidevaks, sest ainult nii kujuneb ülevaade Eesti helisalvestistest regulaarseks. Paraku on helikandjatel, eriti kassetidel ilmumis- ja autoriandmed puudulikud või puuduvad täiesti, mis raskendab nimestiku koostamist. Eesti kultuuriloo jaoks on väga oluline fikseerida meie autorite helilooming ning interpretide loominguline tegevus. Loodame, et helisalvestiste ümbrisel oleva informatsiooni vajalikkust mõistavad ka produtsendid.

Rahvusraamatukogu kunstide osakonnas koostatavad rahvusbibliograafiad peaksid registreerima kõike Eestis ilmunut ning võimalikult täielikult *Estonicat*, et neis sisalduv andmestik võiks lisaks bibliograafilise kontrolli funktsioonile olla ka rahvuskultuuri ja selle suundumuste peegeldaja.

RAHVARAAMATUKOGUD

Maire Killar

TÖÖST UUE LIIGITUSSÜSTEEMIGA VILJANDI LINNARAAMATUKOGUS

Rahvusvaheline kümnendliigitus (UDK) on Eestis tuntud juba üle 70 aasta ning on olnud kasutusel põhiliselt teadusraamatukogudes. Rahvaraamatukogudes kasutati siiani spetsiaalselt neile mõeldud liigitustabeleid /1/. 1980. aastatel ja 1990. aastate algul toimus UDK kiire uuendamine. 1992. a. tõstatati ERÜ liigitamise ja märksõnastamise toimkonnas küsimus UDK liigitustabelite tõlkimisest eesti keelde. Selleks ajaks oli ka rahvaraamatukogude liigitussüsteem aegunud ja vajab kaasajastamist. Arvestades rahvaraamatukogude soovi viia seni kehtinud liigitussüsteem lähemale UDK-le, asuti koostama ka liigitustabelite lühendatud varianti.

Esimesed soovitusel üleminekuks UDK-le ilmusid juba 1991. a. rahvaraamatukogude liigitussüsteemi täiendusvihikuna /2/. Aastatel 1993–1996 järgnesid meetodilised soovitusel neljas valikus ja nende koondväljanne juba konkreetsete liikide üleviimiseks /3/. Raamatukogudele on aidanud UDKd tutvustada liigitamise ja märksõnastamise toimkond, kelle korraldatud seminarid ja individuaalsed konsultatsioonid on olnud toeks uue liigituse juurutamisel.

Siinkohal soovin jagada Viljandi Linnaraamatukogu kogemusi ja mõningaid üleskerkinud probleeme üleminekul uuele liigitussüsteemile.

Järkjärgulist üleminekut UDK-le alustasime 1992. aastal uudiskirjanduse indekseerimisega. Nii hakkas meil paralleelselt toimima kaks erinevat liigitussüsteemi, mis muutis kirjanduse leidmise nii kataloogidest kui avariüleilt komplitseerituks. Et liigitusi teatud ulatuses ühtlustada, vaatasime 1993. a. esmalt üle pealiigid 0–3, mis vajasisid kõige kiiremat korrastamist. Samal ajal hakkasime koostama süstemaatilise kataloogi aineleendit, mille abil püüdsime muuta UDK otsingu meile omaseks – polnud ju siis veel vastavaid andmebaase-liigitustabeleid ega sinna juurde kuuluvat aineleendit. “Eesti rahvaraamatukogude liigitussüsteem” koos meetodiliste juhistega on tänaseks olemas, iga raamatukogu saab kindlaks määrata liigitustabelite kasutamise piirid. UDK ülesehituse astmelisus võimaldab seda kasutada ka

erisuguse suurusega raamatukogudel. Et UDK uuendamine jätkub, ei saa paljude liikide indekseid võtta kui lõplikke (61, 2, 33, 65, 54, 66 jt.).

Rahvaraamatukogudele mõeldud liigitustabelite detailsus on liigiti väga erinev, mõni liik on avatud liiga üldiselt. Sageli on see tingitud UDKst kui liigitussüsteemist endast. Et meile vajalikul tasemel (ka üldisemal) liigitusotsuseid teha, vajame täielikke liigitustabeleid, kus võimalikult detailselt esitatakse kõigi liikide sisu nende süstemaatilises järjestuses ja üksteisele alluvuses. Kuna nimetatud neli valikut ja nende koondväljaanne ilmusid enne UDK eestikeelsete tabelite lõplikku valmimist, esineb liigituse struktuuris ja liiginimetustes lahkuminekuid. Nt. puudus nii täiendusvihikus (1991) kui kolmandas valikus (1995) arvutiteaduse indeks 004, täiendused pealiiki 0 saime seminaril olles. Arvutiteaduse indeks oli vahepeal 681.3. Süstemaatilises kataloogis ei jõudnud me kogu arvutiteadust ümber indekseerida, seega võis vastavat kirjandust leida kolmest erinevast liigist: 6S7, 681.3 ja 004. Oli küllalt peamurdmist, et vastav kirjandus lugejaile ühes kohas kättesaadavaks muuta. Kuna arvutikirjanduse järele on suur nõudmine, tõime uuema osa sellest välja kojulaenutuse ruumi, et lugeja saaks ise valida.

Muudatusi oli ka teistes pealiikides. Kui täiendusvihik lubas mõiste *psühholoogia* alla koondada laia temaatikaga kirjandust alates okultismist kuni psühhoanalüüsini, siis oli liigi 133 kasutuselevõtt kolmandas valikus põhjendatud.

Liigitustabelid loovad eelduse trükiste sisuliseks rühmitamiseks, teadusalad ja ainevaldkonnad järgnevad üksteisele kindlas loogilises järjestuses. Näiteks K. Veskimägi raamatule "Nõukogude unelaadne elu : Tsensuur Eesti NSVs ja tema peremehed" on antud raamatus indeks 351.751.5/6 (474.2) "1940–1990". Liigitustabeleis on liigis 35 *Haldus. Sõjandus* vaid järgmised alajaotised: 351, 351.74, 352 jne. Puuduvad vahepealsed jaotised 351.7 ja 351.75. Praegu on kirjandust selles rubriigis vähe, võiksime kaardi liita vahekaardi 35 järele. Kui nimetatud liik peaks edaspidi paisuma, vajame rubriigisisest detailiseerimist. Mainitud raamatule pole meil praegu tabelist võtta vajalikku indeksit, meie jaoks jääb see kontekstist väljarebituks ja vast liiga detailseks.

Suuri raskusi tekitab ka ilukirjanduse liigitamine. Nii varem ilmunud teises valikus (1995) kui uutes liigitustabelites on alajaotused indeksitena vaid suuremate rahvaste kirjanduse tarvis. Kuidas liigitada näiteks šveitsi, ladina-ameerika, rumeenia, karjala või juudi kirjandust? Puuduvad vastavad alajaotused põhitabelis ja kohamäärarjad nimetatud maade tähistamiseks. Et

ilukirjanduse vanema osa ümbertegemine on äärmiselt töömahukas, oleme säilitanud siin tähelised paigutusindeksid. Uudiskirjandust indekseerime ulatuses, mida võimaldavad liigitustabelid. Kui ei leia mõne rahva kirjanduse täpset indeksit, jääb indeksiks vaid 821. Lugejakataloogis kasutame rahvaste nimetuste alfabeeti.

Lähtudes trükise sisu ja indeksi vastavuse vajalikkusest, oleme veendunud, et liig üldine liigiindeks kataloogis ei soodusta otsingut. Suurematel raamatukogudel pole otstarbekas kasutada jooksvas rahvusbibliograafias esitatud liiga üldisi indekseid, nt. raamatu "Eesti etnograafia sõnaraamat" võiksime indekseerida 39(474.2)(038), kroonikas oli vaid 39 *Etnograafia*. Raamatule "100 aastat Eesti raskejõustikku (1888–1988)" andsime indeksi 796.8(474.2)(091), mis ilmselt väljendab trükise sisu tunduvalt täpsemini kui indeksid 796 või 796.8.

UDK võimaldab indekseid ja määrajaid koos kasutades avada teemasid põhjalikult ning sageli ka mitmest aspektist lähtuvalt. Võibolla tuleks seda mõnel juhul siiski kaaluda. Näiteks kas nn. "pühaderaamatud" (jõulud, lihavõtted, emadepäev) oleksid süstemaatilises kataloogis rubriikidest kergesti leitavad? Koondasime kõik nimetatud raamatud, mis sisaldavad temaatilist luulet, käsitööd, toiduretsepte jne., indeksi 398.332 alla. Teiselt poolt trükised, mis käsitlevad täiesti erinevaid teemasid, võiksid olla leitavad ka rohkem kui ühest rubriigist.

Suhteliselt vähe oleme seni kasutanud indekseid laiendamist, eriti siis, kui vähese kirjanduse hulga puhul on vaja moodustada suuremaid tähenduslikke komplekse, nt. 23/28 *Kristlus, ristiusk*. Kui selliste suurte rubriikide piires leidub trükiseid, mille sisule on võimalik anda oma kindel indeks, siis teeme seda, liites kataloogis kaardi siiski üldisema vahekaardi järele. Edaspidi, kirjanduse hulga suurenedes, võime üksikud teemad vahekaardiga eraldada.

Liigitustöö põhioudeks on ühtsus, s.t. sama temaatikaga trükised peaksid olema alati liigitatud samadesse liikidesse. Oleme püüdnud seda nõuet järgida, kuid siiski tuleb aeg-ajalt ette liigituserinevusi mitmel põhjusel. Näiteks ei ole trükise sisu alati üheselt tõlgendatav. Samuti võib liigitussüsteem ise pakkuda mõne teema või ainevaldkonna liigitamisel alternatiivseid võimalusi – *küberneetika* (endine indeks 6S01) võime liigitada kolme eri liiki: 681.5, 519.7 ja 007. Et moodustada trükise sisu avamiseks sobiv indeks, peaks väga põhjalikult tutvuma trükisega ja kindlaks määrama, kas tegemist on tehnilise, matemaatilise või teoreetilise küberneetikaga.

Kuidas liigitada eri maid käsitlevaid trükiseid? UDK annab ka siin mitu võimalust – 308, 913, 379.85. Jällegi eelneb indekseerimisele raamatu põhjalik analüüs, et selgitada põhiteema, jälgida esitusvormi ja lugejamaärangut. Raskemate liigitusjuhtude korral on hea kasutada otsuste kartoteeki, kus teatud teemadele on juba kord leitud meie arvates sobiv indeks. Ka süstemaatilise kataloogi juurde kuuluv aine loend juhatab kätte liigid, milles otsitava küsimuse kohta leidub meie raamatukogus kirjandust. Samuti võib töökorraldus avaldada mõju liigitamise ühtsusele, nt. kui mitmeid omavahel seotud tööprotsesse tehakse eri hoonetes. Seoses sellega võib üles kerkida vajadus liigitamise redaktsiooni järele.

Liikide täpsustamiseks oleme senisest rohkem kasutusele võtnud määrajaid, põhiliselt vormi- ja kohamäärajaid. Uutele liigitustabelitele lisatud vormimäärajate loend on ulatuslikum ja mõne määraja osas täpsem. Meie kasutame võimalikult kõiki vormimäärajaid bibliograafiate, entsüklopeediate, sõnaraamatute, õppekirjanduse, albumite, kaartide, atlaste, aine ajaloo ja biograafiate eraldamiseks. Rohkem on vaja harjuda uute, numbrilise tähistusega kohamäärajatega. Nagu eespool märgitud, ei ole kohamäärajate loend meile siiski piisav. Oleme otsustanud lisada kohamääraja võimalikult igale indeksile, kui see avab paremini raamatu sisu.

Väga vajalik on liigitustabelite juures olev aine loend. Aine loendist leiame selliste mõistete, nagu *agrometeoroloogia* 63:551.5, *spordimeditsiin* 61:796 jt. indeksid. Seal on esitatud märksõnad, millele vastavad indeksid on täpsustatud suhtemärgi (:) kasutamisega, väljendades mõistete omavahelisi seoseid. Oleme seni suhtemärgi abil moodustatud indekseid kasutanud tagasihoidlikult, kuid trükise sisu avamise huvides on see mõnikord siiski vajalik. Esitatud on ka märksõnade sünonüüme, nii leiame märksõnad *etnograafia* ja *kultuurantropoloogia*. Mitte alati pole aine loendis sisalduvad märksõnad seotud liigitustabelis esinevate indeksitega. Näiteks märksõna *leukoos* viitab indeksile 616.155, kuid tabelist leiame üldisema indeksi 616.1 *Südam- ja veresoonehaigused*. Kudumise indeksiks on antud 746.42, tabelist leiame indeksi 746 *Käsitöö*. Mõnel juhul on täpsemad indeksid esitatud süvendamiseks liigitamise taset. Üldistamise võimalused on alati olemas.

Et hõlbustada otsingut süstemaatilises kataloogis, hakkasime koostama aine loendit. Aine terminitena esitame nii eestipärased kui ka rahvusvahelised nimetused, sest ei lugeja ega raamatukogutöötaja pruugi alati otsida teda huvitavat teemat ühe kindla termini järgi. Märksõnadena esinevad ka

kohanimed ja teised määrajad. Aineloendit täiendame uudiskirjanduse indekseerimise ja kataloogi vanema osa redigeerimise käigus. Märksõnakaardi koostame ka juhul, kui teatud teemat käsitleb kasvõi üksainus raamat. Selle töö juures kasutame liigitustabelite aineloendit.

Kuidas kujuneb süstemaatilise kataloogi struktuur üleminekul UDKle? Tundub, et kataloogikorralduse probleemid algasid süstemaatilise kataloogi ülesehituse põhimõtetest: järjestamisel lähtutakse eelkõige indeksitest ning määrajatest ja alles rubriigi sees järjestatakse tähestikuliselt. Asudes läbi vaatama süstemaatilist kataloogi, selgus, et olime ka üldisematesse rubriikidesse liitnud vormimäärajatega kaarte ja järjestanud need tähestikuliselt. Sellise järjestuse põhjustas ilmselt määrajatega kataloogikaartide vähesus rubriigis ja võibolla veel harjumus pidada järjestuse aluseks siiski esmalt tähestikku. Kuna kasutame kõiki vormi- ja kohamäärajaid, oligi esimeseks tööks üldisemast rubriigist määrajatega või järgmise astme indeksiga kaartide eraldamine ja omaette rubriikide moodustamine. Pole ju vahekaardid mõeldud üksnes rubriikide mehhaaniliseks eraldamiseks, vaid peavad ka lugejat abistama otsingul, näidates, missuguse sisuga trükiseid võib rubriikidest leida. Paljude rubriikide liigendamiseks oleme uuema kirjanduse kaardid (ilm. alates 1991. a.) järjestanud eraldi reana vanema osa ette, asetades nende vahele madalama väljega vahekaardid. Nii tegime näiteks liigis 33 *Majandus. Majandusteadus*. Mõne liigi oleme "külmutanud", näiteks 3KP ette asetasime kataloogis uue vahekaardi 329 *Poliitilised parteid ja liikumised*.

Osa liike, mille ülesehitus UDKs erineb oluliselt senisest liigitussüsteemist, oleme toonud uue indeksiga keskmise väljega vahekaardil senise ette. Nii tegime rakendusteaduste pealiigi tehnika (62) osaga, mida oleme detailiseerinud vastavalt kirjanduse hulgale. Praegu on eraldatud järgmised alaliigid: 625 *Tee-ehitus*, 628 *Sanitaar- ja keskkonnakaitse*, 629 *Liiklusvahendid*.

Detailsemat vahekaartide süsteemi kasutame uudiskirjanduse temaatilises kartoteegis, mis tundub end õigustavat.

Kuni eksisteerib kõrvuti kaks liigitussüsteemi, on kataloogis eriti vajalikud viited, mis suunavad vanalt uuele indeksile, nt. vahekaardil 33.07 *Rahvamajanduse arvestus* on viide: Alates 1995. a. on raamatupidamisalane kirjandus liigis 657.

Lisaks kataloogiindeksitele tuleb moodustada paigutusindeksid, mis kuuluvad kohaviita ning mille alusel kujunevad teemagrupid riuleil. Kataloogi- ja paigutusindeks erinevad teineteisest detailsuse poolest, kusjuures

kataloogiindeks on enamasti täpsem. See, kuidas raamatuid riulil paigutada, sõltub kahtlemata kehtivast liigitusest, raamatufondi suurusest ja meie arvates ka teema päevakajalisusest. Vanema kirjanduse paigutusindeksid muudame koos kataloogi redigeerimisega ja teeme seda üksikute liikide kaupa. Kogu raamatufondi üleviimine uuele paigutusele seisab veel ees. Et värskendada fondi väljanägemist ja harjuda avariileil UDK indeksitega, asendasime vanad liigieraldajad uutega, kuhu kandsime uue UDK paigutusindeksi kõrvuti vanaga, sest võib tekkida raskusi raamatute leidmisel ja tagasipaigutamisel. Igapäevatoos lähtume paigutusindeksite loendist, mida vajadusel täiendame ja parandame.

Oleme veendunud, et üleminek uuele liigitussüsteemile on möödapääsmatult vajalik. UDK kui hierarhiline süsteem võimaldab trükiseid liigitada kuni kitsaste mõisteteni, luues sellega eelduse kiiremaks teemaotsinguks. Pealegi kasutavad UDKd meie rahvusbibliograafiad ja selle juurutamine on käsil ilmselt paljudes teisteski rahvaraamatukogudes. Uus liigitus seostub raamatukogudes alanud arvutite kasutuselevõtmisega. Arvame, et igapäevane korrektne liigitamistöö ja süstemaatilise kataloogi plaanipärane korraldamine loob eelduse üleminekuks arvutiotsingule.

Viimased neli-viis aastat, mil oleme tegelnud UDKga, on andnud meile palju mõtteainet arutlusteks, vahel ka vaidlusteks, samas tunneme end UDK meetodilistes küsimustes märksa kindlamini kui asja alustades.

Kirjandus

1. Liigitussüsteem Eesti NSV rahvaraamatukogudele : tabelid ja meetodika / redigeerinud Helmi Masing. Tallinn, 1978. 236 lk.
2. Eesti rahvaraamatukogude liigitussüsteemi täiendusi / koostanud Maara Üksti. Tallinn, 1991. 24 lk.
3. Eesti rahvaraamatukogude liigitussüsteem : meetodilised juhised / koostanud Arda-Maria Kirsell, Maara Üksti. Tallinn, 1996. 75 lk.

130 AASTAT RAAMATUKOGU HAAPSALUS

“Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch” (Reval-Riga, 1857-1873) sisaldab teate, et ühel pilkasel 1383. a. ööl tungisid sõjakad ja kättemaksuhimulised piiskopi rüütlid Dietrich Uexküll ja Johann Scherenbeck oma sulastega üle Haapsalu lossimüüri, rüüstasid toomkiriku ja armaariumi (raamatukogu), hävitasid relvakoja, tapsid ilmlikke ja vaimulikke ning põletasid linnust ja toomhärrade maju. Eespool kirjeldatu tõestab, et Haapsalu toomkirikus oli neil kaugetel aegadel raamatukogu.

Haapsaluga on seotud veel teinegi ajalooline fakt: Saare-Lääne piiskop Johannes IV Kievel, kes resideeris ja suri Haapsalus, oli 1517. a. teinud preestritele korralduse varustada end piiskopkonna kantseleist sinodistatuu-diga ja liikuvate pühade tabelite koopiatega. See korraldus on andnud raamatuloolastele alust arvata, et Kievel avaldas trükis eestikeelse katekismuse, sest sinodistatuudi juurde kuulus üksikasjaline seletus katekismuse õpetamise kohta eestlastele. Kieveli katekismust ei ole leitud, nimetatud korraldus viitab aga raamatukogu olemasolule.

Tõenduseks, et eestikeelseid vaimulikke tekste tollal oli, on mingist muust allikast 1524. ja 1530. a. vahel ümber kirjutatud palved “Pater Noster”, “Ave Maria” ja “Credo” Kullamaa vakuraamatus. Nende ümberkirjutaja Johannes Lelow oli 1520.–1524. a. Haapsalu toomkiriku juures notar, 1524–1528 aga preester Kullamaal.

17. sajandil, esimeste Eestis trükitud raamatute ilmumise järel hakkas Läänemaal, nii nagu kogu Eestis levima kirjaoskus. Eesti kooliajaloo lehekülgedelt võime lugeda, et 1654. a. oli Lääne-Nigulas juba palju neid, kes lugesid peatükke hästi ja tundsid koguni Lutheri seletusi. 1735. a. kehtestati riigis nõue, et 7–12-aastased lapsed peavad koolis käima või lugemise kodus selgeks õppima. Lihula kihelkonnas oli 1735. a. niipalju talupoegi lugemise selgeks saanud, et konsistooriumist telliti 100 eksemplari “Kodu- ja kiriku-raamatut”.

Kirjaoskuse levik ja raamatute kirjastamise edenemine tõid kaasa lugemishuvi suurenemise ja lõid eeldused esimeste eesti raamatukogude loomiseks, valmistades neile ka lugejaskonda ette. Alguses püüti raamatuid laenata raamatukaupmeestelt, hiljem asutati kogudusteraamatukogusid maa-kirikute juurde.

Esimesed koguduste raamatukogud ja seega esimesed eestlastele määratud raamatukogud on teada 19. sajandi 40-ndaist aastaist. Üks esimesi, mille kohta on säilinud andmeid, asutati 1842. a. Läänemaal Karuse kihkonnas kohaliku pastori Baumanni poolt. Sellest annab teada 1864. a. "Revalsche Zeitungis" pastor Hörschelmann. Haapsalu koguduse raamatukogule pandi alus 1851. a. Hanilas asutati koguduse raamatukogu 1857, Varblas 1858, alles seejärel mujal Eestis.

19. sajandi 2. poolel tõusis eestlaste eneseteadvus, algas eesti rahvusliku liikumise õitseage. Meenutagem siinjuures F. R. Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi tegevust, maakeelse "Talurahva seaduse" ilmumist, eestikeelse ajakirjanduse sündi, "Kalevipoja" trükkimist, L. Koidula luuletuste ilmumist, C. R. Jakobsoni "Kolme isamaakõnet", esimest laulupidu Tartus jne.

Ärkamisaja piirkondlikku kultuurikihti iseloomustab C. R. Jakobsoni "Sakala" tellimuste arv. 1880. a. telliti "Sakalat" Läänemaale iga tuhande eestlasest elaniku kohta 19,3 eksemplari ja Haapsalu oli Viljandi ja Rakvere järel kolmandal kohal tellijate rivis.

Samal ajal kasvas ja arenes kreisilinn Haapsalu ning kogus kuulsust kuurordina. Kuuldused lahesoppides paiknevast pehme merekliimaga suvituskohast ja seal tehtavatest ravikuuridest levisid Eestist Riiga, Peterburi ning kaugemaise Venemaa paikadesse, eelkõige jõukama rahva sekka. Haapsalust sai keisririigi õukonna, Peterburi ja Moskva koorekihi eelistatum kuurordi- ja puhkepaik. Siia tulid kosutust otsima ka kultuuri- ja teaduseinimesed. Kõik see innustas kohalikku intelligentsi oma tegevust hoogustama ja nii loodi 1866. aastal seltskondlik meelelahutussalong "Club Musse". "Musse" klubi liikmeks võis põhikirja järgi (1919. a.) "iga täisealine, ausa eluviisiga meesterahas olla, elukutse, rahvuse ja usu pääle vaatamata". Klubi oli saksakeelne ja -meelne.

Juba 1866. a. oli "Musse" klubi ruumes väike raamatukogu. Arhiivi andmeil asutati raamatukogu 1867. a., meil on aga tänini säilinud raamatuid templiga "Club Musse 1866". "Musse" klubi ruumid asusid Suur-Mere tn. 4 ja see maja hävis alles mõni aasta tagasi tulekahjus. Suviti kandus klubi tegevus promenaadile ja Trinkhales leidis endale siis asukoha ka klubi raamatukogu. Raamatukogus pidi olema väärtkirjandust, sest 1867. a. suvitas Haapsalus noor P. I. Tšaikovski, ning tema venna Modesti mälestustest võib lugeda, et nad laenasid innukalt raamatuid "Musse" klubist ja lugesid siin prantsuse luuletaja ja dramaturgi Alfred de Musset't teoseid. Seega pidi raamatukogu pakkuma lektüüri nii kohalikele sakslastele kui ka suvitama

tulnud kõrgseltskonnale. "Club Musse" raamatukogu hilisemas trükikataloogis (1896) oli raamatuid tublisti üle tuhande. Näiteks mõned autorid: O. v. Bismarck, Ch. R. Darwin, Ch. Dickens, J. W. Goethe, G. Hauptmann, R. Kipling, Th. Mann, R. Tagore, krahv A. Tolstoi, M. Twain, E. Zola.

Kuigi klubi raamatukogu sai alguse koos klubi loomisega, taotleti sellele tegevusluba alles 1875. a. Meie käsutuses on koopiad Eesti Ajalooarhiivist, milles Eestimaa kuberner hr. Polivanoff pöördub Haapsalu magistradi poole raamatukogu küsimuse asjus. Need on esimesed dokumentaalsed andmed "Club Musse" raamatukogust (tõlgituna saksa keelest):

Haapsalu Magistraadi teadaanne 25. sept. 1875.

Tema Ekstsellentsile Eestimaa Kubernerile riiginõunikule ja kõrge ordeni rüütlike Polivanovile.

Vastuseks Teie Ekstsellentsi kirjale 13. sept. Nr. 1686 Haapsalus asuva raamatukogu kohta on Haapsalu Magistraadil teatada:

- 1) Haapsalu "Musse" raamatukogu eksisteerib aastast 1867.
- 2) Ta asutati Haapsalu "Musse" liikmete poolt kingituste ja ostude teel. Selleks paluti igal "Musse" liikmel annetada raamatukogu heaks 1 rubla.
- 3) Raamatukogu kuulub Haapsalu "Mussele".
- 4) Koostis: 680 teost ehk 1020 köidet saksa keeles, 45 teost ehk köidet vene keeles.

Peale selle asub raamatukogus veel ca 1000 köidet prantsuse keeles, millest üks osa on krahv Apraxini kingitus, mis saabus raamatukogule härra dr. Hunniuse vahendusel.

- 5) Raamatukogu asub "Musse" ruumides.
- 6) Raamatukogu hooldab kaks "Musse" seltsi poolt valitud liiget.
- 7) Esimestel aastatel oli raamatukogu vaid "Musse" liikmete kasutada, viimastel aastatel on aga ka ülejäänud linnaelanikud 3 rubla eest aastas võinud raamatukogu kasutada.

Viimasel 4 aastal on üks osa raamatukogust laenutamiseks viidud promenaadile supelvõrastele kasutamiseks, kuumaks on 1 rubla ja hooajamaks on 3 rubla.

Raamatukogu sissetulekud lähevad raamatukogu täiendamiseks uute raamatutega.

Haapsalu magistraadi nimel linnapea F. Leidig.

Hilisemast ajaloost on teada, et 1939. a. anti seoses sakslaste ümberasumisega raamatukogu üle linnale. Samal aastal muudeti ka "Club Musse" Haapsalu Seltskondlikuks Ühinguks ja sellest sai eestlaste kultuuriühing.

Läinud sajandi lõpukümnendil tekkis Haapsallu teinegi muukeelne kultuuriklubi. Et siin mitmeid jõukaid vene kaupmehi, kooliõpetajaid ja ametnikke tegutses, siis löid nad 1893. a. oma klubi "**Ruskoje Otetšestvennoje Sobranie**". Sellegi seltsi raamatukogu templiga trükiseid on meie tänases raamatukogus säilinud.

Eelmise sajandi viimasel veerandil oli täies hoos eesti seltside tegevus. Haapsallu asutati 1895. a. eesti selts "Kungla" (algse nimetusega "Eesti Kungla Karskuse Edendamise Selts", sest muidu ei saadud tegutsemisluba). 1895. a. 14. juuli "Eesti Postimees" teatab:

Haapsalus liigub nende päevade sees haruldane ettevalmistamine: kodumaa orila-kuningannat Miina Hermanni oodatakse kontserti andma lossikirikus 23. juulil..... Sedasama kontserti saab noore Kungla Karskuse Seltsi laulukoor toetama... Nii on Kungla laulukoori kontsert raamatukogu asutamisele pühendatud.

Nõnda hakati Haapsallu looma omakeelset raamatukogu, mis avati lugejatele 1896. a. ja sai peaaegu pooleks sajandiks linna avalikuks raamatukoguks ning meie tänase raamatukogu emakeelseks eelkäijaks. Seega möödus eestikeelse raamatukogu asutamisest sada aastat.

1919. a. annab Haapsalu linnavalitsus haridusministeeriumile teada, et "Haapsalus praegu lugemislaua ei ole. "Kungla" seltsil on Posti 38 maksuline rahvaraamatukogu olemas, mis mainitud seltsi poolt üleval peetud saab." "Kungla" seltsi raamatukogu oli avatud kõigile soovijaile kolmel öhtul nädalas ja raamatute tagastamise tähtaeg oli üks kuu. Aasta lõpuks polnud veel inventariraamatut, vaid ainult olemasoleva vara nimekiri. Raamatukoguhoidjana tegutses Karl Tammeveski, kes oli elukutselt pangaametnik. Raamatukogutööd tegi ta oma põhitöö kõrvalt ja selle eest tasu ei saanud. Raamatukogud tegutsesid siis veel seltside ja omavalitsuste kulul ning viimaseid ei kohustanud selleks miski peale missioonitunde. 1920. a. 6. oktoobril saabus haridusministeeriumi Rahvahariduse Osakonnale palvekiri luuletajalt ja koolinõunik Ernst Ennolt, milles ta kurdab "Kungla" seltsi raamatukogu raske rahalise olukorra üle:

Vajaksime tõesti suurt toetust, sest pääle selle, et tugevasti pool raamatukogu juure tuleb osta, on ta ka sõjast ja korratumaist aegadest tuntavalt saanud kannatada. Kui kõik kulud ühiseks summaks kokku võtta, mis raamatukogu täielik korraldamine nõuaks, siis jätkuks selleks vaevalt 60 000 marka. Palume Haridusministeeriumi selle summa suuruse abiraha mainitud otstarbeks määrata.

Järgnevail aastail oli raamatukogu kasutasjaskond väike, raamatukogu oli avatud esmaspäeviti ja neljapäeviti vaid paar tundi öhtul, raamatuid oli raske juurde hankida. Samal ajal tegutses ka Rahvaülikooli Seltsi raamatukogu (asutatud 1921) peaaegu käsikäes "Kungla" raamatukoguga, asudes samas ruumis eraldi raamatukapis! Lugejaid oli 1926. a. kahe peale vaid 53.

Raamatukogude tegevust reguleeriv seadus võeti Eestis vastu küll juba 1924. aastal, kuid "Kungla" seltsi ja Haapsalu Linnavalitsuse vahel algasid

läbirääkimised seltsi raamatukogu avalikuks raamatukoguks nimetamise asjus alles 1. aprillil 1927 ja leidsid kinnitust vastava lepingu sõlmimisega 10. mail 1928. Selle lepinguga võttis "Kungla" seltsi raamatukogu endale Haapsalu Linna Avaliku Raamatukogu kohustused ja õigused, kuigi teda tunti ja nimetati ka ajakirjanduses endiselt "Kungla" seltsi raamatukoguks.

1928. aastal viidi läbi raamatukogu põhjalik revideerimine. Koostatud aktist võib lugeda mitmeid vajakajäämisi: osa raamatuid oli väga viletsas seisukorras: määrdunud, lagunened, kulunud, paljud vajasid ümberkõitmist. Raamatud olid nii kallid, et ilma kõitmata ei lubatud neid laenutada. Selgus, et linnavalitsuses olid veel paljud kõited raamatukogule üle andmata, ilmselt need, mis tulid riigi toetusena. Kõited olid siiski korralikult liigitatud ja nummerdatud. Raamatukogule pandi süüks, et puudusid nähtaval kohal laenutuseeskirjad. Soovitati ära jätta laenutustasu soodustamiseks uute lugejate juurdetulekut. Raamatud olid süstematiseeritud ja kantud vihikkatoloogidesse.

1930. a. suvel avas linnavalitsus puhkajatele mõnusamaks ajaveetmiseks kuursalis lugemistoa, millest 2. juuli "Lääne Elus" on tunnustav artikkel. Saame teada, et

Eesti suuremad ajalehed leiame sealt kõik. Nii "Päevalehe", "Postimehe", "Vaba Maa", "Kaja" ja "Rahva Sõna" uudiseid võime lugeda. Imelikul kombel puudub kohalik leht "Lääne Elu", kuid loodetavasti võib sealt teda edaspidi leida.

Väljamaa ajalehtedest on võimalus sirvida soome "Helsingin Sanomat", rootsi "Svenska Dagbladet", saksa "Berliner Tageblatt" ja "Reveler Bote", vene "Segodnja" ja "Vesti dnja".

Ajakirjadest paistab silma "B. Illustrierte Zeitung", "Die Woche", "Suomen Kuvalehti" ja "Svenska Dagbladet" iisa. Eesti ajakirjadest on laual vaid kauni välimusega "Olion", perekondlik "Kodu" ja kristlik "Noorte Elu".

Väike valik siiski lugemiseks. Linn võiks selle peale rohkem kulutada. Lugemistoale ei ole see alandav, kui leiaksime sealt ka "Loomingu", "Noole" ja mõned eriala ajakirjad.

1931. a. tähistas "Kungla" selts oma 35. aastapäeva. Juubeli puhul kirjutati "Lääne Elus" pikemalt ka raamatukogu tegevusest. Lugejate arv oli võrreldes varasemate aastatega suurenenud. Aasta jooksul laenutati 4871 köidet ja raamatukogu külastati 954 korda. Kogu fond sisaldas 2000 raamatut. Laenutussagedus oli küllalt suur: iga köidet oli loetud üle 2 korra. "Kungla" seltsi kogu oli Haapsalus ja Läänemaal suurim. Et see oli juriidiliselt ka linna avalik raamatukogu, siis saadi haridusministeeriumilt riiklikku toetust 100 krooni. Summa oli ette nähtud raamatute muretsemiseks ning toetuse varal osteti 785 uut raamatut, peale selle koguteosed "Maailma maad ja rahvad", "Üldine ajalugu", "Eesti entsüklopeedia".

Mida siis luges Haapsalu elanik 60 aastat tagasi? Vastuse leiame 1934. a. 3. märtsi "Lääne Elu" pikemast artiklist, milles kõigepealt esitatakse arvandmeid. Kogus oli köiteid 1960, neist ilukirjanduslikke 1350 ja teaduslikke 610. Oktoobris 1933 käis lugejaid 91, novembris 104, detsembris 109 ja 1934. a. jaanuaris 154.

Loetud raamatute nimestikus on enamasti kodumaa kirjanike tööd. 1933. a. loetavaim raamat oli A. Mälgu "Kivine pesa" (loeti 22 korda). Järgnevad J. Jaiki "Rannaliivalt taevani" (21), A. H. Tammsaare "Tõde ja õigus" (20), M. Mõtslase "Kevadised vood (19). Suurt poolehoidu leidsid "Looduse" kuldraamatud, eriti noorsoo hulgas. Loetavam neist oli H. Ridala-Haggardi "Madalmaade vabadusvõitlus" (18). Väliskirjanikest laenati E. Zola, J. Londoni ja G. de Maupassant'i teoseid. Sagedasti loeti ka "Loominguid" ning muistset Eesti vabadusvõitlust käsitlevaid raamatuid.

Raamatukogu oli avatud kaks korda nädalas, esmaspäeval ja neljapäeval kella 5–6. Raamatulaenajate arvu kasvule aitas kaasa 1933. a. Seltsi peakoosolekul vastuvõetud otsus, et raamatuid laenutatakse "Kungla" seltsi raamatukogust tasuta.

Raamatufondi täiendamiseks oli tollal võimalusi üsna kesiselt, sest riigi toetus oli tagasihoidlik. Kogud said täiendust ka annetuste näol. 1934. a. äratas suurt tähelepanu Tartu õpetaja Frits Naruski kingitus. 28. septembri "Lääne Elu" annab teada:

...Haapsalu linnavalitsusse jõudis neil päevil kohale suur raamatukogu, mille suvel kinkis linnale Tartus elutsev õpetaja Frits Narusk.

Narusk on Haapsalu kauaaegne suvitaja, kes ... mudavannides tagasi saanud oma tervise. Tänuks suvitaja otsustas vastutasuks kinkida Haapsalu linnale terve oma raamatukogu. Nagu ta ise ütleb, on need raamatud toonud temale 60-aastase eluea kestel õnnistust. Ta soovib nüüd, et raamatud ka Haapsalu linnale kingiks palju õnnistust ja õnne.

Nagu esialgsel vaatlusel paistab, on raamatukogu üldväärtus väga suur. ... Kui keskmiselt arvestatav iga raamatu hinnaks 2,12 krooni, siis on kingitud raamatukogu üldväärtus julgesti 100 000 senti.

1934. a. sügisel määrati ka haridusministeeriumi toetus vabariigi avalikele raamatukogudele: riigieelarves oli selleks ette nähtud 16 000 krooni. Haapsalu kogud said toetussummast 75 krooni. Läänemaa raamatukogudele, mida oli ligi 50, määrati igapähele 20 kr. Peale raha anti kogudele toetust ka raamatute näol.

1935. a. tähistati Eestis esimese eestikeelse raamatu 400. juubelit. Haapsalus moodustati kohapealsetest seltskonnategelastest raamatuaasta Haapsalu komitee. Piduliku aktuse 8. septembril Läänemaa Ühisgümnaasiumi

saalis avas linnapea Hans Alver, kes sõnas, et raamatuaastal olgu kõigil loosungiks: Eesti raamat igasse kodusse! Kõne pidas Läänemaa koolinõunik Villem Alttoa, kes lähemate eesmärkidena rõhutas koduraamatukogude asutamist ja selle mõtte propageerimist. Teistes kõnedes sooviti, et linna avalik raamatukogu oleks sagedamini avatud ja loodaks avalik lugemistuba.

1935. a. pikendatigi raamatukogu lahtiolekuaega, lugeja võis kojuviimiseks korraga laenata 3 köidet ja pidi need tagastama 3 nädala jooksul, tagatistasu nõuti 1 kroon köitelt. Trahv tähtaja ületamise korral oli 3 senti ööpäevas. Laenutamine oli tasuta. Raamatuid oli 2231, lugejaid aasta jooksul 208, külastusi 3057. Enim soovitud raamatud olid: M. Metsanurga "Ümera jõel" (laenutati 38 korda), A. Mälgu "Surnud majad" (28), K. May "Winnetou jälgedes" (26), A. H. Tammsaare "Elu ja armastus" (25). Populaarsed olid ka Oskar Lutsu teosed.

Järgnevail aastail otsis linnaraamatukogu endale mitmes paigas ulu-alust, sest senised ruumid jäid kitsaks ja raske oli saada soodsaid kokkuleppeid ruumide rentimiseks. 1939. a. leidis raamatukogu peavarju Haapsalu Linna Algkooli majas. Laenutati endiselt kahel õhtul nädalas ja raamatukoguhoidjana jätkas K. Tammeveski, kes omandas kutsetunnistuse Haapsalus 1939. a. korraldatud kursustel.

Pöördeliste ja saatuslike aegade keerises muutus ka raamatukogude elu ja tegevus: kõigi seni linnas tegutsenud raamatukogude (seltside, koolide, linna avalik raamatukogu) varad koondati ja raamatukogu sai ruumid linna südamesse Ehte tn. 2 hoone teisele korrusele, kus raamatukogu täitis oma ülesandeid kuni 1991. aastani.

Neil aastatel oli raamatukogu juhatajaks lühikest aega Priidu Usar, kes läks 1941. a. sõtta ja hukkus 1944. a. Temast on teateid tütre nappidest mälestustest. Järgnevate sõja-aastate kohta on teateid samuti vähe, kuid 1943. a. "Lääne Sõna" veergudelt on lugeda:

Haapsallastel on suur huvi raamatute vastu. Raamatukogu külastab lahtioleku päevadel paari tunni kestel 70 – 90 inimest. Kogus on 2000 köidet. Mõne raamatu järjekord on mitu nädalat. Kaunis täielikku üldteaduslike teoste kogu kasutatakse suhteliselt vähe. Loetavamad teosed on A. H. Tammsaare "Tõde ja õigus", palju küsitakse ka A. Mälgu, R. Rohti, K. Ristikivi teoseid. Õige tihti soovitakse äsja ilmunud "Eesti rahva kannatuste aastat" lugeda.

Sõja järel avati raamatukogu taas 20. oktoobril 1944 Läänemaa Keskraamatukogu nime all. Aasta lõpul määrati raamatukogu juhatajaks Salme Tamverk, kes praegu on 89-aastane. S. Tamverk on jaganud oma mälestusi:

See oli raske, kuid noorele inimesele huvitav aeg. Maal tuli raamatukogud tööle rakendada, tuli kohale sõita, leida ruume, juhendada uusi töötajaid. Raamatud maakogudele saadeti Läänemaa Keskraamatukogu kaudu. Meie, raamatukoguhoidjad, viisime raamatud maale isiklikult kohale, raskusi oli transpordiga – sõitsime hobuste ja regedega. Kui sai sõita rongiga, viisime raamatupakid jaama kelguga või käruga. Raamatukogu ruumid olid talvel külmad, oli purunenud aknaklaase ja kütet oli vähe. Käisime ise metsatööl. Mäletan üht rasket tööpäeva Paslepa metsas, kuhu hommikul üle mere regedega sõitsime. Töötasime kogu päeva hoolega, kuid õhtul küüti ei tulnud, tagasi tulime üle merejää jalgsi, saed-kirved õlal. Valgustuseks oli raamatukogus sel ajal alles petrooliumilamp.

Tollasest aastaaruandest võime lugeda, et “raamatukogu juhatajal oli töölistkaart, raamatukoguhoidjal aga teenistujakaart. Juhataja sai oma kaardiga osta kummitaldadega puldankingad, kaelasalli, kingad, villase kleidiriide, kalossid”.

Aruandes on märgitud, et kõige loetavamad raamatud olid 1945. a. ÜK(b)P ajalugu, B. Gorbatovi “Alistamatud”, W. Wasilewska “Vikerkaar”, E. Kippeli “Meelis”, N. Ostrovski “Kuidas karastus teras”.

Raamatukogust oli saanud uue korra ideoloogiaasutus.

Raamatukogu kroonikast saame teada, et 1950. aastad on olnud töörohked. Raamatukogu oli avatud kuus päeva nädalas. Korraldati raamatute kontrolli, suuri kirjandusõhtuid, millele jagus kuulajaid 80 – 200 inimeseni. Ostrovski, Majakovski, Tolstoi kõrval peeti meeles ka eesti kirjanike juubeleid: J. Liivi, F. R. Kreutzwaldi. Need olid keerulised aastad Eesti raamatu- ja raamatukogude ajaloos: hävitati, kõrvaldati, kanti maha kõik väärtuslik, mis oli pärit Eesti Vabariigi aegadest. Neist tööpäevadest kõnelevad meie endised kolleegid masenduse ja valuga: vähe, mida suudeti säästa või päästa, ähvardused ja kontroll olid küllalt järjekindlad. Nii kõrvaldati näiteks Läänemaa keskraamatukogust 1950. a. 8797 saksa- ja prantsuskeelset trükist kui sisult aegunud ja ebakõlblikku. Aasta lõpuks oli arvel vaid 9134 raamatut.

1. augustil 1951 eraldati lasteosakond iseseisvaks Haapsalu Linna Lasteraamatukoguks ja see uus kogu sai endale eraldi toa.

Siitpeale kulges raamatukogu töö ja tegevus Haapsalus, nii nagu paljudes väikelinnades üle Eestimaa, koos tõusude ja mõõnadega sotsialistliku ülesehitustöö ühe lülina, säilitades siiski vastukaaluks ideoloogilisele survele ärksa kultuurivaimu ja sügava vaimsuse. Raamatukoguhoidjaid on viimastel aastakümnetel iseloomustanud austus raamatu ja lugeja vastu, vaimuvara vahendaja tööroõm. Kodulinna raamatusõpradele püütakse pakuda huvitavaid kirjanduslikke kohtumisõhtuid, perepäevi raamatu seltsis ja

põnevaid raamatuüritusi koolilastele. Lääne Maakonna Keskraamatukogu on tänases Haapsalu kultuuripildis leidnud kindla ja väerika koha. Küllap annavad sellest tunnistust kaasaegsed avarad lugemissaalid, valmiva laenu- tusosakonna ehitustöö Läänemaa Kultuurikeskuses ja 100 000-lise raamatu- vara kolm ja pool tuhat lugejat oma enam kui 138 000 raamatulaenutuse ja 44 000 külastusega aastas.

Kõigis meie tänastes töodes ja tegudes on oma osa endiste kolleegide tarmukusest, töökusest ja raamatukoguhoidja erilisest vaimust, mis meid liidab ja hoiab ning ehk pisut ka meie lugejaid köidab raamatu ja raamatu- kogu juurde.

Tänase päeva raamatukogu on astunud jõudsa sammu uue ajastu raamatukogu poole – oleme teel infoplahvatuslikku maailma ja valmis selle tiigrihüppega hüvama. Kuid see, kuidas säästa RAAMATUTE KOGU tähtsat rolli INTERNETIS hulpimise kõrval HINGEHARIDUSE jagajana, jääb ikka kirjaniku, raamatu, raamatukogu ja raamatukoguhoidja missiooniks, ka uuel aastatuhandel.

HARJU MAAKONNARAAMATUKOGU RAHVUSVAHELISTEST SUHETEST

Harju Maakonnaraamatukogul on sidemeid mitme riigi kolleegidega. Salo linnaraamatukoguga Soomes tekkisid kontaktid 1989. aastal seoses meie raamatukogu teenindusosakonna juhataja Anne Sokko stažeerimisega seal. See oli aeg, mil rahvaraamatukogudel tekkis senisest enam väliskontakte seoses stažeerimise või muude õppekäikudega. Salo linnaraamatukoguga suhtlemine seadis meie mõtteviisi uutele alustele ja me oleme selle eest Hilikka Oravale, sealse raamatukogu juhatajale, väga tänulikud. Suhtlemine Salo raamatukoguga jätkub. Lisaks meie raamatukogule on Salo raamatukogul ametlik suhtluspartner omavalitsuste vahelise koostöölepingu alusel veel Kehra raamatukogu.

Järgnevalt meie teisest välispartnerist – Norra Akershusi maakonnaraamatukogust. Meie koostöö sai alguse 1994. aastal, kui mõlemad maakonnad otustasid sõlmida koostöölepingu. Maakonnad on analoogilised, paiknevad pealinna lähedal ning seetõttu on palju sarnaseid probleeme. Leping hõlmab mitmeid eluvaldkondi. Kultuurialases koostöös leidis oma koha raamatukogu automatiseerimine. Rahvaraamatukogude automatiseerimine tundus tollal olevat kaugel tulevik, sellealased kogemused puudusid täielikult. Põhjuseks oli muidugi tarkvara puudumine, aga ka riistvara soetamiseks polnud raamatukogude eelarves piisavalt vahendeid.

Esmakordselt külastasid Norra maakonnaraamatukogu esindajad meid 1994. a. augustis. Nad olid kaasa võtnud ühe Norra rahvaraamatukogudes kasutatava arvutiprogrammi, mis tundus eelnevate andmete põhjal meile sobiv olevat – MikroMARCi ja demonstreerisid selle omadusi tööks raamatukogus. Olime näinud töötavat arvutiprogrammi juhuslikel välissõitudel ja Eestis korraldatud tutvustavatel seminaridel, kuid põhjalikumad teadmised puudusid. Otsustamist meil eriti keeruliseks ei tehtud, sest tegelikult oli norralastel otsus juba kaasas: osta üks personaalarvuti vajalike lisaseadmetega ja installeerida sinna raamatukoguprogrammi MikroMARC põhipakett. Kuna kohe tekkis küsimus vastavast koolitusest, leidsime mõlemad, et vajaliku väljaõppe peaks saama üks inimene Norras. 1995. a. koostöökavade tegemisel pandi eelnevalt kokkuräägitu kirja ja võeti edasise tegutsemise aluseks. Meie raamatukogu vanemraamatukoguhoidja Tagmar Lehtme, kes oli nõus programmi tundmaõppimiseks minema Norrasse, tegi eelnevalt läbi arvuti

algkursuse Tallinna Tehnikaülikooli informaatikainstituudi kursustel. (Samadel kursustel käis aasta jooksul enamik raamatukogutöötajaid, kelle tööülesanded eeldavad arvutioskust.) Koolituse finantseerimiseks kasutas Akershusi maakonnaraamatukogu Põhjamaade Infokeskuse Nordpraktik programmi. Viie nädala jooksul omandas T. Lehtme arvutiprogrammi põhipaketiga töötamise oskuse ning sai kaasa vajalikud abimaterjalid. Kogu finantseerimise alates sõidu- ja elamiskuludest kandis Norra pool. 1995. a. novembris Norrast tagasi tulles oli Tagmaril lisaks saadud teadmistele kaasas ka uus arvuti ja printer.

Esialgne aeg kohapeal kulus programmi veelkordsele testimisele ja muudele vajalikele ettevalmistustöödele arvutikataloogi koostamiseks, nt. märksõnastamise probleemi lahendamisele koostatava märksõnatesauruse arvutiväljatrükkide abil. (UDK liigitusele olime maakonnas juba tervikuna üle läinud.) Tellida tuli ka vöotkoodid ID-Baltist. Õnneks oli meil tellimise juures kasutada Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsiumi (ELNET Konsortsiumi) poolt välja töötatud juhend vöotkoodi ühtlustatud nõuetega kasutamiseks.

1996. a. aprillis alustasime arvutikataloogi koostamist uuest juurdetulevast kirjandusest. Käesolevaks ajaks on kerkinud palju küsimusi, muuta on tulnud harjumuspärast tööjaotust. Vanema osa sisestamisel on tehtud ümberhindlused, liigitatud UDK järgi jne. Kindlasti on mõistetavad ka esialgsed igaks juhaks dubleerimised. Algas on tehtud, tulevad ka uued arusaamad ja vilumused.

Koostöö norralastega jätkub ka edaspidi, nii nagu oleme läbi rääkinud meie kohtumistel. Samuti jätkub vähemalt kolmel järgmisel aastal finantsabi arvutiprogrammi arendustöödeks.

Lisaks arvutialasele koostööle on norralased pakkunud abi meie kogude täiendamisel. Esimese väikese, kuid väga hea valikuga ingliskeelse kirjanduse kogu Norra kohta kinkisid nad meile 1994. a. 1996. a. eraldas sealne maakond meie raamatukoguga koostööks 125 tuhat Norra krooni. Pool sellest arvestati arvutialaseks koostööks, pool kogude täiendamiseks. Soovisime oluliselt täiendada ka oma heliplaadikogu: Norrast CD-plaate ja kassette Norra muusika, esitajate jne. kohta. Ülejäänud osas kasutame kohalikke hankimisallikaid ja lubatud raha kantakse meile juba Eestisse.

Hinnates senist koostööd on selge, et andja pool on olnud Norra ja saaja pool meie ja nii oleks õigem sellist koostööd nimetada abiprogrammiks. Norra poolele on meiega suhtlemine andnud muidugi kogemuse rahvaraamatukogu olukorrast ja arengutendentsidest Eestis. Meie jaoks on see olnud pidev arendav töö eelkõige iseendaga ja seeläbi võimalus luua uus perspektiiv raamatukogu jaoks.

RAAMATUKOGUHARIDUS

Aira Lepik

KRAADIÕPE INFOTEADUSTES – TEADUSKRAAD PEDAGOOGIKAÜLIKOOList

Tallinna Pedagoogikaülikooli (TPÜ) infoteaduste osakonna õppekavad võimaldavad omandada erialaharidust kõigil adadeemilise koolituse astmetel. Pärast bakalaureuseõpinguid on võimalik jätkata magistri- ja doktoriõppes.

Käesolevas artiklis antakse ülevaade TPÜ infoteaduste osakonna kraadiõppe kujunemisest, tutvustatakse kraadiõppe korraldust ja sisu ning analüüsitakse magistri- ja doktoritööde temaatikat.

Alates 1991. aastast on esmakordselt Eestis ja eesti keeles võimalik taotleda ja kaitsta magistrakraadi infoteaduse, raamatukogunduse ja raamatuteaduse alal /Lott 1992/.

Varasematel aastakümnetel oli raamatukogunduse ja raamatuteaduse valdkonnas kandidaadi- ja doktoriväitekirjade kaitsmine võimalik peamiselt Moskva või Leningradi kultuuriinstituutide juures, infoteaduse alal Üleliidulises Teadus- ja Tehnikainformatsiooni Instituudis. Aastatel 1964–1992 kaitsesid infoteadustes oma väitekirju 16 uurijat Eestist /Rannap 1996/.

Magistrantuuri avamine TPÜs andis soodsa võimaluse Eesti raamatukogudes tuntud ja tunnustatud uurijatele oma uurimistööde kaitsmiseks. Magistritöid on kaitsnud Ruth Parmas-Michelson, Aili Norberg, Ülle Must ja Kurmo Konsa Tartu Ülikooli raamatukogust, Kyra Robert ja Tiiu Reimo Teaduste Akadeemia Raamatukogust, Elviine Uverskaja ja Indrek Tart TPÜst. Pärast TPÜ lõpetamist jätkasid mitmed edukamad lõpetanud magistriõppes, neist on tänaseks kaitsnud oma uurimistööd Janne Andresoo Eesti Rahvusraamatukogust ja Priit Halberg. Aastatel 1993–96 on TPÜ infoteaduste osakonnas kaitsnud 10 magistritööd (Vt. Lisa 2).

Magistriõpe ja magistrakraadi taotlemine

Viimastel aastatel on kraadiõppega seonduv olnud TPÜs korduvalt arutlusel ning magistriõppe korraldus ja sisu on kuulunud jätkuvalt TPÜ õppe- ja teaduskomisjoni päevakorda. Järgnevalt keskendume käesoleval ajal TPÜs kehtivatele magistriõpingute eeskirjadele.

Magistriõpe on vastavat ülikooliharidust eeldav ülikooliõppe osa, akadeemilise koolituse teine aste, mille eesmärk on magistrantidele erialase või kutsealase süvahariduse andmine, neis teadustöö planeerimise, teostamise ja tulemuste rakendamise oskuste kujundamine ning magistritöö kirjutamine ja kaitsmine /Magistriõpe 1996/.

TPÜs on võimalik taotleda magistri **teadus- ja kutsekraadi**. Alljärgnevalt peatume magistri teaduskraadi taotlemisega seondual.

Vastuvõtt magistriõppesse eeldab erialale sobiva ülikoolihariduse olemasolu, õppetooli professori aktsepteeritud esialgset magistritöö teemat ja edukalt sooritatud sisseastumiseksameid. Magistriõppesse astuda soovija peab sooritama eriala ja võõrkeelega (saksa, inglise, prantsuse, vene) sisseastumiseksamid.

Magistriõpe toimub osakonna koostatud, ülikooli õppe- ja teaduskomisjoni aktsepteeritud ning teaduskonna nõukogu kinnitatud õppekava järgi.

Käesoleval ajal kehtib TPÜ infoteaduste osakonna magistriõppes TPÜ sotsiaalteaduskonna nõukogus 1996. aasta 9. aprillil kinnitatud õppekava (vt. Lisa 1). Õppekava koosneb erialaainete ja neid täiendavate kõrvalainete õpingutest mahuga 40 ainepunkti (AP) ning magistritöö koostamisest ja kaitsmisest.

Õppekavas on õpingud jaotatud:

– **üldainete õpingud** (18 AP), mis omakorda koosnevad üleülikoolilistest ainetest 10 AP mahus ning sotsiaalteaduskonna valikainetest 8 AP ulatuses;

– **erialaainete õpingud** (22 AP), mis jaotuvad kohustuslikeks (18 AP) ja valikaineteks (4 AP).

Õppekava alusel kohandab magistrant endale **individuaalse õppeplaani**. Ainetel õppimisel on võimalik nii iseseisev kui auditoorne õpe. Kui ainetel õpitakse iseseisvalt, määratakse vastavat ainet õpetava õppetooli juhataja poolt konsultant-õppejõud, kes fikseerib töö sisu ja kontrollib tulemusi. Magistriõpe võib osaliselt toimuda ka mõnes teises ülikoolis, mujal läbitud kursuste sisu ja mahtu tõendavad dokumendid esitatakse õppetooli professorile, et neid saaks arvestada magistriõppe osana.

Magistriõppe programmi TPÜs kuulub ka eriala **koondeksam**. Koondeksami sooritamiseks peab taotleja orienteeruma teadussuuna ja naaberala probleemides, vastavates uurimismeetodites ja arengusuundades. Koond-

eksami küsimused koostatakse õppetoolis, eksamit hinnatakse TPÜs kehtivas 6-pallilises skaalas (0...5), mille puhul loetakse eksam sooritatuks hinnete 2..5 saamisel.

Magistri õppeprogrammi täitnuile antakse vastav **akadeemiline õiend**, mis kehtib reeglina 5 aastat. Pärast viie aasta möödumist võib kaitsmisnõukogu lugeda osa magistriõpingutel saadud teadmisi vananenuks ning nõuda vastavas mahus täiendava erialaeksami sooritamist.

Magistritööna võib TPÜs esitada kaitsmisnõukogule:

– **väitekirja**, mis võib olla kirjutatud eesti keeles või vastaval erialal enim kasutatavas võõrkeeles (sel juhul on vajalik eestikeelne, eestikeelsel tööil aga võõrkeelne kokkuvõte). Väitekirja peab olema vormistatud vastavalt üldkehtestatud nõuetele, avama uurimistöö sisu koos saadud tulemuste analüüsiga. Kaitsmisele esitatava väitekirja maht ei peaks reeglina ületama 150 lehekülge.

– **teaduspublikatsioonid** või **monograafia(d)** koos kuni 24-leheküljelise ülevaatega.

Magistrikraadi taotlejal peab üldjuhul olema ka erialaseid teaduspublikatsioone.

Magistrikraadi taotlemiseks peavad magistritöö põhitulemused olema läbi arutatud õppetoolis või osakonnas. Kuna infoteaduste osakonnas on kaitsmisele esitatavad magistritööd enamuses interdistsiplinaarsed, arutatakse tööd läbi õppetoolide ühiskoosolekutel. Koosolek võtab vastu ühe alljärgnevatest otsustest:

– lubada väitekirja kaitsmisele;

– nõuda väitekirja parandamist ja ümbertöötamist;

– kaitsmisele mitte lubada nõuetele mittevastavuse tõttu.

Magistrikraadi kaitsmine toimub kaitsmisnõukogu otsuse põhjal pärast nõukogule esitatud dokumentide (avaldus, magistritöö, *curriculum vitae*, magistriprogrammi täitmist tõendav akadeemiline õiend, õppetooli soovitus töö kaitsmisele esitamiseks) vastuvõtmist. Magistritöö antakse retsenseerida kahele eriala tunnustatud spetsialistile, kellest vähemalt üks on väljastpoolt TPÜd. Vähemalt ühe positiivse retsensiooni korral lubatakse töö kaitsmisele.

Avalik magistrikraadi kaitsmine toimub **kaitsmisnõukogu** ees. Nõukogu kuulutab kaitsmise välja ning esitab magistritöö TPÜ raamatukogule vähemalt 20 päeva enne kaitsmist. Nõukogu on vähemalt 6-liikmeline

ning koosneb teaduskraadiga õppejõududest ja teaduritest ning vähemalt üks selle liige peab olema väljastpoolt TPÜd.

Infoteaduste osakonna kaitsmisnõukogu tööjuhend sisaldab raamnõuded magistritööde jaoks, nõukogu kompetentsusvaldkonnad ning kaitsmis-koosoleku läbiviimise korra /Infoteaduste 1996/. Infoteaduste osakonna kaitsmisnõukogu kompetentsusvaldkonnad on jaotatud osakonna õppetoolide vahel järgmiselt:

– **infoteaduse õppetool:** infoprotsessid, infolevi ja -tarbimine, info-teenindus;

– **raamatukogunduse õppetool:** raamatukogud ühiskonnas, raamatukogude koostis ja kasutamine, raamatukogude lugejad (kasutajad), raamatukogunduse ja raamatukogude ajalugu;

– **raamatuteaduse õppetool:** raamatute väljaandmine, levik ja kasutamine, lugemine, raamatu ajalugu.

Kaitsmisel teeb kraaditaotleja kokkuvõtliku ülevaate oma väitekirjast ning vastab kohalviibijate küsimustele. Kaitsmisel kuulatakse juhendaja, retsensentide ning teiste soovijate sõnavõttud ning viiakse läbi kaitsmisnõukogu salajane hääletamine.

Vastavalt magistriõpingute ja magistrikaadi kaitmise eeskirjale antakse TPÜs **magistritööle hinnang**. Magistritööd hinnatakse järgmiselt:

– nõuetele mittevastav (*non sufficit*);

– nõuetele vastav (*approbatur*);

– parimalt nõuetele vastav (*optime approbatur*);

– kiitusega (*cum laude*).

Otsuse vastuvõtmiseks on vajalik, et seda toetaksid üle poole istungist osavõtnud kaitsmisnõukogu liikmeist. Kaitsmisnõukogu on otsustusvõimeline, kui kohal viibib vähemalt 2/3 selle liikmeist /Magistriõpe 1996/.

Magistritöö kaitsnu tunnistatakse magistrikaadi vääriliseks. Infoteaduste osakonna kaitsmisnõukogus kaitstud teaduskraadi nimetuseks on **magister artium (MA)**, kusjuures sulgudes lisatakse vastava eriala nimetus, näiteks “*magister artium* (raamatuteadus)”. Magistritöö kaitsnule antakse magistridiplom TPÜ nõukogus toimuval promotsioonil.

Magistri kutsekraadi taotlejatele kehtivad eespool kirjeldatud vastuvõtutingimused, erinevus on magistriõppe korralduses, magistritöö sisus ning kutsekraadi nimetuses.

Kutsekraadi taotleja õppekavas on erialaainete asemel kutseained, mis sisaldavad 5 kuni 10 AP ulatuses kvalifitseeritud juhendamisel toimuvat kutsepraktikat. Kutsekraadi taotleja sooritab õpingute lõpul kutseeksami, kus taotleja peab näitama professionaalseid kutseoskusi, orienteeruma oma kutseala probleemides, sh. uurimismeetodites ja arengusuundades.

Kutsekraadi taotleja magistritöö on sisult arenduslik või loominguline. Selleks võib olla ka õppevahend, riist- või tarkvara, mis oluliselt parandab praktilist tööd antud erialal. **Kutsemagistri kraadi saamiseks** võib näiteks läbi viia projekti, mis sisaldab kas erialase töö või selle tulemuste teaduslikult põhjendatud kirjelduse või arenduskava, mis lubab paremini ja tulemuslikumalt korraldada erialast tegevust. Sellised projektid võivad olla **uurimusliku sisuga**, kirjeldades ja analüüsides teaduslikult põhjendatud seisukohtadelt mõnd vastava kutseala praktiseerimisega seotud probleemi. **Arendusliku sisuga** projektid võiksid esitada kutseala tulemuslikuma korraldamise kavasad.

Magistri kutsekraadi nimetus saadakse eriala nimetuse ning sõna “magister” ühendamisel, näiteks raamatukogundusmagister. Magistri teadus- ja kutsekraad ei asenda teineteist.

Siinkohal on oluline teavitada erialaavalikkust ka **võimalusest erandkorras magistrikraadi taotleda**. Erandkorras võivad TPÜs teadus- ja kutsemagistri kraadi taotleda kõrgharidusega isikud ilma magistriprogrammi läbimata, kui neil on heatasemelisi avaldatud töid või muid märkimisväärseid loomingulisi saavutusi (nt. ilmunud monograafia) ja kui nad sooritavad edukalt eriala koondeksami (kutseeksami). Vastava taotluse lahendab erialaosakonna kaitsmisnõukogu /Magistriõpe 1996/.

Doktoriõpingud ja doktorikaadi taotlemine

Doktoriõpe on vastavat magistrikraadi eeldav ülikooli õppeprogrammi osa, mille eesmärk on doktorantidele erialase või kutsealase kõrgeima kvalifikatsiooni andmine, mingil aktuaalsel teemal rahvusvahelise tasemega teadusliku uurimistöö (vastavalt arendus- või loomingulise töö) teostamine, doktoritöö kirjutamine ja kaitsmine /Magistriõpe 1996/.

Doktoriõpet saab alustada vastava magistrikraadi ja eelnevalt õpetooli professori poolt aktsepteeritud doktoritöö teema olemasolul. Doktoriõppe nominaalne kestus on neli aastat, see toimub vastava õppetooli koosta-

tud individuaalse õppekava (40 AP mahus) järgi ja koosneb erialaainete ja neid toetavate kõrvalainete õpingutest, aga samuti doktoritöö (arvestusliku mahuga 120 AP) koostamisest ning kaitsmisest.

Doktoriõpe võib samuti kui magistriõpegi osaliselt toimuda mõnes teises ülikoolis, programm loetakse täidetuks, kui on sooritatud õppeplaani järgi ettenähtud õpingud. Selle kinnituseks antakse doktorandile vastav akadeemiline õiend.

Dokoritööna võib TPÜs esitada:

– **väitekirja**, mis peab olema ilmunud eraldi väljaandena, vormistatud üldkehtestatud nõuete kohaselt ning kirjutatud eesti keeles või vastaval erialal enim kasutatavas võõrkeeles. Võõrkeeles kirjutatud väitekirjal peab olema eestikeelne, eestikeelsel tööil aga võõrkeelne kokkuvõte. Väitekirjana esitatud doktoritöö põhitulemused peavad olema publitseeritud artikli(te)na rahvusvahelise levikuga eelretsenseeritavates teadusajakirjades ja ette kantud erialakonverentsidel;

– **teaduspublikatsioonid või monograafia(d)** koos 24-leheküljelise ülevaatega (autoreferaadiga).

Doktorikraadi taotlemiseks tuleb kaitsmisnõukogule esitada lisaks avaldusele, doktoritööle, väitekirja temal ilmunud publikatsioonide koopia-tele, *curriculum vitae*'le doktoriprogrammi täitmist tõendav tunnistus ning doktoritöö teadusliku konsultandi kirjalik arvamus doktoritöö ja doktoritöö kohta.

Kaitsmisnõukogu annab doktoritöö retsenseerida kahele sama eriala rahvusvaheliselt tunnustatud spetsialistile, kellest vähemalt üks on väljastpoolt TPÜd. Vähemalt ühe oponenti kohalolek on kaitsmisel tingimata vajalik.

Doktorikraadi kaitstakse kaitsmisnõukogu ees, mis koosneb ainult kraadiga õppejõududest ja teaduritest ning milles on vähemalt kaks liiget väljastpoolt TPÜd. Koosolek on otsustusvõimeline, kui kohal on vähemalt 2/3 nõukogu liikmeist, sh. vähemalt üks TPÜ-väline liige.

Doktorikraadi kaitsmine on avalik ning see kuulutatakse välja vähemalt 30 päeva enne kaitsmist, sama kaua on doktoritöö TPÜ raamatukogus tutvumiseks.

Vastavalt doktoritöö ja doktorikraadi kaitsmise eeskirjale hinnatakse doktoritööd analoogselt eespool kirjeldatud magistratööde hindamisega.

Otsuse vastuvõtmiseks on vajalik, et seda toetaksid üle poole istungist osavõtnud kaitsmisnõukogu liikmeid /Magistriõpe 1996/.

Kaitsmise materjalid kuuluvad alalisele säilitamisele TPÜ arhiivis. Väitekiri säilitatakse TPÜ raamatukogus, ühe eksemplari saadab TPÜ raamatukogu Eesti Rahvusraamatukogule ja ühe Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogule.

TPÜs doktorikraadi kaitsnu teaduskraadi nimetus on *doctor philosophiae* (PhD), millele lisatakse sulgudes vastava eriala nimetus, näit. “*doctor philosophiae* (infoteadus)”. Doktoridiplomid antakse kätte kord aastas toimival TPÜ nõukogu promotsioonil.

TPÜs saavad **doktorikraadi erandkorras taotlema** magistrikraadiga (või mõne muu tasemelt vähemalt samaväärse kraadiga) isikud ilma doktori-programmi läbimata, kui neil on silmapaistvaid avaldatud töid või muid märkimisväärseid erialaseid saavutusi. Vastava taotluse lahendab eriala doktorinõukogu, seejuures võib taotlejalt nõuda eriala koondeksami sooritamist.

Seni ei ole TPÜ infoteaduste osakonna doktoritööde kaitsmisnõukogule esitatud ühtegi doktoritööd, kuid lähiaastatel on osakonnas oodata mitme doktoritöö valmimist.

Kraadiõpe infoteaduste osakonnas: statistikat ja arenguid

Infoteaduste osakonnas on magistriõppesse aastatel 1990–1996 vastu võetud 48 magistranti, aastate lõikes ning õppetoolide vahel on vastuvõtt jaotunud järgnevalt:

Tabel 1

Vastuvõtt magistriõppesse infoteaduste osakonnas aastatel 1990–96

Aasta/õppetool	Raamatukogundus	Infoteadus	Raamatuteadus	Kokku
1990	–	–	1	1
1991	–	1	2	3
1992	2	5	3	10
1993	5	5	2	12
1994	3	3	2	8
1995	2	5	1	8
1996	–	6	–	6

Nagu tabelist näha, on vastuvõtt olnud õppetooliti erinev. Raamatukogunduse õppetooli juurde on magistriõppesse astunud 12 magistranti, infoteaduse õppetooli 25 ja raamatuteaduse õppetooli 11.

Vaadeldes magistritööde kaitsmist õppetoolide lõikes aastate kaupa selgub, et enim on kaitsnud magistritöid infoteaduse õppetoolis – 5 magistritööd, raamatuteaduse õppetoolis 4 ning raamatukogunduse õppetoolis vaid üks töö.

Tabel 2

Infoteaduste osakonnas kaitsstud magistritööd aastatel 1993–96

Aasta/õppetool	Raamatukogundus	Infoteadus	Raamatuteadus	Kokku
1993	1	2	2	5
1994	–	–	–	–
1995	–	2	1	3
1996	–	1	1	2

Infoteaduste osakonnas on **õppinud/õpib doktoriõppes** 5 doktoranti, kelle uurimisteemad on valdavalt seotud raamatu ja kirjasõna ajaloo eri aspektidega:

- Liivi Aarma (raamatuteaduse õppetoolis, 1996 – 2000) “Kirjasõna levik Eestis 16.–19. sajandil”;
- Aile Möldre (raamatuteaduse õppetoolis, 1994 – 1998) “Kirjastustegevus Eestis nõukogude perioodil (1940–1991)”;
- Tiiu Reimo (raamatuteaduse õppetoolis, 1996 – 2000) “Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi II poolel”;
- Elviine Uverskaja (infoteaduse õppetoolis, 1994 – 1998) “Bibliograafia kui kultuuritekst”;
- Sirje Virkus (raamatuteaduse õppetoolis, 1991 – 1995) “Tehnika- kirjanduse areng Eestis 1800–1940”.

Seega õpib 1996/97. õ.-a. infoteaduste osakonnas 27 magistranti ja 4 doktoranti. Paraku on oma õpingud erinevatel põhjustel katkestanud 8 magistranti. Põhjuste analüüs näitab, et õpinguid katkestatakse suure koormuse tõttu põhitööl, tervislikel põhjustel, aga ka magistriõppe ebaotstarbekast korraldusest tingituna.

Enamik magistrante töötab ning seetõttu on osalemine õppetöös tihti võimatu. Sel õppeaastal on magistriõppe tunniplaan paindlikum, loengud ja seminarid toimuvad õhtupoolikul ning korraldatakse ka loengutsükleid.

Kraadiõpe TPÜ infoteaduste osakonnas võimaldab täiendada erialateadmisi ning süvendada uurijaoskusi mingis kitsamas infoteaduste valdkonnas. Kraadiõppe koolitusprogrammide eri astmete olemasolu ning TPÜs magistri- ja doktorikraadi kaitsmise võimalus infoteadustes kõneleb selle eriala arengust ning õppe- ja teadustöö tulemuslikust integreerumisest raamatukogude ja teiste infoasutuste igapäevatöösse.

Kirjandus ja allikad

Infoteaduste (1996). Infoteaduste osakonna magistratööde kaitsmisnõukogu tööjuhend : vastu võetud TPÜ sotsiaalteaduskonna nõukogu koosolekul 03.06.1996. – Käsikiri.

Lepik, A. (1995). Raamatukogu- ja infotöötajate erialakoolitus: võimalused ja tegelikkus Tallinna Pedagoogikaülikoolis // Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat. 6, 1994. Tallinn : Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1995, lk. 81–104.

Lepik, A. (1996). Infoteaduse eriala Tallinna Pedagoogikaülikoolis : traditsioonid ja võimalused.
<http://www.tpu.ee/~i-foorum/air.htm>

Lott, M. (1992). Teaduskraad Pedagoogikaülikoolist // Raamatukogu (1992) 4, lk. 30.

Magistriõpe (1996). Magistriõpe 1996/97 : teatmik. Tallinn : Tallinna Pedagoogikaülikool.

Rannap, E. (1996). Teadustööst Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakonnas.
<http://www.tpu.ee/~i-foorum/evi.htm>

Õppeteatmik (1996). Õppeteatmik 1996/97. Tallinn : Tallinna Pedagoogikaülikool, 1996.

LISA 1: Infoteaduse eriala magistriõppe õppekava

Õppekava nimetus: infoteaduse eriala (*Information Science*)

Kinnitatud: 09.04.1996 TPÜ sotsiaalteaduskonna nõukogus

Vastuvõtu tingimused:

Nõutav baasharidus: ülikooliharidus (kõrgharidus)

Sisseastumiseksamid: võõrkeel, infoteadused

Koolituse struktuur:

Erialaõpingud:	22 AP
Üldainete õpingud:	18 AP
Magistritöö: iseseisev uurimuslik töö mahuga vähemalt 120 lk.	
Summaarne ainepunktide hulk:	40 AP
Nominaalne õppeaeg:	4 semestrit (kaugõppes 6 semestrit)

Kvalifikatsioon: *magister artium*, MA (infoteadus, raamatukogundus või raamatuteadus)

Koolituse eesmärk (teadmised ja oskused):

Magistriõppe annab teadusliku uurimistöö oskused infolevi, -vajaduse ja -tarbimise analüüsiks, informatsioonilise infrastruktuuri kujundamiseks, raamatukogu- ja infoteeninduse juhtimiseks.

Üldainete õpingud:

Üleülikoolilised ained (10 AP)

Teadusfilosoofia ja -metodoloogia	4 AP
Võõrkeeled	4 AP
Valikained	2 AP

Teaduskonna valikained (8 AP)

Tsiviilühiskonna teooria	2 AP
Sotsioloogilised teooriad	2 AP
Kultuurantropoloogia	2 AP
Demograafia üldkursus	2 AP
Andmekorraldus ja rahvastikustatistika	2 AP
Inimese filosoofia	1,5 AP
Filosoofia seminar	1,5 AP
Info analüüsi ja otsingu meetodid	1,5 AP
Süsteemanalüüs	2 AP
Hüpertekstsüsteemid	1 AP
Kultuurilugu ja -teooria	2 AP
Sotsiaalsühholoogilised teooriad	2 AP
Keele sotsiaalsed funktsioonid	1 AP

Erialaainete õpingud:

Eriala kohustuslikud ained (18 AP)

Infoteaduste kaasaegsed probleemid	4 AP
Raamatukogu- ja infotegevuse arengusuundade planeerimine	3 AP

Inforessursside hindamine ja analüüs	2 AP
Nüüdisraamatukogundus	2 AP
Infopoliitika ja kultuurilevi	2 AP
Raamat ja ühiskond	2 AP
Teaduslik-pedagoogiline tegevus	3 AP

Eriala valikained (4 AP)

Infosüsteemide hindamine	2 AP
Andmebaaside võrdlev hinnang ja bibliomeetriline analüüs	2 AP
Personalijuhtimine teabekeskuses	2 AP
Infoprotsesside sotsiaal-psühholoogilised probleemid	2 AP
Tehisintellekt	2 AP
Hüpermeedia	2 AP
Uued infokandjad raamatukogudes	2 AP
Eriolateave ja raamatukogud	2 AP
Raamatu- ja raamatukogu ajaloo allikad	2 AP

LISA 2: Infoteaduste osakonnas kaitstud magistritööd (seisuga 30. november 1996)

Priit Halberg, raamatuteaduse magister (17.06.1993): “Õppekirjandus Eesti Vabariigis 1918–1940”;

Kyra Robert, raamatuteaduse magister (14.12.1993): “Trükitegevus ja raamatukogud Tallinnas 17. sajandist 1917. aastani”;

Indrek Tart, infoteaduse magister (14.12. 1993): “Eestikeelne luuleraamat kultuuriindikaatorina Eestis ja Välis-Eestis aastail 1945–1992 (bibliomeetriline aspekt)”;

Ruth Parmas-Michelson, raamatukogunduse magister (22.12.1993): “Tartu Ülikooli raamatukogu fondide kujunemine XIX saj. II poolel ja XX saj. algul (kuni 1917)”;

Elviine Uverskaja, infoteaduse magister (22.12.1993): “Eesti jooksva rahvusbibliograafia arengujooni rahvusvahelise koostöö taustal”;

Aili Norberg, infoteaduse magister (23.03.1995): “Tartu teadlane infotarbijana Ülikooli raamatukogus”;

Ülle Must, infoteaduse magister (23.03.1995): “Universaalse teadusraamatukogu lugeja infoaktiivsus ja seda mõjutavad tegurid”;

Tiiu Reimo, raamatuteaduse magister (06.06.1995): “Tallinna linna- ja gümnaasiumitrükojate trükiteodang ja kirjastustegevus 18. saj. II poolel – 19. saj. algul”;

Janne Andresoo, infoteaduse magister (18.06.1996): “Eriolateave Tallinna raamatukogudes”;

Kurmo Konsa, raamatuteaduse magister (18.06.1996): “Säilikute seisund Tartu Ülikooli Raamatukogus”.

AJALOOLIST

Voldemar Miller

RAAMATU VÄÄRTUSE MUUTUMINE AJAS

Raamatutel, aga ka teistel trükistel on mitmesugune väärtus: tarbimisväärtus, rahaline väärtus, ajaloolis-kultuurilooline väärtus ja harulduse väärtus. Kõik need muutuvad ajas, aga mitte korrelatsioonis, vaid vahel lausa vastupidi.

Esimene raamatu (trükise) väärtuse muutja on aeg. Kõik raamatud vananevad. Selle tõttu väheneb või kaob nende tarbimisväärtus ja alaneb või kaob sootuks rahaline väärtus. Iseloomulik on see **õpikutele**. Kui tulevad uued õpikud, kaotavad vanad tarbimis- ja ka rahalise väärtuse. Veel müümata eksemplarid hävitatakse; müüdüd, tarvitatud eksemplarid osaliselt siiski säilitatakse, kuna neil on isikule, perele, ka koolile mingi mälestise väärtus. Mida aeg edasi, seda vähem eksemplare jääb järele, juhuslikult siia-sinna tolmuma. Väärtuse vähenemine kestab niikaua, kuni eksemplare on vähe järele jäänud. Siis, tavaliselt pärast paari põlvkonna möödumist, hakatakse mõistma, et neil on ajaloolis-kultuurilooline tähtsus, ja säilinud eksemplaridel tekib taas rahaline väärtus. Ning kui on jäänud järele väga vähe eksemplare, tekib harulduse väärtus, mis võib tõsta rahalise väärtuse väga kõrgeks.

Kiiresti ja kindlalt kaotavad oma väärtuse ka mitmesugused **teatmikud** ja teised raamatud, mis on määratud **praktiliseks kasutamiseks** just antud, nende ilmumise ajal. Need on aadressraamatud, telefoniraamatud, sõiduplaanid, firmade kataloogid ja muud säärased, mis kaotavad praktilise tarbimisväärtuse kohe, kui ilmub uus väljaanne. Siis kaotavad varasemad oma rahalise väärtuse, nad kõrvaldatakse müügilt ning hävitatakse. Kõige kindlamalt ja kiiremini kaotavad oma väärtuse just aadressraamatud, telefoni-raamatud, firmade registrid jne., sest teatmikud vanade aadresside, firmanimede, telefoninumbrite, sõiduplaanidega on vahel kahjulikudki, juhivad valele teele. Seetõttu nad enamasti hävitatakse. Alles hiljem, siis kui neid on väga vähe järele jäänud, hakatakse mõistma, et kuigi nad ei sobi enam igapäevaseks tarbimiseks, on nad antud ajamomendi olude, asutuste, organisatsioonide ja isikute asukoha ning põhitegevuse näitajana jääva väärtusega ajaloodokumendid. Ja siis tekib järelejäänud eksemplaridel jälle ka rahaline väärtus, mis hakkab aja jooksul tõusma ning võib tõusta õige kõrgeks siis, kui eksemplarid saavad juba harulduse väärtuse.

Sama lugu on "kes on kes" tüüpi teatmeteostega. Alles hulga aja pärast märgatakse, et vanas leksikonis on andmed paljude isikute kohta, keda uued ei märgi. Meil ei ole seda laadi teatmikke esialgu veel kuigi palju, aga välismaa vastavate teatmike puhul on pilt ilmne.

Seadusekogud ja -väljaanded kaotavad kehtivuse ja sellega näiliselt ka praktilise väärtuse siis, kui ilmuvad täiendatud ja parandatud väljaanded. Tegelikult see aga nõnda ei ole, sest paljudel puhkudel osutub hädavajalikuks kindlaks määrata, missugusel kujul, millises sõnastuses kehtis seadus ühel kindlal, tehingu sõlmimise või (kuri)teo toimepaneku momendil. Sellest peab lähtuma ka kohus otsuste tegemisel. Nõnda säilitavad vananenud seaduseväljaanded mitte ainult ajaloolise, vaid ka praktilise väärtuse, ning selle tõttu võib neil olla mõnikord üsna suur rahaline väärtus.

Omalaadse rühma moodustavad **firmade toodangu- ja müügikataloogid**. Kuna neid levitatakse tasuta ja vahel koguni sundivalt pakutakse, ei ole neil algul rahalist väärtust. Kuna praktiline väärtuski on möödunud, hävitatakse need kiiresti. Siingi teeb aeg oma töö, seekord vastupidises suunas... Huvitav näide on Ameerika Ühendriikidest. Üks minu omaaegne kaastööline, Evald Rink, kes töötas seal ühe miljardäri raamatukogus, hakkas selle ülesandel koguma Ameerika tööstusettevõtete toodangukatalooge. Kui kogumine algas, oli nende rahaline väärtus nullilähedane, kogumise edenemisel hakkas hind aga kiiresti tõusma ja kasvas antikvariaatides kümnekordseks. Aga alles siis, kui ilmus nende kataloogide bibliograafiline nimestik, hakati laialdaselt mõistma: see on Ameerika tööstuse ajalugu, need on väärtuslikud dokumendid. Meil on niisuguste väljaannete tähtsus suuremgi, sest ajaloo käigus on peaaegu kõik meie ettevõtete arhiivid hävinenud ja taolised kataloogid on mõnigikord ainukesed originaaldokumendid, mis võimaldavad saada pilti vastavast ettevõttest ja ettevõtlusest üldse. Eriti väärtuslikud võivad need olla nüüd, kohaliku ettevõtluse taas-elustamise ajal. Sellistel kataloogidel on nüüd ka rahaline väärtus, neid peavad hakkama koguma raamatukogud ja taibukad kolleksionäärid. Neid on ju vähe järele jäänud, neil on harulduse väärtus.

Ligilähedaselt samasugune olukord on ühe **kindla sündmuse puhul väljaantud trükistega**: pidude, kontsertide, teatrietenduste, juubelite jne. programmid, ühistute, aktsiaseltside, seltskondlike organisatsioonide (aasta)-koosoleku(te) kutsed, mis sisaldavad ka aruande ja on suure ajaloolis-kultuurilise väärtusega. Suur väärtus on vahel ka laululehtedel, eriti rahvamajade, koolimajade, mälestusmärkide jne. sisseõnnistamisel. Näiteks võin öelda oma kogemustest, et kui lugesin ühe Vabadussõja mälestusmärgi taastamise puhul

ilmunud kirjutist ja võrdlesin seda omaaegses sisseõnnistamise laululehes ilmunud andmetega, selgus, et tagantjärele, mälestuste põhjal anti omaaegsest sündmusest ja samba püstitamise käigust üpris hämune ülevaade. Tuleb arvestada, et omaaegsetes sissepühitsemise laululehtedes anti tavaliselt üsna hea ülevaade rahakogumisest, ehitamisest, aga ka sellega seotud isikutest. Teine näide on Rapla kiriku oreliga. Selle saamislugu uuriti hoole ja vaevaga, aga ometi oli kõik täpselt kirjas oreli sissepühitsemise laululehes. Isegi lipu pühitsemise laululeht võib anda olulisi andmeid organisatsiooni kohta. Uue aasta jumalateenistuse laululeht sisaldab aga tavaliselt koguduse aastaaruande.

Nõnda võib pisitrukistel olla õige suur ajaloolis-kultuurilooline väärtus, ja kui seda hakatakse mõistma, saavad nad ka rahalise väärtuse, sest nad on haruldased.

Pisitrukistega mõneti samalaadne on perioodikaväljaannete väärtuse muutumine. Perioodikal on alati kõige suurem väärtus siis, kui ta on säilinud terviklike komplektidena. Sellepärast säilivadki paremini suured kesksed, pidevalt ilmuvad ajalehed ja ajakirjad. Provintsiajalehti ja lühiajaliselt ilmunud ajakirju tabab kergesti juhutrukise saatus. Ja seda mitte ainult meil. Huvitav näide. – 1970. aastatel selgus, et Ida-Saksamaa raamatukogudes puudusid peaaegu täielikult nn. *Sturm und Drangi* ajal XIX sajandi algul ilmunud, Saksa kultuurielus suurt osa etendanud nn. ühe-mehe-ajakirjad, mille väljaandjateks olid tuntud kultuuritegelased-kirjamehed. Põhjus: need ilmusid juhuslikult ja lühiaegselt.

Eriti kergesti kaovad ja saavad hiljem haruldaseks just rahututel, kiiresti muutuvatel aegadel lühiaegselt ja ebajärjekindlalt ilmunud ajalehed ja ajakirjad. Sagedasti leitakse neis hiljem ajalooline väärtus ja aja möödudes muutuvad nad hinnaliseks.

Ajakirjadest säilivad paremini teaduslikud ajakirjad. Populaarseid, ajavahtelisi ajakirju ei säilita ka enamik raamatukogusid alaliselt. Siin võib aga juhtuda, et on üksikuid numbreid, millel on jääv väärtus. Näide selle kohta. – Raamatukogu säilitas saksakeelset populaarajakirja kaks või kolm aastat ja kõrvaldas selle siis. Varsti pärast seda aga tuli üks lugeja ja tõi raamatukogule ühe selle ajakirja numbri. Sellel oli alapealkiri *Das Land der brennenden Steine* ja number oli tervikuna pühendatud Eestile. Niisiis väljaanne, mida raamatukogu pidi põhimõtteliselt komplekteerima ja säilitama.

See juhib tähelepanu veel ühele asjaolule. Võib juhtuda, et trükis, mis oma ilmutiskohas on vähetähtis ja ajutise väärtusega, võib olla suure, püsiva väärtusega mõnel teisel maal, eriti väikeriigis, millest selles väljaandes kirjutatakse.

Väga oluliselt kõigutavad raamatu väärtust **poliitilised ja ideoloogilised muutused** iga maa ja rahva elus. Teame, oleme ise läbi elanud, kuidas Nõukogude perioodil kaotas ametlikult väärtuse või sai koguni negatiivse väärtuse enamik Eesti Vabariigi ajal ilmunud raamatuid. Neid hävitati nii sihilikult, et suur osa neist muutus haruldaseks või isegi väga haruldaseks. Nüüd, pärast Eesti iseseisvumist on nende ajaloolis-kultuurilooline, rahaline ja paljude puhul ka tarbimisväärtus väga kõrge, sest neid uuritakse, loetakse ja tahetakse omada.

Niisugused kõikumised ei ole ühekordsed. Näiteks olid eestlastest proletaarsete kirjameeste N Liidus ilmunud väljaanded 1920. aastatel seal väga levinud ja hinnatud, Eestis aga keelatud või peaaegu keelatud ja vähe levinud. Siis sattusid need kirjamehed aga põlu alla, saadeti vangilaagritesse või hukati ja nende teosed keelati, hävitati. Pärast Stalini surma tõsteti need autorid aga Eestis eriti ausse. Ja nüüd on nende raamatud jälle enamasti kaotanud oma väärtuse. Oli kord auasi omada neid teoseid, nüüd aga ei leidu neile ostjaid ja paljude väärtus läheneb nullile.

Samasuguse väärtuse kõikumise on teinud läbi ka mitme eesti kohaliku autori, nagu näiteks Hans Kruusi ja Nigol Andreseni raamatud.

Nõnda ei ole läinud raamatutel mitte ainult Eestis ja kommunismimaades. Üsna sama suur on raamatute väärtuse kõikumine olnud Saksamaal. Hitlerlikul natsionaalsotsialistlikul Saksamaal nullistus nende autorite teoste väärtus, kelles oli tilk juudi verd, hävitati ka vabamüürlik kirjandus ja suur osa marksistlike teoseid. Pärast sõda, kui Saksamaa kahestus, valitsesid kahel Saksamaal sootuks vastupidised väärtushinnangud, mis määrasid raamatu tarbimis- ja säilitamisväärtuse ja suurelt osalt ka hinna. Saksamaa ühinemine tõi kaasa uue väärtushinnangu muutumise. Nüüd on suur osa vahepeal Ida-Saksamaal eriti hinnatud raamatuid muutunud tähtsusetuiks, neil ei ole rahalist väärtust ja nad hävivad.

Üks raamatu väärtuse kõikumise põhjus on niisiis **hinnang autorile ja raamatu sisule või suunale**. Selles on suur osa kriitikal. Kui kriitika läheb raamatust vaikides mööda, jääb raamat tähelepanuta. Teda ostetakse vähe ja ka need, kes on ta ostnud, kipuvad teda kui tähtsusetut unustama. Nii on sagedasti algajate autorite töödega. Alles siis, kui autor saab suureks ja tõuseb tähelepanu orbiiti, muutuvad need, olgugi üsna nõrgad tööd, väärtuslikeks. Neid hakatakse lugema, uurima, koguma ja nende hind tõuseb. Sageli üsna kõrgele, sest neid, seni väärtusetuks peetuid, on vähe järele jäänud.

Aga ka mahategev kriitika võib oluliselt mõjustada raamatu väärtust, nagu ilmnes see meil lähiminekis. Kui raamat sai ülaltpoolt rämeda kriitika

osaliseks, tõusis kohe lugejate huvi. Teadlik kollektsionäär pööras tähelepanu sellisele raamatule, sest kriitikale võis tõenäoliselt järgneda raamatu keelamine, ära korjamine ja hävitamine, mis aga muudab raamatu haruldaseks.

Samal ajal võime täheldada veel ühte. Kõige kergemini allub aja hävitavale mõjule odav, lihtne tarbekirjandus: õpikud, jutukad, lihtsad populaarteaduslikud raamatud. Suured ja mahukad hinnalised raamatud on ajale vastupidavamad. On üldiselt teada, et saja-aastaseid ja vanemaidki piibleid on säilinud palju rohkem kui sama vanu väikesi odavaid raamatuid. Ning siin on veel üks huvitav nähtus. – Juhtub üsna tihti, et väikesel arvul ilmunud raamatuid on saja aasta pärast säilinud rohkem kui suures tiraažis ilmunuid. Sest niisuguseid, eriti ilusaid, hästi illustreeritud raamatuid säilitatakse kõige kiuste hoolikalt. Eriti kehtib see väikesel arvul nummerdatult ilmunud raamatute puhul. Hästi säilivad väga väikese tiraažiga ilmunud bibliofiilsed väljaanded, sest nad on juba algusest peale haruldased ja satuvad bibliofiilide kätte, kes neid kõrgelt hindavad ja hoiavad.

Vanuse kõrval on teiseks suureks raamatu väärtuse muutjaks ja kujundajaks **tarvitamine**. Tarvitatud raamat on üldjoontes odav, palju odavam kui uus. Ja kui ta on määritud, kaotab ta vahel täiesti väärtuse, eriti siis, kui on säilinud ka puhtaid eksemplare. Ometi võib tarvitamine mõjustada raamatu eksemplaride väärtust ka vastupidi – selle suurenemise suunas.

Esimeseks **eksemplari väärtuse** tõstjaks on autori pühendus. Selle väärtus tõuseb, kui pühendus on kellelegi tuntud isikule või kui selles on mõni mõttetera. Teiseks väärtuse tootjaks on omaniku sissekirjutus, eksliibris või tempeleksliibris, peamiselt siis, kui omanik on nii tuntud, et tema sissekannet eriti hinnatakse. Mõnikord annab raamatule väärtuse ka üsnagi määritud tiitelleht – siis, kui sellest selguvad raamatu omanikud, isikud, asutused või raamatukogud ja nii on näidatud, kes seda raamatut mingil ajal on kasutanud.

Erilise väärtuse annavad raamatule tsensuuri märkused. Kui seal on kustutusi, võib tegu olla ainuexemplariga, sest raamat sai minna müügile alles siis, kui vastavad parandused olid sisse viidud. Omaette väärtus on ka raamatutel, milles mõned laused või lõigud on trükimustaga kaetud. Need näitavad, mis tsensurile ei meeldinud, mis oli lubamatu. Hiljuti nägin raamatu “Eesti avalikud tegelased” ja selle täiendköite eksemplari, milles mõne isiku elulood ja nende avaldatud teoste andmed olid punasega maha tõmmatud, teiste ees küsimärk. Kuna mahatõmmatute hulka kuulusid just need Eesti

tegelased, kes areteeriti pärast EK(b)P VIII pleenumit, võib arvata, et see oli Glavliti eksemplar aastast 1950. Raamat näitas, kuidas see asutus töötab.

Oluliselt mõjustavad eksemplari väärtust parandused ja määrimised raamatu tekstis või serval. Kui need on teinud tundmatu või tähtsusetu isik, vähendavad nad oluliselt raamatu väärtust. Kui neid on aga teinud tuntud isik, siis näitavad need selle isiku suhtumist ja on seetõttu dokumentaalse väärtusega. Näiteks on minu käes olnud "määritud" raamatuid, millesse on teinud märkusi kriitik, nõnda et see on peaaegu kriitika algkäsitõlge.

Erilise väärtusega on raamatud, millesse autor on ise oma käega kandnud parandusi ja täiendusi. Mõnikord on need ettevalmistused uueks trükiks. Aga ka siis, kui uut trükki ei järgnenud, on nad väärtuslikud, sest näitavad, kuidas autor on tagantjärele oma töösse suhtunud, millised muutused ta mõttekäikudes ja sõnastuses on toimunud.

Omal ajal olid väga moes nn. vahelehestatud raamatud, s.o. raamatud, mille iga lehe vahele oli köidetud puhas leht. Vahelehestatud *album academidese* ja teistesse seda laadi teatmeteostesse on siis omanik sagedasti kandnud andmed koolikaaslaste elust pärast albumi ilmumist, eriti sagedasti surmadaatumid. Nõnda on sellest eksemplarist saanud täiendatud teatmeteos. Sagedasti esineb vahelehestatud seadusekogusid, millesse on järjest kantud kõik muudatused ja täiendused. Niisugustena on nad olnud käsiraamatuteks kohtunikele ja advokaatidele. Ühel juhul oli advokaat isegi märkinud, mis paragrahvi abil ta ühe või teise protsessi võitis.

Ainulaadseks teevad eksemplari ka tõlkimisel või enne seda tehtud märkused. Näiteks on säilinud mitmeid meie teatrites mängitud saksakeelseid näidendeid, millesse keegi, tõenäoliselt lavastaja, on juba enne tõlkimist teinud parandusi, tõmmanud lauseid ja lõike maha või muutnud. Mõnikord on juba saksakeelses raamatus osatäitjate nimedki. Need on olulised teatriajaloo dokumendid.

Sissekirjutused on andnud jääva väärtuse ka paljudele kalendritele. Mõned neist on nagu päevikud, kus on kirjas tähtsamad sündmused perekonna elus – ristsed, pulmad, matused jne. Aga ka tulud ja kulud, tähtsamate põllutööde algusajad ja muud. Nõnda on nad perekonna kroonikad, millel on ka suurem ja üldisem väärtus, kuna nad annavad hea pildi ühe pere elust. Ühe mõisavalitseja pikka aega peetud kalendermärkmikke, mis sisaldasid külvi ja lõikuse aegu ja saagiandmeid põldude viisi, kasutas üks teadlane lausa uurimistöökse selle kohta, kuidas külviaeg mõjutab saaki; et samas olid veel märkmed ilmastiku kohta, sai jälgida ka ilmastiku mõju.

Isegi määritud õpikutel võib olla dokumentaalne väärtus. Nad ei näita mitte ainult õpiku omaniku, õpilase suhtumist raamatusse, vaid võivad anda ka lisateavet kohaliku kooli kohta: nad näitavad, millele õpetaja rõhku pani, milliseid tükke ta käskis lugeda, milliseid ülesandeid lahendada.

Niisuguseid näiteid, kus "määrimine" on tõstnud raamatu väärtust ja teinud ta unikaalseks dokumendiks, võiks tuua veel palju. Aga võibolla piisab neistki näidetest, et panna tõelist raamatusõpra ja kultuurihuvilist määritud raamatusse ettevaatlikumalt suhtuma.

Kokku võttes võib öelda, et enamiku raamatute väärtus muutub ajas pidevalt ja korduvalt. On neidki juhuseid, mil väärtuse muutumist ühele või teisele poole saab suure tõenäosusega ette näha. Seda võiksid arvestada nii raamatukogud kui kollektsionäärid.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU ERIHOIUOSAKONNA ARHIIVIS LEIDUVAST

45 aastat kehtinud nõukogude tsensuur hävitas masendavalt suure osa Eestimaa trükisõnast. Kõige ohtlikumaks pidas nõukogude võim Eesti Vabariigi aja kirjandust, tolleaegsetest raamatutest keelati ligi 86% ja muidugi kõik ajakirjad ja ajalehed /1, lk. 309/. Esmajoones langesid tsensuuri laastava terrori alla raamatukogud ja raamatukaubandusvõrk. Õiguse piiratud arvu keelatud trükiste säilitamiseks erifondidena said vaid üksikud raamatukogud: ENSV Riiklik Avalik Raamatukogu ja Tartu Riikliku Ülikooli Raamatukogu 1945. a., Riikliku Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu 1946. a. ja ENSV Teaduste Akadeemia Keskraamatukogu 1947. a. Hiljem said loa erihoiuks väiksemad kinnised raamatukogud: 1949. a. Partei Ajaloo Instituudi ja 1950. a. Välisministeeriumi raamatukogu, 1961. a. Tallinna ja Tartu kesksete arhiivide raamatukogud. /1, lk. 157 jj./ Raamatukogude erihoiuosakonnad allusid oma tegevuses tsensuurivalitsusele – Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuvale Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsusele (hiljem Trükistes Riiklike Saladuste Kaitse Peavalitsus, lüh. Glavlit). ENSV Glavlit allus NSVL tsensuurivalitsusele ja oli oma otsustes sõltuv EKP KK survest.

Tsensuuri intensiivset ja laiaulatuslikku tegevust kajastavaid dokumente ei ole kuigivõrd säilinud. NSVL Glavliti nõudel toimus üleliidulises ulatuses järjekindel dokumentatsiooni hävitamine. Eestis võttis tõendite kustutamine juba tsensurite ja asjaosaliste endi huvides ulatuslikud mõõtmed; suuremad põletamised toimusid 1941., 1954. ja 1971. aastal. Olulise osa oma viimase 15 aasta arhiivist saatis ENSV Glavlit 1990. a. oktoobris Moskva NSVL tsensuurivalitsusele. /1, lk. 34-36./^{*} Et ka raamatukogudelt nõuti tsensuuridokumentide hävitamist, ei ole meieni jõudnud ühtegi terviklikku erihoiuosakonna arhiivi. Tartu ülikooli raamatukogu nähtavasti ei aktsepteerinud kõiki ülalt tulevaid nõudmisi ja siin säilinud arhiiv on täielikumaid. 1993. a. käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonda üleantud erihoiu materjalid korrastati ja liideti Ülikooli Raamatukogu arhiivi (fond 4) iseseisva nimistuga (nim. 4), mis haarab 336 säilikut aastatest 1940–1994. Võrdluseks – Eesti Rahvusraamatukogu erihoiuosakonna arhiiv hõlmab a. 1948–1994 242 säilikut, ülekaalus 70ndate ja 80ndate aastate dokumentatsioon (fond 1, nim. 4). Haruldasemat ja sisult huvipakkuvat sisaldavad K.-O. Veskimägi

^{*} ENSV Glavliti dokumentaalse materjali säilinud osa asub Eesti Riigiarhiivis f. R17, nim. 1-2.

teatel Partei Ajaloo Instituudi raamatukogu erihoiuosakonna arhiivis leiduvad kümnekond toimikut. EKM Arhiiviraamatukogu erihoiu materjalid on lünklikult säilinud ja seni veel korrastamata. TA Raamatukogus on peaaegu kogu kõne all olev dokumentatsioon hävitatud, alles on vaid erihoiuosakonna inventariraamatud. TÜ Raamatukogu erihoiuosakonna materjale kasutas enne nende korrastamist Kaljo-Olev Veskimägi oma ulatusliku uurimuse “Nõukogude unalaadne elu” koostamisel /1/. Neile dokumentidele toetuvad suures osas ka Kaja Noodla põhjalikud uurimused “Tsensuur Tartu Ülikooli raamatukogudes 1944–1954” /2/ ja “Tsensuur Eesti raamatukogudes aastatel 1940–1954” /3/.

Ülikooli raamatukogu erihoiuosakonna nimistu algab üldist laadi dokumentide loeteluga: NSVL ja ENSV tsensuurivalitsuse jt. **kõrgemalseisvate asutuste juhendid, korraldused, käskkirjad**, osakonna põhimäärus (1976), vähesed erifondi kasutamise juhised, osakonna töö organiseerimisega seotu jms. (s. 1-6). Esimeses toimikus (s. 1) on kaks dokumenti, mis toovad andmeid ülikooli raamatukogu erifondi loomise kohta. Esimene, ENSV Glavliti ülema allkirjaga ja pitseriga, kuid adressaadi ja daatumita teade (võimalik, et lehe ülemine osa on ära lõigatud) annab loa erifondi moodustamiseks hiljemalt 1. juuliks 1945, teine, koopia ENSV Hariduse Rahvakomissariaadi Kõrgkoolide Osakonna ülema kirjast ülikooli rektorile, annab selleks loa sama aasta 4. augustil. Mõlemad dokumendid toetuvad NSVL Glavlitile – esimene 1944. a.* 25. oktoobri, teine 1945. a. 22. märtsi käskkirjale. Näib, nagu oleks tsensuurivalitsuste algatus mingil põhjusel peatunud, ja on võimalik, et ülikooli raamatukogu erifondi loomisel oli teeneid just Hariduse Rahvakomissariaadi raamatukogude sektoril /vrdl. ja vt. lähemalt 1, lk. 159–160/. Tegelikult oli kindlasti juba 1945. a. jaanuaris raamatukogus olemas nii Saksa okupatsiooni kui varasem, nõukogude tsensuuri poolt keelatud kirjanduse kogum, erifondi ehk erihoiu osakonna moodustamine toimus järgmisel aastal /lähemalt 2, lk. 55 jj./.

Edasiste säilikute dokumendid iseloomustavad erihoiuosakonda kui äärmiselt suletud ja salastatud, eraldatud, ent ometi piiramatuga institutsiooni, kelle tegevus puudutas ja halvas kogu raamatukogu tööd. Toimik seadluste, käskkirjade ja juhenditega sisaldab kohtu- ja vangilaagri ähvardusi erifondis leiduva kaotsimineku või edastamise korral. ENSV Glavliti salajane juhend “kõigile spetsfondi juhatajatele” asetab osakonna töötajad otseselt tsensuri rolli, kohustades neid läbi vaatama (lugema) ka väljaspool keelu-

* Kirjas aasta märkimata.

käskkirju seisvaid raamatuid ning koostama annotatsioone nende keelamiseks. (S. 2, 1. 6 ja 18-20.)

Eriti ranged olid tsensuuri käsud ja keelud väliskirjanduse osas. Kogu raamatukogusse saabuva välismaal ilmunud kirjanduse, sh. ka eestikeelse, kontrollis eelnevalt Moskva tsensor, märgistades eri templiga iga raamatu kasutamise piirangud. Edasi oli otsustajaks erihoiuosakonna juhataja. Tema koostatud "Ajutine Tartu Riikliku Ülikooli raamatukogudes leiduva välismaa kirjanduse kasutamise kord" (1949) käsutas kogu pärast 1917 ilmunud väliskirjanduse laenutamist, nõudes üliõpilastelt kateedrijuhataja kirjalikku avaldust ja lubades ajakirjandust kasutada vaid kahel viimasel kursusel ning ilukirjandust ainult ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilastel (s. 6, 1. 2-4). Aastatest 1960–1962 ja 1977–1989 on arhiivis viis väliskirjanduse registreerimise ja eri- või üldfondi suunamise kaustikut (s. 170-172). Üksikasjalisi käske väliskirjanduse hoidmise ja laenutamise korra kohta jagavad NSVL tsensuurivalitsuse salajased instruksioonid aastaist 1968 ja 1981 (s. 2, 1. 33-41). Üsnagi range on veel 1986. aastalgi osakonnajuhataja koostatud väliskirjandust puudutav juhend (s. 6, 1. 7–8).

Erihoiuosakonna **kirjavahetus** on säilinud lünklikult ajavahemikust 1947–1990, kokku 984 lehel (s. 17-33). Täielikult puudub 1949., 1957. ja 1975. a. korrespondents. Et RRI erihoiuosakonna arhiivis on kirjavahetust veel napimalt ja siingi kõige rohkem 80ndaist aastaist (vt. s. 336, 1. 9 ja 20), on alust arvata, et puuduv osa kirjavahetusest on tsensuuri nõudel hävitatud. Allesjäänu hulgas domineerib korrespondents ENSV Glavlitiga kirjanduse keelustamise ja kontrolli küsimustes. Kui 50ndail aastail on seesama institutsioon ka NSVL Glavliti käskude ja keeldude peamiseks vahendajaks ja täitmise kontrollijaks, 60ndail ka ENSV Ministrite Nõukogu Kõrgema ja Keskerihariduse Komitee, siis 70ndate ja vähesed 80ndate kirjad reedavad selle rolli täitjana eelkõige ENSV Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi. Seoses järjekindlalt rangete nõudmistega välismaal ilmunu piiramisel ja salastamisel leidub alates 1976. aastast kirjavahetuse hulgas pikki nimestikke väliskirjandust, mis saadeti kontrolliks ENSV Glavlitile Tallinna ja Moskvasse Rahvusvahelise Postiameti 10. osakonnale. Eriti ulatuslikuks muutus raamatupakkide Moskvasse saatmine kaheksandal kümnendil, kui raamatukogu hakkas välisriikidelt järjest enam kingitusi ja annetusi saama, mis postiväliselt saabudes ei olnud läbinud Moskva tsensuuri. (Vt. s. 25-33.) Kirjavahetus Moskva, Leningradi, Tallinna, Riia, Vilniuse jt. N Liidu raamatu-

kogudega näitab, et mõnevõrra funktsioneeris ka erifondide vaheline kirjanduse laenutamine.

Ülikooli raamatukogu **erihoiuosakonna aruanded** on alles jäänud aastatest 1950 – 1951 ja ajavahemikust juuli 1963 – jaanuar 1993 (s. 12-16). 1950. a. venekeelset aruannet läbib olulise tööloiguna kõigi kogude “ideoloogiline kontroll” (идеологический просмотр). Kirjanduse hulk, mis sel märtsipleenumi aastal kiires tempos läbi vaadati ja ka see, mis erihoidu suleti, oli tavalult suur. Et kõrgemad käsud ja instruksioonid ei olnud kuigivõrd selgelt piiritletud, oli hukkamõistva otsuse sunnitud langetama raamatukogutöötajast käsutäitja. Üldfondist kontrolliti sel aastal 370 000 köidet, läbitöötamata fondist u. 400 000 köidet, ülikooli allasutuste raamatukogudest eraldati ulatusliku kontrolli tulemusena erihoidu 50 000 köidet. Tsensuurivalitsuse nõudel koostati keelustamise eesmärgil annotatsioonid 188 raamatule ja nimestik 55 autorist. (S. 12, 1. 1-2.) Ka hilisemad aruanded näitavad, et raamatukogutöötajad pidid sensori kohustusi täitma – 1974. a. koostati 600 ja 1975. a. eestikeelsele raamatule 189 annotatsiooni (s. 13, 1. 27-28). 1951. a. salajasest direktorile suunatud aruandest selgub, et aasta lõpuks oli erifondi inventeeritud 180 374 köidet ja inventeerimata köiteid oli 110 000. Lisaks sellele luges osakonnajuhataja erihoidu kuuluvaks ka veel kontrollimata 350 000 köitelise dissertatsioonide ja väiketrükiste kogu. (S. 12, 1. 3.)

Järgmised säilinud aruanded alates 1963. teisest aastapoolest, kajastades 50ndate keskpaiku alanud trükisõna keelu alt vabanemist ning üldfondi tagastamist, näitavad erifondi pidevat vähenemist. Jätkuvalt on sealt väljuvate trükiste hulk suurem kui tulme üldfondist. Erifond hakkas nüüd täienema eelkõige uue saabuva, raamatukogu lugejale väga vajaliku väliskirjanduse salastamise arvel. 1963. a. lõpus oli erifondis 95 822, 1973. a. – 72 275 ja 1983. a. – 57 723 köiteühikut* (s. 12, 1. 4, s. 13, 1. 13 ja s. 15, 1. 13). 1988. a. lõpuks oli kogu erifondi kirjandus keelu alt vabanenud ja jätkus selle üleandmine üldfondi, alles 1993. a. jõudis kogu kõrvaldatud ja salastatud trükisõna tagasi oma õigele kohale raamatukogu üldises süsteemis.

Aruanded toovad andmeid ka lugejatele laenutatud kirjanduse hulga kohta. Kui 1950. a. kasutas erihoiu lugemissaalis 37 lugejat 471 köidet, siis 1967. a. 69 lugejat 1704 köidet, 1977. a. 184 lugejat 23 209 trükiühikut ning

* 1963. a. aruanne annab arvestusühikuna, näib et eksituse tõttu, trükiühiku – “tr.ü.”, mis hiljem pliiatsiga parandatud “eks.”; 1973. ja 1983. a. on arvestusühikuna märgitud eksemplar.

1987. a. 338 lugejat 27 524 trükiühikut (s. 12, 1. 2 ja 13, s. 14, 1. 8 ja s. 16, 1. 6). Teades erifondi suletud kirjanduse suurt hulka, väärtust ja hädavajalikkust lugejale ja uurijale, on need arvud väga väikesed ja näitavad erifondi piiratud kasutamisvõimalusi.

Hoolimata erihoiusüsteemi äärmisest suletusest, alustati 1975. a. osakonnas “ülikooli juhtivate töötajate ja õppejõudude diferentseeritud teenindamist”, mis seisnes neile uuema väliskirjanduse tutvustamises (s. 13, 1. 25). Ka edasised aruanded toovad andmeid uudiskirjandusest informatsiooni andmise kohta (vt. s. 14, 1. 9 ja 16). Kahtlemata oli oluline ja näib, et ka mõneti resultatiivne 1972. a. alustatud võõr- ja eestikeelse kirjanduse dublettide kartoteegi koostamine (580 kaart), mis tegi operatiivsemaks kirjanduse vahetamise ja dublettide üleandmise teistele raamatukogudele. Näiteks 1986. a. aruanne nimetab vahetuse teel saadud 75 vajalikku välisraamatut. (S. 13, 1. 27 ja s. 16, 1. 2.)

Erihoiuosakonna **tööplaanid** on säilinud lünkadeta aastatest 1950–1992 (s. 7-11), 50ndate lõpust ja 60ndatest käsikirjaliste mustanditena, mis sageli ka allkirjastamata. Veel on alles jäänud 1949. a. kolmanda kvartali tööplaan. Aastate 1952–1962 plaanid aitavad mõnevõrra korvata aruannete hävitamisega kaotsi läinud infot. Neil aastail jätkus kõigi kogude “ideoloogiline kontroll”, või “veelkordne ideoloogiline kontroll” – riul-riulilt raamatute läbivaatamine ja näib, et üsna kergekäeliselt hukkamõistva otsusega erihoidu kõrvaldamine. Kõigis 1951.–1959. a. plaanides on üheks tööloiguks kirjanduse annoteerimine. 1950. a. planeeriti selleks 50, 1951. a. 75 tööpäeva (s. 7, 1. 3 ja 6). 50ndate aastate keskpaiku alanud kirjanduse üldkäibesse tagastamine on tööplaanis esmakordselt 1956. a. (s. 7, 1. 14).

Eesti NSV ja NSV Liidu tsensuurivalitsuste keelukäskkirjad ja -nimestikud on kõige vahetumaks allikaks tsensuuriajaloo uurimisel. See tähendusrikas dokumentatsioon peegeldab tsensuurisurve tingitud kõver- ja tagurpidikäike Eestimaa raamatukogude ja raamatukaubanduse arengus. Mõjutasid ju tsensuurikeelud otseselt raamatu kättesaadavust, loetavust ja levikut ning raamatu ellujäämist üldse. Siit leiame andmeid hävitamisele ja kõrvaldamisele määratud trükivara ulatuse, sisu, autorite, pealkirjade, ka keelamise aja ja keelu tühistamise kohta. Moskva eeskujust lähtuvalt sisaldavad käsudokumentid ühtlasi ettekirjutusi raamatute osaliseks hävitamiseks – lehekülgede väljarebimiseks, fotode kõrvaldamiseks, üksikute lausete või nimede läbikriipsutamiseks.

Hävitamiskäskudest hoolimata säilis ülikooli raamatukogus suhteliselt suur osa keelukäskkirju ja -nimestikke. Et need masinakirjalised ja trükitud dokumendid olid paljust kasutamisest lagunened ja rebenenud, konserveeriti ja restaureeriti neid juba paralleelselt korrastustööga. Trükinimestike suurema eksemplarihulga korral suunati dublette vastavalt eesti- või võõrkeelse kirjanduse kogusse. Väärtusliku allikana säilisid erihoius Lõuna-Eesti avalikest ja kooliraamatukogudest Hariduse Rahvakomissariaadi korraldusel a. 1940–1941 ülikooli raamatukogusse üleantud raamatute nimestikud. Need 50 säilikut liideti Ülikooli Raamatukogu arhiivi vastava perioodi nimistusse (f. 4, nim. 2, s. 295–344).

Kasutades allikana kõiki Eestis kättesaadavaid arhiive, teiste hulgas ka ülikooli raamatukogu sel ajal veel korrastamata materjale, on K.-O. Veski-mägi oma uurimuses /1/ ENSV Glavliti keelukäskkirju ja -nimestikke põhjalikult käsitlenud, harutades lahti ka keeldude tagamaid. Käesolevalt piirdun ülikooli raamatukogu olulisemate ja haruldasemate keeludokumentide vaatlusega, ühtlasi silmas pidades tema poolt tabamata jäänud või vähem puudutatut.

Ülikooli raamatukogu erihoiuosakonna nimistus on Eesti NSV tseensuuriasutuste käskkirju ja nimestikke seoses trükiste keelustamise ning keeldude tühistamisega aastatest 1940–1988 20 säilikut 938 lehel ja 694 leheküljel (s. 34–53). Siin ja tõenäoliselt ka teistes arhiivides ja raamatukogudes puuduvad Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse 1941. a. 9. mai keelukäskkirjad nr. 22 vene- ja nr. 23 eestikeelse keelunimestikuga. Mõlemast nimestikust on ülikooli raamatukogus 1945. a. avaldatud kordustrukid (s. 35). Aastatest 1945–1947, mil algas massiline trükiste hävitamine ja kõrvaldamine kõigist raamatukogudest, on arhiivis seitse trükis ilmunud, masinakirja- või rotaatorpaljunduses ENSV Glavliti käskkirja (s. 36–37). 1945. a. 15. märtsi käskkiri nr. 5 keelas 76 eestikeelset, 153 vene- ja 415 saksakeelset raamatut. Käskkiri keelustas kogu oma loominguga K. Ast-Rumori, A. Gailiti, A. Kivika ja P. Krusteni (s. 36, lk. 3–5), kellest Ast ja Kivikas jäid keelu alla rohkem kui 20 aastaks /vt. 1, lk. 247/. Üheleheküljeline käskkiri nr. 15 sama aasta 13. detsembrist, mis keelas neli aastatel 1940–1944 ilmunud ajalooõpikut, on ilmselt ainus säilinud eksemplar (s. 36; vrld. 1, lk. 172). Aastatel 1940–1947 keelatu võttis kokku 1948. aastal 1000-eksemplarilises tiraažis avaldatud koondnimestik “Eesti NSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse käskkirjadega kõrvaldatavate eestikeelsete raamatute üldnimestik” (s. 39). Lisanud ka uusi keeldusid, tõstis nimestik keelatud raamatute ja ajakirjade nimetuste arvu 2656-ni /1, lk. 172/.

40ndate aastate lõpus algas kõige süngem ajajärk Eesti tsensuuri- ja raamatuloos. Võitlus nn. kodanliku natsionalismi ja kosmopolitismi vastu, kirjanduse “ümberhindamise” kampaania, võitlus sotsialistliku realismi eest, vastuseis apoliitilisusele ja Läänele, jaht nõukogude korra vaenlastele, absurdsed ja otsitud argumendid viisid nii keelustatud teoste kui ka täiesti keelatud autorite hulga kiirele laienemisele. Glavliti käskkiri 15. novembrist 1949 nr. 17 lisas senikeelatud 235 eestikeelset raamatut, nende hulgas on ka L. Koidula “Valitud luuletused” (1934), F. Puksoo “Eesti raamatu arengulugu” (1933) ja A. Palmi “Eesti Kirjanduse Selts 1907–1932” (1932) (s. 40).

Stalinistliku poliitika kajastusena hakkas 50ndatest aastatest alates keelu alla langema järjest enam ka nõukogudeaegseid väljaandeid. 1950. a. 19. jaanuari käskkiri nr. 2, mis hõlmab ülekaalus 1920.–1930. aastate trükiseid, keelas juba hiljutiste käskijate-keelajate endi vaimusünnitusi. N. Karotamm on siin esindatud 18 eesti- ja venekeelse trükisega, E. Päll kuuega (s. 41, 1. 4-6 ja 11). Kuu aega pärast märtsipleenumit, 24. aprillil väljastatud käskkiri nr. 17 luges täiesti keelatuks 25 eesti autorit. Senistele lisandusid G. Suits, M. Under, H. Visnapuu, A. Mälk, K. A. Hindrey, J. Lattik, J. Parijõgi, L. Kibuvits, O. Loorits, J. Luiga, R. Kangro-Pool, A. Karindi, R. Päts, T. Vettik, nüüd ka N. Andresen, H. Kruus jpt. Samas nõuti kõigi Vabariigi ajal ilmunud õpikute kõrvaldamist. (S. 41, 1. 43-55.) Oletatavalt aasta teisel poolel ilmunud “Raamatukogudest ja raamatukauplustest kõrvaldatavate raamatute üldnimestik nr. 2” pikendas veelgi lauskeelatud eesti autorite nimekirja ja pani täieliku keelu alla ka suure arvu välisautoreid. Nimestiku viiesajalisest tiraažist säilinud ülikooli raamatukogu eksemplar on rohkest kasutamisest lagunenud ja kannab erihoiuosakonna töötajate pliiaitimärkmeid (s. 39). Kokku on 1950. aastast säilinud kuusteist 1–15-leheküljelist Kirjandus- ja Kirjastusajade Peavalitsuse keelukäskkirja.* 1951. aastast on lühemate ja pikemate keelunimestikega käskkirju seitse**, neist pikim, 10. aprilli käskkiri nr. 2/4 (lisanimekiri nr. 1) keelab 337 eestikeelset ja 28 venekeelset trükist. 50ndate alguse käskkirjad on masinakirjapaljundused, ülekaalukalt Glavliti pitseriga varustatud, ent sageli allkirjastamata. (S. 41, 1. 1-92.)

1950. a. lõpul 2500 eksemplaris ilmunud maskeeriva pealkirjaga koondnimestik “Vananenud väljaannete nimekiri” nr. 1 viis keelu alla ka kõik

* Nr. 14 sisaldab ainult venekeelseid trükiseid ja nr. 16 nõuab portreepostkaardi kõrvaldamist.

** Nr. 3 nõuab diafilmide kõrvaldamist.

Eesti Vabariigi ja Saksa okupatsiooni ajal ilmunud ajakirjad ja ajalehed ning kordas kõigi õpikute keeldu. "Vananenud väljaannete nimekiri" nr. 2 (1952) hõlmab ülekaalukalt vabariigiaegseid ametkondlikke väljaandeid: aruandeid, põhikirju, õppekavu, eksamipileteid, sõiduplaane, hinnakirju jt. pisitrükiseid ning brošüüre. (S. 42.)

Arhiivisäilik nr. 43 sisaldab kolm dateerimata, oletatavalt 50ndate algult pärinevat masinakirjanimestikku, mis keelavad 417 välismaa autorit (s. 43, 1. 1-13 ja 19). Samas on eesti autorite loetelu, arvatavalt 1951. aastast, "Autorite nimekiri kelle kõik teosed kuuluvad kõrvaldamisele". See, tõenäoliselt eesti tsensuuriloo pikim lauskeelatud autorite nimekiri, määras hävingule väga suure osa kogu senisaavutatust meie kultuuris. 139 numbri all registreeritakse 108 nimekat eesti kirjanikku, teadlast ja heliloojat, teiste hulgas nüüd ka F. Tuglas, J. Semper, M. Raud, K. Merilaas, F. Puksoo, R. Antik, O. Liiv, P. Tarvel, A. Saareste, J. Mägiste, A. Annist, N. Maim, A. F. Tammekann, E. Kant jpt. (S. 43, 1. 14-18.) Nende autorite teostest järelejäänud tuleks väärtustada ja hinnata rariteedi tasemel.

ENSV Glavliti käskkirjad aastatest 1952–1954 arhiivis puuduvad. Viienda kümnendi keskelt alates hakkas raamatukogusse saabuma keelavate käskude kõrval järjest enam keeldusid tühistavaid. Suunates raamatu tagasi erifondist üldfondi, olid need käskkirjad ja nimestikud tähenduslikud kuuele erifondi omavale raamatukogule. Ühelegi teisele raamatukogule Glavliti load hävitatud raamatuid tagasi ei toonud. 1955. aastast on ülikooli raamatukogus kolm keelukäskkirja, neist 27. aprilli nr. 4 keelab 200, ülekaalukalt 1920.–1930. a. ilmunud eestikeelset trükist. 19. novembri käskkiri nr. 6, mis lubab üldfondi 11 nõukogude trükist, on raamatukogus säilinuist varaseim kirjan- dust keelu alt vabastav käskkiri. (S. 44, 1. 1-11.) 1956. aastast allesjäänud kuuest käskkirjast kaks (nr. 14 ja 15) vabastavad keelu alt 237 trükist, nõu- kogude kirjanduse kõrval ka üsna rohkesti 30ndate aastate väärtkirjandust (Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandeid, Looduse Kuldraamatuid, Vana Tallinn I-IV) (s. 44, 1. 19-31). 1957. a. jätkus trükiste keelu alt vabastamine ning üldkasutusse andmine eelkõige viimaste koondnimestike "Vananenud välja- annete nimekiri" nr. 1 ja nr. 2 osas. 9. jaanuari käskkiri nr. 17 tõi 77 nimetuse hulgas üldfondi "Tartu Ülikooli Toimetuste" 50 A ja B seeria köidet. Samas leiduva Glavliti kirja järgi on alust arvata, et *Acta*'de üldfondi lubamine lähtus raamatukogu erihoiuosakonna juhataja ettepanekust. (S. 44, 1. 34-38.) B ja C seeria köited vabanesid keelu alt sama aasta 4. juuni käskkirjaga nr. 4/20 (s. 44, 1. 53).

1959. a. juunis jõudsid ülikooli raamatukogusse kaks ulatuslikku masinakirjalist "Spetsfondi jäävate raamatute nimekirja" (nr. 1 ja 2), mis tsensuurivalitsuse 20. mai käskkirja nr. 1/23 alusel registreerivad 2463 valdavalt Vabariigi ajal ilmunud trükist (s. 46-47). 1961. a. saabunud täiendavad nimestikud nr. 3 ja 4 lisasid 591 keelu alla jäävat vabariigiaegset trükist (s. 49). Ka autorite osas koostas tsensuurivalitsus kokkuvõtva nimestiku "Eesti NSV keelatud autorite nimekiri ja bibliograafia seisuga 1. aprill 1959", mis jättis lauskeelu alla veel 56 nime. F. Puksoo ei kuulunud enam kogu ilmunuga erifondi, ka mitte enam F. Tuglas, J. Semper, H. Kruus, K. Merilaas jt. (s. 45). 1964. a. 6. mai käskkiri jättis kogu loominguga keelatuks veel A. Adsoni, K. Asti, E. Kanti ja A. Kivika (s. 48, 1. 11).

60ndatel aastatel trüki avaldatud koondnimestikest on ülikooli raamatukogus 6-leheküljeline "Raamatukogudest ja raamatukauplustest kõrvaldamisele kuuluvate Eesti NSV-s ilmunud väljaannete koondnimekiri I osa" (1962) ja 172-leheküljeline "Raamatukogudest ja antikvariaatidest kõrvaldamisele kuuluvate kodanlikul ja okupatsiooni ajal Eestis ilmunud väljaannete koondnimekiri II osa" (1963) (s. 51). Leidub ka II osa varasem masinakirjavariant 1962. aastast, väheste erinevustega sisus ja pealkirjas, samuti 1966. a. uuesti avaldatud mõnevõrra muudatusi toov väljaanne (s. 50 ja 51).

1966. a. keelatud Vabariigi ja Saksa okupatsiooni aja eestikeelne raamat jäi erifondi veel rohkem kui 20 aastaks. 60ndate aastate lõpust, 70ndatest ja 80ndate algusest tsensuurivalitsuse keelustamise ja keeldude tühistamise dokumendid ülikooli raamatukogus pea puuduvad. Tühistavatest käskkirjadest ainuke säilinud vabastas 11. mail 1976. a. keelu alt A. Jakobsoni "Vaeste-Patuste alevi" 1. ja 2. trüki ning A. Hindi "Tulemehe" (s. 48, 1. 15).

Demokraatiale suunduv kultuuripoliitika 80ndate teisel poolel mõjutas tsensuuri lõdvenemist ja keelatud kirjanduse vabanemist. Eesti NSV Kultuuriministeeriumi käskkiri nr. 116 1988. a. 4. aprillist jättis erifondi veel 43 nimetust Vabariigi- ja Saksa okupatsiooni aegset kirjandust, 29. novembri käskkiri nr. 79 vabastas ka need keelu alt (s. 52, 1. 6-10 ja 1. 16). Ka eestikeelse perioodika erihoiust vabastamise ning üldkäibesse lubamise käskkirjad 14. aprillist ja 8. juunist on arhiivis talletatud, samuti Kultuuriministeeriumi viimased juhendid pagulaskirjanduse osas (s. 52, 1. 11, 15 ja 17-20).

Et NSVL tsensuurivalitsuse (NSVL MN juures asuv Trükistes Sõjaliste ja Riiklike Saladuste Kaitse Peavalitsus, muutuva nime ja alluvusega, lüh. NSVL Glavlit) käsudokumentide olemasolu ja avatus Venemaa arhiivides on küsitav /1, lk. 32-33/, siis on tsensuuriloo uurijaile ülikooli raama-

tukogus säilinud Moskvast saabunud käskkirjad ja nimestikud eriti olulised (s. 54-76). 1947. a. jõudis raamatukogusse 1941. a. juhend antikvariaatide tsensoritele orienteerumiseks revolutsioonieelses kirjanduses. Muu kõrval esitatakse siin nimestikud N Liidu ja maailma kirjanikest, kes tingimata pidid jääma üldkäibesse (s. 54, 1. 7-10). Teiste hulgas on ka Alexandre Dumas, kelle “Krahv Monte-Cristo” oli Eestis “sopakirjandusena” juba 1940. a. juulis keelu alla sattunud ja hävingule määratud (vt. 4, lk. 28). Samas on loend koos kahe-kolme-sõnaliste annotatsioonidega vene jt. NSVL rahvaste autoritest, kelle kõik teosed kuulusid kõrvaldamisele (s. 54, 1. 23-39). Võimalik, et vähe eksemplare on säilinud ka 1942. a. halval paberil ja viletsas köites väljaantud koondnimestikust “Алфавитный список книг...”, mis registreerib 196 leheküljel 1941. aastani N Liidus ilmunud kõrvaldamisele ja makulatuuri määratud kirjanduse (s. 55). Säilinud on ka NSVL Glavliti trükis avaldatud jooksva numeratsiooniga keelunimestikud “Библиографический указатель устаревших изданий, не подлежащих использованию в библиотеках общественного пользования и книготорговой сети”*, mis registreerivad N Liidus ilmunud venekeelseid trükiseid. Ülikooli raamatukogus on aastatel 1949–1955 34-st ilmunust 33 nimestikku, puudub 1954. või 1955. a. avaldatud Nr. 5 (32). (S. 58, 61, 63-65.) Nagu kõik mainitud nimestikud, nii ka 1948. ja 1951. a. ilmunud koondnimestikud (s. 56 ja 62) kannavad rohkeid erihoiuosakonna töötaja märkmeid ja läbikriipsutusi. Moskvast väljaantud liiduvabariikide ja oblastite kohalike tsensorite poolt keelustatud nõukogude trükiste koondnimestikke “Сводный список произведений печати, изъятых из обращения по приказам местных органов цензуры” on aastatest 1950–1956 kolmteist (s. 57 ja 66).

Seniseid keelukäskke tühistavaid käskkirju ja nimestikke saatis NSVL tsensuurivalitsus välja 50ndate aastate keskelt alates. Näiteks 1957. aastast pärinevad kuus 21–124-leheküljelist trükiniimestikku “Список книг, подлежащих хранению в спецфондах библиотек...”, mis loetlevad varasematest keelunimestikest erifondi jäävaid trükiseid (s. 69 ja 70). 1959. a. jaanuaris saabus kahekordne käsk – NSVL Glavlilt ja NSVL Kõrgema Hariduse Ministeeriumilt – kõrvaldada kõik Malenkovi, Kaganovitši, Molotovi, Bulganini ja Šepilovi trükised ja portreed (s. 67, 1. 53 ja 55).

1960. a. ilmunud koondnimestiku “Сводный список книг, подлежащих исключению из библиотек и книготорговой сети” I osa esitab 135

* A. 1949–1950 pealkiri: Список устаревших изданий...

leheküljel nõukogudeaegse, ülekaalus 40ndate ja 50ndate aastate keelustatud kirjanduse (s. 71). 1961. a. trükitud II osa arhiivis puudub, samuti 1964. a. koondnimestikud, mille ilmumisest annab teavet kirjavahetus. Olulise allikana on säilinud 1973. a. ulatuslik koondnimestik “Сводный список книг, подлежащих исключению...Ч. II”, mis 332 leheküljel esitab raamatukogudest ja raamatukaubandusvõrgust kõrvaldamisele kuuluvate kuni 1940 ilmunud, ülekaalus 20ndate aastate nõukogude raamatute loetelu. 1988. a. lõpul ilmunud sama pealkirjaga sama perioodi hõlmav koondnimestiku II osa on märksa õhem ja sisaldab põgusal ülelugemisel u. 400 nimetust. ENSV Glavliti kaaskiri nõuab eelmise, 1973. a. nimestiku koha peal hävitamist. (S. 73.)

Säilikud nr. 74–76 sisaldavad NSVL Glavliti, NSVL Riikliku Rahvahariduse Komitee ja NSVL Kultuuriministeeriumi käskkirju ning nimestikke kirjanduse erihoiust vabastamise kohta aastatel 1987–1990. Kõik NSVL Glavliti käskkirjad ja nimestikud tühistati NSVL Riikliku Rahvahariduse Komitee käskkirjaga nr. 99 5. veebruarist 1990 (s. 76, l. 128).

Suure osa erihoiuosakonna dokumentidest – 90 säilikut (s. 78-139, 141-154 ja 156-169) – moodustavad kirjanduse **vastuvõtmise, üleandmise ja kustutamise aktid**. Raamatukogu osakondade vaheliste aktide hulgas domineerivad trükiste erifondist üldfondi tagastamise aktid. Tõenäoliselt tsensuuri kõige julmemal perioodil, 40ndate teisel poolel ja 50ndate algul kirjanduse erifondi kõrvaldamist kuigivõrd ei akteeritudki. 8. juunist 1951 kuni 30. juunini 1952 leidub vaid 13 sellesuunalist akti (nimestikud 65 lehel) ning 5 akti valdavalt eestikeelsete raamatute üleandmise kohta Glavliti Tartu volinikule (s. 79-80).

Mõned keelustatu üleandmise aktid aastatest 1954–1955 on komplekteerimisosakonnast koos kustutusaktidega raamatukogu arhiivifondi nõukogude perioodi osasse jõudnud (vt. f. 4, nim. 3, s. 277, l. 133 ja s. 297, l. 2, 11 ja 30). Ka hilisematest aastakümnetest, rohkesti näiteks 1961. ja 1962. aastast (nim. 4, s. 87), leidub akte keelatu erifondi võtmise kohta, ent alati on täielikumalt akteeritud trükiste üldfondi tagastamine. Peaaegu puuduvad aktid jm. dokumentatsioon keelustatu hävitamisest. Siiski on olemas makulatuuriakt 31. juunist 1950, mis loetleb “Tartu Ülikooli Toimetuste” A ja C seeria hävitamisele määratud köiteid ja separaate, kokku 34 514 eksemplari (s. 78). *Acta*’de hävitamist hiljemalt 10. maiks 1950 oli nõudnud osakonna tööd kontrolliv komisjon eesotsas NSVL ja ENSV Glavliti ülematega (s. 77, l. 5-6). 1975. aastast alates leidub trükiste üldfondi tagastamise aktide hulgas

kustutuskomisjoni koostatud makulatuuriakte (ülekaalus nimestikkudeta), mis tunnistavad sisult vananenuks üsna suure osa varjul olnud võõrkeelsest kirjandusest (vt. s. 96-103).

1801 lehel on säilinud ülikooli kateedrite, kabinetide, kliinikute jt. allasutuste raamatukogude kirjandust erihoidu suunavaid akte ja nimestikke. Need dokumendid toovad andmeid ülikooli raamatukogude laastamisest aastatel 1945–1954 (s. 108-139). On ka kõrgematele käskudele toetuvaid rektori käskkirju ja erihoiuosakonna juhataja korraldusi nende kogude kontrollimiseks ning sealt kiires korras välismaise, fašistliku, nõukogudevaenuliku, usulise jm. “ideoloogiliselt kõlbmatu” kõrvaldamiseks (s. 2, 1. 13-16). Vähesed kateedrite ja kliinikute kirjalikud pöördumised erihoiuosakonna juhataja poole, koos nimestikega neile igapäevatöös vajalikust kirjandusest, kõnelevad professorite püüdlusest seista vastu jäikadele, ilmselt ka rektori käskude piire ületavatele nõudmistele (s. 141, 142 ja 147). Professor P. Ariste sellesuunaline taotlus raamatute tagasisaamiseks esitab nimekirja 452 soome-ugri kateedrite vajalikust raamatust (s. 141, 1. 7-17). Kateedritest massiliselt kokkuveetud kirjandus seisis aastaid inventeerimata ja kataloogimata, nii ka erifondi lugejale kättesaamatuna (s. 274, 1. 3). Veel 1961. a. tööplaan seab ülesandeks erifondi kuhjatud kirjanduse läbivaatamise ning keelatu ja lubatu eraldamise (s. 7, 1. 19).

Viisteist toimikut hõlmavad akte koos lühemate või pikemate nimekirjadega aastatel 1945–1954 Tartu asutustelt erifondi üleantud trükistest (s. 149-154, 156-164). Olulise osa oma varasemast raamatuvarest kaotasid neil aastail Tartu Linna Keskraamatukogu ja haruraamatukogud (nimestikud 162 lehel), Tartu keskkoolid (58 lehel) ja tehnikumid, Linna Pedagoogiline Kabinet, Õpetajate Instituut, Eesti Rahva Muuseum, Riigi Pimedate Asutused (Tartus), paljud tervishoiu- ja muud asutused.

Erihoiuosakonna arhiivis on säilinud ka aktid ja nimestikud hariduse rahvakomissari 1945. a. 18. mai käskkirja alusel Kirjandusmuuseumilt ülikooli raamatukogu erifondi üleantud trükistest ja käsikirjadest. 31. mail 1945 koostatud akt registreerib arhiivraamatukogust ja bibliograafiaosakonnast üleantud ajakirjad ja ajalehed (18 kasti) ning käsikirjade osakonnast tulnud käsikirjad ja fotod (7 kasti). Kuu aja pärast, 30. juunil anti erifondi veel 22 kasti raamatuid, ajakirjandust ja käsikirju. Ulatuslik nimestik 94 lehel hõlmab eelkõige eestikeelseid raamatuid. (S. 157, 1. 1-113.)* Kirjandusmuuseumi vara

* L. Laidvee andmed üleantu kohta on lahkuminevad, vrdl. 5, lk. 74; erinevad on ka K. O. Veskimägi andmed, vrdl. ja vt. lähemalt 1, lk. 160–161.

seisis ülikooli raamatukogus lahti pakkimata ja pärast muuseumile erihoiu õiguse andmist tagastati täies ulatuses. Nii 31. mai aktil kui ka 30. juuni dokumendil on märges kõigi kastide tagasisaamise kohta 25. aprillil 1947 (s. 157, 1. 15 ja 17). 1948. a. 9. aprillil ja 3. augustil Kirjandusmuuseumile üleantud ajakirjad ja 130 eestikeelset raamatut (s. 167, 1. 1-8) olid tõenäoliselt arhiivraamatukogu täiendamiseks määratud ülikooli raamatukogu erifondi jääkeksemplarid.

Erifondi 94 **inventariraamatut** (s. 180-273) on kõik säilinud. Eraldi arvestusraamatud on saanud Eesti Vabariigis ja Eesti NSV-s ilmunud eestikeelne kirjandus, samuti N Liidus ilmunu ja välismaa kirjandus, millest omakorda on lahus inventeeritud Moskva kuusnurktempliga märgitu. Eri raamatutesse märgusõnaga “salajane” on kantud osa geoloogia ja geograafia alasest kirjandusest. Verstapostiks võeti a. 1917, mis eraldas revolutsioonieelse ja -järgse kirjanduse. Et väliskirjandus oli tsensoritele rohkem poliitiline kui geograafiline mõiste, näitavad osakonna poolt inventariraamatutele antud pealkirjadki: “Välismaa kirjandus pärast 1917, välja arvatud eestikeelne, mis on ilmunud kodanlikus Eestis ja okupatsiooni ajal ENSV territooriumil” (vt. s. 197-223). Inventariraamatute vahendusel on võimalik andmeid saada erifondi suuruse, kasvu ja kahanemise kohta, ka ühes või teises lõikes erihoidu läbinud köiteühikute hulga võib arvestusraamatute abil kindlaks teha. Näiteks enne 1944. a. ilmunud eestikeelset kirjandust (välja arvatud 1940–1941) on arvele võetud kaheteistkümmesse raamatusse kokku 41 834 köiteühikut (s. 180-191). Seejuures on viimased sissekanded tehtud veel 16. aprillil 1987: nr. 41833, vaimuliku sisuga üleskutsed, laululehed jt. pisitrükised aastaist 1923–1944 – 200 trükiühikut ja nr. 41834, väljalõiked eesti ja välismaa ajalehtedest a. 1923–1942 – 282 trükiühikut (s. 191, 1. 13-14). Et inventeeritud on valdavalt kohaviitade järjekorras*, on võimalik jälgida ühe või teise eestikeelse raamatu erifondi kõrvaldamise ja üldkäibesse tagastamise daatumeid.

Inventeerimise läbiviimine hoogtööna, mida alustati 1950. a. jaanuaris kateedrite laborantide abiga, on põhjustanud kirjetes üsna rohkesti ebatäpsusi ja puudujääke, mis raskendab inventariraamatute kasutamist uurimisallikana. Üldreeglina on täitmata jäänud uurijale vajalik lahter: kust raamat saadud, ent järjekindlalt on märgitud raamatu üldfondi tagastamise daatum. Raamatute

* Eksitav on K.-O. Veskimägi järeldus, et eestikeelse kirjanduse inventeerimisel “üldfondi riuililt võeti raamatud järjest ja kuulutati keelatuks” /1, lk. 165/. Kui 1950. a. jaanuaris inventeerimist alustati, seisis suur osa keelualust juba erifondi riuilil kohaviida järjestuses.

kohaviidad, eriti väliskirjanduse osas, on sageli märkimata, kohaviitade järjekorrast on suudetud kinni pidada vaid vähestes inventariraamatutes, sedagi mitte järjekindlalt.

Salastatud osakonnale iseloomulikult on kirjanduse laenutamine erifondist hoolikalt ja täpselt dokumenteeritud. **Lugejate avaldused** ja suunamiskirjad erifondi kasutamiseks on säilinud 9. detsembrist 1948 – 25. jaanuarini 1990 (s. 275-311), **laenutuste registreerimise päevikud** 12. jaanuarist 1949 – 3. oktoobrini 1991 (s. 312-333). Varasematest aastatest leidub avalduste juures ka lugejakaarte isikuandmestikuga. Laenutusdokumentatsioon annab teavet lugejaskonna koostisest, lugemissaalis kasutatud kirjandusest ja selle hulgast. Konkreetse raamatu ringluse jälgimine oleks antud materjali põhjal aeganõudev. Rohkem kui 5700 kirjalikku avaldust kajastab lugeja keerukat ja takistusterohket teed vajaliku raamatu juurde. Avaldus pidi esitama põhjenduse soovitud kirjanduse tarvilikkusest mitme kinnitava allkirjaga ja templiga. Näiteks õigusteaduskonna II kursuse üliõpilase avaldusele 1951. a. märtsist on oma toetava allkirja andnud tööd juhendav õppejõud, dekaan ja eriosakonna ülem, ent ometi on erihoiuosakonna juhataja oma otsustava allkirja juurde lisanud keelava piirangu (s. 278, 1. 5). Professor P. Ariste nimi sattus Glavliti 1952. a. 15. juuli kontrollakti, kuna ta avaldusel puudus eriosakonna ülema allkiri ja tempel (s. 77, 1. 16). Üldreeglina on üliõpilased ja õppejõud esitanud kateedrijuhataja või dekaani kinnitava allkirjaga avalduse, 1976. aastast alates õppeprorektori või teadusprorektori suunava kirja. Õppejõudude teenindamisel on juba 50ndate aastate lõpust alates piirdutud ka ainult raamatukogu direktori lubava allkirjaga avaldusel. Lugejad väljastpoolt ülikooli on erifondi kasutanud asutuse direktori allkirja ja pitsoriga varustatud suunava kirja alusel.

Eelnevas püüdsin anda teavet ühest Tartu Ülikooli Raamatukogus hoitavast arhiivifondist, seal leiduva dokumentatsiooni tähendusest ülikooli raamatukogu ajaloo, tsensuuriloo, raamatuloo ja üldse kultuuriloo uurijale. Järelejäänud paberid kõnelesid üsna selget keelt varasemate, vabariigiaegsete väärtushinnangute ja tõekspidamiste armutust hukkamõistmisest, raamatute hävitamisest ja raamatukogude laastamisest. Ka kultuurivaenulikest käskudest, pealesunnitud ülesannetest, surve all käsutäitmisest ning tühjast tööst, ent ka vägivaldsest sekkumisest riulilaudil seisva konkreetse raamatu saatusesse.

Kirjandus

1. Veskimägi, K.-O. Nõukogude unelaadne elu : tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tln., 1996. 351 lk.
2. Noodla, K. Tsensuur Tartu Ülikooli raamatukogudes aastail 1944–1954. // Tsenzor Eesti raamatukogus. Tln., 1991, lk. 52–86.
3. Noodla, K. Tsensuur Eesti raamatukogudes aastatel 1940–1954. // Tulumuld (1993) 1, lk. 226–233; 2, lk. 74–79.
4. Medijainen, E. Esimene nõukogude võimu aasta Eesti raamatukogudes. // Tsenzor Eesti raamatukogus. Tln., 1991, lk. 23–51.
5. Laidvee, L. Arhiivraamatukogu fondide kujunemisest. // Juurtega sajandite mullas. Tln., 1990, lk. 55–91.

MÄLESTUSI

MEENUTUSI FELIX KAUBAST

Felix Kauba, Teaduste Akadeemia Raamatukogu direktor aastail 1961–1983, oleks 1. augustil 1996 saanud kaheksakümneks. Paraku ei jõudnud ta selle tähiseni, ta lahkus “Estonia” huku aastapäeval, 28. septembril 1995.

F. Kauba mitmekülgne tegevus vääricks põhjalikumat käsitlemist: oli ta ju veel raamatukaubastaja, kirjastustöötaja, tõlkija, bibliofiil, sõjatee läbikäinu jne. See kõik on seni uurimata maa. Siin ja praegu on meil anda vaid põgusad meenutuskillud raamatukogu staažikamatelt töötajatelt, kelle mälus on F. Kauba esinduslik, intelligentne, raamatut hindav ja hästi tundev mees. Ka džentelmen, vaimukas vestleja. Samas aga – isegi pisut ootamatult – reatöötaja muresid inimlikult mõistev kolleeg.

Maret Klaus:

Nagu paljudele TA Raamatukogu töötajatele, nii ka mulle on Felix Kauba meelde jäänud kõigepealt kui inimene, kes väga hoidis raamatut. Direktorina nõudis ta seda ka alluvatelt – keegi ei tohtinud raamatuga halvasti ringi käia. Eriline huvi oli tal vana raamatu vastu, seda valdkonda tundis ta hästi ja jagas oma teadmisi ka teistele.

Minu mälestused Felix Kaubast on enamasti seotud kogude komplekteerimisega. Kui 1974. aastal lahkus töölt komplekteerimisosakonna juhataja Veera Viktorova, olin tema senise asendajana kandidaat vabaks jäänud kohale. Küsimus oli aga selles, et toona oli juhatajaks saamise enesestmõistetavaks tingimuseks kuulumine NLKPsse. Minu puhul oli parteisse astumine täiesti välistatud. Paljud ütlesid: “Ega sa seda kohta niimoodi küll ei saa!” F. Kauba aga suhtus asjasse rahulikult, lausudes: “Mulle on vaja tööd, mitte parteid.”

Väliskirjanduse osakonnas töötades olime pidevalt KGB luubi all. F. Kauba oskas meid KGB eest kaitsta, ilma temata oleksid mõned olukorrad võinud üsna kehvasti lõppeda.

Sageli tuli mul komandeeringus käia koos direktoriga. Need sõidud olid meeldivad, nende käigus sai F. Kaubalt palju vajalikku õppida.

Mõnikord siiski ei olnud Kaubaga kerge – näiteks nõudis ta ametlike kirjade vormistamisel äärmist korrektsust. Mitte kunagi ei pannud ta oma allkirja pisimagi trükiveega või halva paigutusega tekstile. Nõnda harjusime täpsusele ja ilule tähelepanu pöörama.

F. Kaubal oli palju huvialasid, tuntuim oli ta bibliofiilina. Kunagi ütles tema ema mulle, et ei ole asja, mida tema poeg ei oleks kogunud.

F. Kauba meeldejäävamaid häid omadusi oli teise inimese mõistmine. Direktori juurde võis minna ka oma isiklike muredega. Kuulujutte ta ei uskunud, vaid selgitas alati ise tõe välja.

Helgi Pajumägi:

On olemas direktoreid, keda kardetakse, aga kellest ei peeta lugu. Kuid on ka selliseid, keda ei kardeta, kuid keda austatakse. Niisugune direktor oli Felix Kauba.

Lahkunuist räägitakse tavaliselt head. Mina olen rääkinud kõike seda, mis siin kirjas, juba F. Kauba eluajal. Meie ei puutunud palju kokku, kuid meeldivaid mälestusi temast on mul küllaga.

Kui ma 1962. aastal TA Raamatukogusse raamatuköitjana tööle tulin, siis päris alguses mõtlesin ja ütlesin, et direktor tuleb või direktor ütles. Õige pea unus direktor – jäi järele Kauba. See ei vähendanud sugugi tema tähtsust raamatukogu direktorina. Kauba oli minu meelest üks paljudest toredatest raamatukogulastest.

Köitekoja ümberkolimise eel tahtis Kauba meile näidata meie uut ruumi. Uks oli lukus ja varuvõtit kas ei leitud või seda ei olnud. Kauba ei pidanud vajalikuks tühja asja pärast tülitada töömehi, lükkas ise õlaga ukse lahti. Kui tuli jutuks, mis värvi võiksid olla köitekoja seinad, siis pakkus majandusjuhataja midagi tumedamat. Meie Edgar Heinmanniga soovisime heledamat, kohe päris heledat tahtsime. Ikkagi allapäikest keldriruum. Majandusjuhataja jäi endale kindlaks – tume värv sobib tööruumi hästi. Kauba käskis teha nii, nagu meie soovisime oma tööruumi näha.

Kord külmal talvel olin kõvas köhas. Kauba nägi, kuidas ma parandasin üht väga vana raamatut. See raamat oli nii habras, et niipea kui mul kõhahoog tuli, lendas leht kildudeks. Kauba katkestas sellise tühja töö tegemise. Ta ütles, et nii kehvast seisukorras raamat peab ootama paremaid aegu. Pärast seda nii halvast seisukorras raamatuid köitmisele enam ei toodud, need jäeti ootama restaureerimisvõimaluste loomist.

Aastaid tagasi ühel nääriõhtul raamatukogus jäi pidu hilja peale. Meie naisansambli juht ja õpetaja Inna palus F. Kaubat, mind ja Urve Saarit oma autosse. Kauba ütles Innale, et meid Urvega viidaks enne teda koju, küll tema jõuab. Meie ei võtnud teada kuulda: enne ikka Kauba, siis meie. Koduvärvavas

tuletas Kauba Innale meelde, et ta meid ikka ukse ette viiks. Paljugi mis võib pimedas juhtuda. Autos rääkis Kauba suitsetamise kahjulikkusest. Lubas 1. jaanuarist seda pattu mitte enam teha. Soovitas mullegi suitsust loobuda. Tema pidas sõna, mina mitte.

Kui ma olin ametiühingu korterikomisjoni esimees, tuli mul minna Kauba käest korteritaotlejate nimekirjale allkirja võtma. Ta luges sõna lausumata nimekirja, kuni ühe nime juures hüüatas: “Püha taevas! Justkui Verdi ooper!” Selle meie töötaja nimi oli Violetta, tema laste nimed olid Aida ja Radames.

Kord olin ma raskes olukorras. Pidin olema iga öö haiglas raske haige juures. Päeval muidugi tööl. Kui olin sedaviisi nädal aega olnud, siis soovitas Õie Oviir mul rääkida Kaubaga, et ehk annab sättida mulle kas palgata puhkust või puhkust ette. Rääkisingi Kaubaga. Ja edaspidi olin kolm nädalat öösiti haiglas, päeval magasin, kuid palgapäeval sain raha nagu teisedki. Kui ma Kaubat tänama läksin, lausus ta ainult: “Ennekõike me oleme siiski inimesed.”

Aita Karjatse:

Esimest korda kohtusin Felix Kaubaga 1963. a. märtsi lõpul, kui tulin Teaduste Akadeemia Raamatukokku kohta otsima. Koputasin direktorihärra uksele, astusin julgelt sisse ja paristasin kohe välja, kes olen, kust tulen, mida otsin. Sealt saadeti mind kiiremini kui muidu välja, sest parajasti viibisid kabinetis tema proua Silva ja poeg Tõnu.

Nii algaski minu tutvus Felix Kaubaga, mis kestis kuni 1993. a. kevadeni, mil käisin perekond Kaubasid viimast korda külastamas.

Kui meenutada, mida kõike on juhtunud selle 30 aasta jooksul, ja kui veel appi võtta 1967.–84. a. toimunud osakonnajuhatajate nõupidamiste märkmikud, kus nii mõnegi probleemi arutelu on kirja pandud sõna-sõnalt, siis võiks ju sealt välja kooruda nii mõndagi huvitavat meie raamatukogu ajaloo kohta.

Mäletan, kui 1966. a. toimunud üleliidulisel TA raamatukogude direktorite nõupidamise lõpubanketil tõstatasin küsimuse, et võiksime organiseerida samalaadse ürituse tavalistele raamatukogutöötajatele, ja tingimata vabas õhus, siis võttis sellest ettepanekust kohe kinni meie direktor ja juba mõne nädala pärast istusime koos asja arutama. Nii sai alguse “Bibliopolis”. Selle

organiseerimine oli uudne ja esmakordne ja tundus isegi üle jõu käivana, kuid direktori toetus aitas sellest üle saada.

Juubeli-“Bibliopolise” korraldamisel 1982. a. Saaremaal ei põlanud direktor selga panna iidset talupoja linast särki, et olla meie raamatukogu osavõtjatega ühte vormi, ja tegi rõõmsameelselt kaasa kogu komejandi. See on jäädvustatud Ülo Keeduse filmilindile. Siis võeti esmakordselt kasutusele “Bibliopolise” valitseja kepp, vapp, põhikiri ja hümn. Põhikirja tõlkis perfektmesse vene keelde Irina Rodionova ja lõppu oli märgitud “Anno Domini 1982”. See põhjustas suure arusaamatuse, esialgu Läti delegatsiooni juhi Zinkina poolt, hiljem liitusid sellega Leedu raamatukogu direktor Marcinkevicius ja ka meie juhtkond. Minu väike ja vaikne selgitus suure lärmi kõrval oli null.

Felix Kauba tundis eesti raamatut läbi ja lõhki. Tal endal oli kodus suurepärase raamatukogu ja nii mõnigi kord aitas ta näituste korraldamisele kaasa, kui meie raamatukogus puudus vajalik raamat või oli ta väljanägemine selline, mis ei kannatanud näitusele panekut. Sellisel juhul tõi ta uhkust tundes oma raamatuvaramust välja ideaalse väljanägemisega raamatu.

Osakonnajuhatajate nõupidamised venisid vahel väga pikaks, sest peale tööküsimuste arutamist meeldis direktorile jutustada, milliste kirjani-kega ta lävis oma kirjastuses töötamise ajal ja kuidas ta üht või teist abistas raamatute kirjastamisel.

Viimasel nõupidamisel, kui ta tegi teatavaks pensionile jäämise, jutustas ta üksikasjaliselt oma eluloo, mida me siis kuulasime esmakordselt ja ütleks isegi – ammuli sui, sest seal oli nii palju põnevat ja seikluslikku. Siis alles saime täpsemalt teada, kellega me koos olime töötanud ja kellest oleme ilma jäänud. Paljudel võttis see hüvastijätujutt pisarad silmi.

Urve Saari:

F. Kauba oli silmapaistvalt intelligentne inimene, suur raamatusõber. Oli ta ju enne raamatukokku tulekutki töötanud raamatute keskel. Direktorina oli ta nõudlik – distsipliin pidi majas olema. Seejuures aga ei mäleta ma teda kunagi kurjana või ülekohtusena. Kui ta kellelegi mingi märkuse tegi, siis oli see kindlasti õigusega tehtud. Tööd tehti 1960. aastail hoolega. Ei oskagi öelda, kas see oli tingitud hirmust direktori ees või austusest tema vastu, või oldi siis lihtsalt niimoodi harjunud.

Inimesena mäletan Felix Kaubat alati sõbralikuna ja heatujulisena. Võibolla seetõttu oli raamatukogu kollektiivgi siis üksmeelne ja energiline. Peale pikki tööpäevi leiti mahti kokku tulla ja mitmesuguseid üritusi korraldada, ka lõbutseda. Neil puhkudel oli direktor alati meie keskel. Kui tehti isetegevust, siis lõi ta sageli kaasa.

On meeles üks 1983. aasta viimaseid päevi, kui meie, osakonnajuhatajad, istusime koos direktori kabinetis lõppevast aastast kokkuvõtteid tehes. Seal saime teada, et uuest aastast läheb Felix Kauba pensionile. Meie kahetsusavalduste peale rääkis ta põhjustest, mis sundisid teda niisugust sammu astuma. Ennekõike oli selleks tervis. Ta jutustas, kuidas ta raskeil sõja-aastail viibis kaugel põhjas, kus toidunormid olid imeväikesed ja kus kõvas pakases tuli iga päev oma kaaslasi matta. Ta oli siis noor mees ja olevat kaalunud ainult 34 kg! Muidugi andsid sellised vintsutused vanemas eas tunda. Seda jutustust oli masendav kuulata ja mõistsime paremini tema otsust pensionile minna. Kui ta enam direktor ei olnud, jäi ta konsultandina veel mõneks aastaks meie kollektiivi.

Arda Kirsell:

Asutuse juhtimise ja suurte murede kõrval tuli direktoril ajuti lahendada ka pisiprobleeme. See juhtus siis, kui töötajate vahel tekkisid lahk-arvamused, mida ei suudetud ise lahendada. Näiteks käisid perioodika töötlejad F. Kaubalt küsimas isegi seda, kuidas lühendada kirjes "Heft", kas "H" või kuidagi teisiti; vaidlused olid kestnud juba pikemat aega. Kui aga F. Kauba oli oma arvamuse öelnud, siis ei tulnud kellelegi pähe selles enam kahelda – Kauba oli suur autoriteet ja nagu tema ütles, nii ka oli.

*

Töövälisest ettevõtmistest tahtis Kauba ikka kõigiga võrdselt osa võtta. Nii oli see ka maskipeol aastavahetusel 1965/1966. Peo ettevalmistused algasid varakult ja mina uustulnukana rõõmustasin väga, et olin sellesse haaratud. Aita Karjatse, Maret Väljaots, Urve Lõhmus ja mina kavatsesime esineda nelja nunnana. Sellest kuulda saanud, soovis Felix Kauba meie seltskonnaga ühineda. Ja nii me sisenesime peoruumi, kapuutsid peas, küünlad käes, pomisedes ladinakeelseid palveid. Ära meid ei tuntud, mind vist isegi

kuni lõpuni. Kell võis olla kaks, kui hakkasin kojuminekule mõtlema – direktor Kauba aga vihtus alles tantsu!

*

Hilisemast ajast on eredamini meelde jäänud veteranide õhtu F. Kauba aias kümmekond aastat tagasi. Juba aed jättis sügava mulje – see oli suur, rohelist täis. Tekkis tunne, nagu ei olekski maailmas maju ega muud, ainult see rohelus. Aias oli tuleplats à la Tuglas, lõkke ääres vesteldes veetsimegi selle mõnusa õhtupooliku.

MÄLESTUSKILDE KAHEST TOREDAST INIMESEST

Kirjutati aasta 1963, Tallinna Linnamuuseumi juures sündis Kodu-uurimisring, mida juhatas (ja juhatab tänaseni) teadusemees **Voldemar Miller**. Ühel ilusal päeval sain kuulda, et ring korraldab oma liikmeile tutvumiskäigu Pika tänavaga. Lootuses, et mind eemale ei peletata, läksin kaasa. Oli äärmiselt huvitav. Pajutati ka keskaegsest hoonest Pika ja Vaimu tänava nurgal. Palve midagi lisada rahuldati ja et olin juba uurinud kohalikku meditsiinialalugu, tõin esile veel andmeid.

Edasi sammudes Paksu Margereeta suunas kõnetas mind härra Miller ja tegi ettepaneku astuda ringi liikmeks, millega ka kohe nõustusin. Ta tundis huvi minu teabeallikate vastu ja soovitas agaralt astuda sisse ka Teaduste Akadeemia Teaduslikku Raamatukogusse Toompeal. Kogu tema jutt oli sütitav ja ühtlasi sõbralik, tark ning juhendav.

Mõni päev hiljem seadsingi sammud mööda Pikka Jalga kõrgemale ja leidsin õige maja. Ainult et seal ei tulnud astuda trepist üles, vaid hoopis alla – süngevõitu keldrisse. Olingi kohal. Avasin ukse ja seal... ei, kas see oli tõesti võimalik (?) – istus ja vaatas minu poole tuttav naisenägu. Jah! Muidugi tema – mälestus Tallinna Pedagoogiumi Harjutuskoolist Vene tänaval aastast 1932. Siis kippus üks IV klassi poiss vahetunnis liialt mürama ja ronis aknalauale. Kohe oli kohal pikakasvuline Pedagoogiumi praktikant... Ei, ta ei tõrelnud ega tõstnud isegi mitte häält. Üksnes pilgust võis lugeda käsku jätta nali. Kord saigi majja. Ometigi jäi silma noore daami kerge muie, kui ta oli lahkumas. See oli **Kyra Robert**, nüüd siis jälle...

Muidugi ei tundnud ta mind. Kohe aga tulid abivalmid küsimused ja soovitused. Töö võis alata ja kujunes tänu V. Millerile tagajärjekaks siis, kuid veelgi enam edaspidi. Mõlemad baltikakirjanduse ja haruldaste raamatute hoidjad olid ammendamatud leksikonid, kellele jätkus lühidast küsimusest rahuldamiseks lugeja soove sel, teisel, kolmandal või koguni kümnendal alal. Kõik see käis sõbralikult ja osavõtlikult. Sedaviisi aasta-aastalt nüüdispäevadeni. Kuigi V. Miller enam siin kirjeldatud ametis ei ole, oskab ta ikka hädast välja aidata mõne erakordselt raske küsimuse lahendamisel. Just need kaks inimest on oma meetodika ja käitumisviisi istutanud teistessegi kolleegidesse juba uueski asupaigas Rävalla puistee ääres!

JUUBELID

Marje Aasmets

ARDA-MARIA KIRSEL

Jooni elust ja tegevusest

Sissejuhatuseks

Teaduste Akadeemia Raamatukogu süstematiseerimissektori juhataja Arda-Maria Kirseli sünnist täitus 11. septembril 1996 70 aastat. Raske uskuda, nähes juubilari aktiivsena igapäevatöös ja lisaks sellele vankumatu entusiasmiga juhtimas meie nüüdisraamatukogunduse ühe suurprojekti – UDK eestikeelse tõlke – valmimist.

Arda Kirseli vaimne haare on silmapaistev. Imetlust väärrib tema võime ja oskus kiiresti tabada erilaadsete probleemide tuuma ning neile lahendust leida. Tal on lai eruditsioon, ja mitte üksnes raamatukogunduses. Isikupärane on ta täpne ja vaimukas, huumoriga varjundatud väljendusviis, milles avaldub paindlik, mitmeaspektne mõtlemine.

Lühiartikkel ei anna võimalust nii markantset isiksust kuigivõrd adekvaatselt iseloomustada ega tema mahuka elutöö kõiki tahke esile tuua. Siinses tekstis on kasutatud A. Kirseli enda mälestusi ja hinnanguid, millele püütakse õpilase rollis, ent ka erialainimesena ja kolleegina üht-teist omalt poolt lisada.

Käesolevas artiklis kirjeldatakse lühidalt A. Kirseli kujunemisaastaid, meenutatakse (eriala)hariduse omandamist TRÜs (1945–1950). Lähemalt vaadeldakse ta esimest, olulist tööperioodi TRÜTRis (1950–1965). Mööda ei saa ka A. Kirseli tegevuse nii olulisest küljest nagu teaduslik-pedagoogiline tegevus, st. õppejõutöö ja publikatsioonid. Seega on rõhk A. Kirseli elu ja töö esimesel perioodil, mis teatud määral kindlasti on ka ette valmistanud ta edasist, üle 30 aasta kestnud viljakat tegevust ETARis. A. Kirseli elutöö ETARi ajajärk väärrib eraldi käsitlust.*

* Lühiülevaadet A. Kirseli tööst võib lugeda "Raamatukogus" (1996, nr. 4) Aili Normaku ja Aurika Kruusi sulest. A. Kruusil on TPÜs käsil bakalaureusetöö A. Kirseli elu ja tegevuse põhjaliku analüüsiga. 1996. a. kevadel kaitstud proseminaritöös käsitleb A. Kruus A. Kirseli tööaastaid ETARis, Tartu-perioodi mitte.

Lapsepõlv, noorus, haridustee

A.-M. Kirsell kasvas Paldiskis haritlasperekonnas ainsa lapsena. Isa **August Kirsell** (1891–1964) oli sel ajal Paldiski algkooli juhataja. Ta oli pärit Viljandimaalt, õppinud Tartu Õpetajate Seminaris loodusteadusi ja vajalikud eksamid sooritanud Peterburi Ülikooli juures. August Kirsell võttis osa I maailmasõjast. Pärast sõja lõppu sai ta töökoha Paldiski Ühisgümnaasiumis. Seal kohtas ta teiste õpetajate hulgas oma tulevast abikaasat **Petronella Kirsellit** (sünd. Redlich) (1888–1955). Petronella Kirsell oli põline Paldiski kodanik. Tal oli gümnaasiumiharidus, koolis õpetas ta võõrkeeli ja käsitööd, hiljem oli kodune.

Peres elas ka emapoolne vanaema, kes suri, kui A. Kirsell oli 12-aastane. Ta põlvnes Järvamaalt ja oli väga noorelt leseks jäänud. Ta Vigalast pärit abikaasa oli suguluses Laipmann'idega (Ants Laikmaa jt.). Seltskondlik, laialdaselt suhtlev kunstnik saatis oma "kusiinele" sageli tervituskaarte kaugelt reisidelt ega jätnud teda külastamata ka hilisematel aastatel, mil tihti-peale Paldiskist läbi sõitma juhtus.

A. Kirsell oli lugemisaldis laps, tõeline "raamatukoi". Lugema õppis ta 4-aastaselt. See oligi ta lapsepõlveaastate keskne harrastus, kuigi mängimata ei jäänud ka tavalised lastemängud. Kodus oli võrdlemisi palju raamatuid. Isa oli aastaid k.-ü. "Loodus" usaldusmees ja nii oli iga aasta lõpul võimalik soodsalt hankida kirjandust. Arda-Maria "võitles" siis mõnigi kord "kriminullide" muretsemise eest. See kirjandusliik on ta lugemisvaras kindlal kohal tänaseni.

Koduraamatukogus olid "Looduse kuldraamatud", samuti "Looduse kroonise romaani" ja "Tänapäeva romaani" sarjad. Nobeli laureaatide sarja suudeti osta vaid valikuliselt. Omapäraseid lugemiselamusi pakkusid Eesti Vabariigi algaastail ilmunud ajakirjad, kus avaldati palju (tõlke)ilukirjandust. Eriti hästi on A. Kirsellil meeles ajakiri "Agu". Perekond Kirselli rikkalik koduraamatukogu on kahjuks aegade keerises täielikult kaotsi läinud...

Kodus oli ka klaver ja A. Kirsellil tuli läbi teha kohustuslikud klaveriõpingud, mis väga vastumeelsed polnudki (tüütu oli vaid heliredelite harjutamine). Klaveritunde võttis tütarlaps isegi veel keskkoolipäevil Viljandis.

Sellises kodus omandas A. Kirsell lisaks emakeelele varakult ka hea võõrkeelteoskuse. Esimeseks, ta enda hinnangul ka põhikeeleks kogu elu jooksul kujunes saksa keel. Saksa keelt kuulis Paldiskis tihti, oli see ju nn. "kadaklik" linn. Valdavalt saksakeelse orientatsiooniga isikuid leidis ka lähedaste perekonnatuttavate hulgas. Ja muidugi oli terasel tüdrukul varakult vaja

“jälile saada”, millest ema ja vanaema nii mõnigi kord omavahel (saksa keeles) kõnelevad!

Tutvus inglise keelega algas samuti varases eas. 1930. aastatel, kui koolidesse tuli inglise keel, läks ema inglise keele kursustele. Varsti hakkas ta koolis inglise keele tunde andma ja koduski käis eraõpilane. Seal oligi siis kõrval ka Arda-Maria ja sai inglise keelega tuttavaks. Mõni aeg hiljem tõi meremehest sugulane Inglismaalt kaasa hulga ingliskeelseid lasteraamatuid, mida oli siis huvitav sõnaraamatu abil “puurida”.

1939. a. lõpetas A. Kirsal **Paldiski algkooli** ja astus Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi nõ. eelkooli – **Tallinna IV Realkooli**. Siin oli inglise keele õpetajaks noor ja võluv, juba hea pedagoogina tunnustust võitnud Victoria Hain.

Järgnenud ajaloolised murrangud tõid suuri muutusi ka Kirselite pere ellu. Paldiski linn sundevakueeriti Vene sõjaväebaasi jaoks. Inimestele anti paar kuud aega uue elu- ja töökoha leidmiseks. Isa valik jäi pidama Viljandi- maal: oli ta ju sealt pärit, samuti pakuti Tääksi koolis kohta. Ema oli küll põlise linnainimesena selle vastu, aga muud võimalust polnud.

A. Kirsal jätkas õpinguid **Viljandi 1. Keskkoolis**, mille lõpetas 1944. a. Võõrkeeltest õpetati seal vaid saksa ja vene keelt. Tõsi, tütarlaps tegeles inglise keelega omal käel, luges ilukirjandust ja proovis kätt isegi ilukirjanduse tõlkimisega.

1944/45. õ.-a. töötas A. Kirsal Tääksi algkoolis õpetajana. Leidus sobiv töökoht ja mõte ülikooli õppima minekust polnud ka veel päris küps. Pealegi algas 1944. a. sügisel õppetöö ülikoolis väga hilja, vist novembris. Ja polnud lihtne Tartussegi pääseda. Näiteks kooliõel, kes suundus ülikoolilinna hobuveokiga üle Võrtsjärve, vajus hobune läbi jää ja vaene loom pidi pea-aegu uppuma.

Töö Tääksi koolis edenes päris hästi, aga kurjasti kimbutati mitut noort naisõpetajat kohustusega komsomoli astuda. A. Kirsal meenutab, kuidas komsorg teda korduvalt jälitas, isegi mootorrattal (!). Lõpuks vormistati kohapeal mõned komsomoli astumiseks vajalikud dokumendid, aga ametlikustada ei õnnestunud asja mingil moel, sest ikka leidis “ületamatuid” raskusi Viljandisse, büroole sõitmisega (Tääksi ja Viljandi vahemaa on 20 km). Ootamatu lahenduse sai “komsomoliafäär” suvel, mil noored erihariduseta õpetajad viibisid täienduskursustel Viljandis. Ühel päeval teatati, et pärast loengu lõppu (kursused toimusid Viljandi 1. keskkooli suures saalis) peavad

Tääksi õpetajannad ilmuma fuajeesse. Sõnum oli selge. Kergejalgselt pages A. Kirsal kõrvalukse kaudu Viljandi järve äärde ja sinna jäi ta õhtuni.

Sisseastumiseksameid TRÜsse ei pidanud A. Kirsal esialgu sooritama, tänu väga heale keskkooli lõputunnistusele. Paar nädalat enne eksamite algust saabus aga vastupidine teade! Kõik läks siiski korda, kuigi eksamit NSVL majandusgeograafiast mäletab A. Kirsal siiani kui tõelist katsumust. Sellest õnnestus rahuldavalt pääseda vaid tänu äkitselt ilmsiks tulnud erakordsele fantaasialennule.

Esialgu oli A. Kirsalil kavas alustada eesti filoloogia õpinguid. Siis aga, üllatusena talle endalegi (heitlik tähtkuju?) veenis tuttav tütarlaps teda valima inglise filoloogiat. See valik pandigi dekanaadis kirja.

Algul oli muidugi raske, sest Viljandi-päevil oli ju inglise keelega, eriti grammatikaga tegelemine jäänud lünklikuks. Siiski võeti A. Kirsal edasijõudnute rühma. Hilisematel aastatel olid erialaõppejõududeks Johannes Silvet, Arthur Robert Hone ja Oleg Mutt. Teise põhivõõrkeelena õpiti prantsuse keelt, õppejõuks oli Kallista Kann. Kolmandaks võõrkeeleks jäi saksa keel. Väliskirjanduse õppejõuna jäi meelde prof. Villem Altoa.

Bibliograafiaõpingud algasid III kursusel, 1948. a. kevadsemestril ja kestsid 4 semestrit (V semester kulus diplomitöö kirjutamisele). Tol perioodil oli TRÜs väike erialakateeder: juhataja Helene Johani (Riikliku Raamatukogu direktor kohakaasluse alusel), assistent Kaja Noodla ja laborant Heljo Lammas. H. Johani valduses olid raamatukogunduslikud ained. Ta ise luges loenguid suhteliselt vähe, küll aga eksamineeris kõigis vastavates ainetes. Raamatukogunduslikke aineid õpetasid RRi töötajad, osakondade juhatajad. Nii andis liigitamist Helmi Masing, kirjeldamist – Karl Umbleja, kollektiivautorit käsitles eraldi Hilda Pulk-Tallmeister. Veel on õppejõududena meelde jäänud Alice Meo, Edgar Oissar ja Aleksander Siitam.

Bibliograafiakursused kujunesid K. Noodla pärusmaaks. Väga põhjalikult käsitleti välismaa bibliograafiat (nii ajalugu kui ka väljaandeid), ka vene bibliograafiat, nõukogude bibliograafialet pandi vähe rõhku. K. Noodla esitas loenguis materjali kronoloogilisel printsiibil, eksamiks tuli see aga eriala-bibliograafiate kaupa “kokku korjata”, mis oli tudengeile raske töö. Mingeid seoseid kodanliku Eesti raamatukogundusega õppetöö käigus ei rõhutatud. Friedrich Puksoo ja Aleksander Sibula nimed olid muidugi teada, aga mitte oluliselt rohkem.

Nn. menetluspraktikat oli vähe, sisuliselt leidis aset vaatluspraktika. Kord külastati Tallinna raamatukogusid. Käidi RRis ja TATRis ning saadi

ülevaade osakondade tööst. Teine, pikem reis toimus Leningradi, kus tutvuti suuremate raamatukogudega, eriti nende harulduste kogudega.

Diplomitööde teemad andis kateeder. A. Kirsnel sai oma teema K. Noodlalt. Diplomitöö koostamine iseenesest oli huvitav, sai istunud Arhiiv-raamatukogus ja läbi töötatud sajandi alguse ajalehti, peamiselt "Postimeest". A. Kirsnel meenutab, et tal tekkis raskusi nn. põhikontseptsiooni leidmisega. Siis konsulteeris H. Johani: tuleb tugineda Lenini õpetusele kahest kultuurist. Diplomandil õnnestuski teatavate pingutustega leida materjali töölisraamatukogude kohta. Sellega jäi H. Johani hiljem väga rahule.

A. Kirseli diplomitöö "Jooni eesti rahvaraamatukogude arengus 1900–1917" (V, 136 lk., käsikiri)* põhineb ligi 200 ajaleheartikli sisu analüüsil. Tööl on selge ülesehitus, mis annab ajaliku info tolleaegsest olukorrast: 1) rahvaraamatukogude organisatsiooniline vorm: a) maksuta raamatukogud (karskuskuratuuriumide, kohalike omavalitsuste, Tallinna linna); b) maksulised raamatukogud (eraisikute, mitmesuguste organisatsioonide ja raamatukoguseltside, Tartu Rahvaraamatukogu Seltsi); 2) Raamatukogude Korralduse Osakond meie raamatukogundusliku liikumise keskse organisatsioonina; 3) tööliste raamatukogud (Lutheri vabriku, ametiühingute); 4) lasteraamatukogude asutamise mõtte tekkimine.

Käsitluse juures meeldib materjali esitamise viis. Ei ole diplomitöödele tavapäraselt laialivalguvust ja mõttekäikude ebaselgust. Ainestik on järjekindlalt esitatud kronoloogilis-süsteematisel põhimõttel ja vajalikul määral ilmestatud sobivate tsitaatidega. Sõnastus on selge ja täpne. Seega ilmnevad A. Kirseli järgnevatel erialatekstidele iseloomulikud jooned.

1950. a. kevadel lõpetasid TRÜ inglise filoloogidena-bibliograafidena järgmised üliõpilased: Ellen Aun (Aare), Karin Bredo (Sarv), Virve Kaints, Vilma Kelve, A. Kirsnel, Virve Koik (Ennosaar), Eela Köster (Pajupuu), Erna Raiend (Langemets), Elli Süva (Lipstok).

Tööaastad TRÜTRis

Esimestel tööaastatel raamatukogus tuli täita mitmesuguseid ülesandeid. Näiteks tegeles A. Kirsnel algul inventeerimisega. Nimelt tuli uue võimu korraldusel kõik kogud uuesti arvele võtta, inventeerida nõukoguliku süsteemi kohaselt. A. Kirseli tööks oli andmete võrdlemine, nõ. vahekokkuvõtete tegemine.

* Säilitatakse TÜR KHOs, F 58, s 22.

Seejärel suunati noor tööjõud paariks kuuks laenutusse. Laenutamisprotseduur oli veidi raskepärane, sest kasutusel olid põhjalikud, kahe poolega nõudesedelid. (Need kontrollis igal õhtul isiklikult üle erihoiu osakonna juhataja Mihhail Sõštšikov – ega juhtumisi midagi keelatud välja ole laenutatud!) Mõnda aega oli A. Kirsnel ka kataloogikonsultandiks, mis tol ajal küll ei tundunud meeldiv töö. A. Kirsnel väidab, et oli üsna (inim)pelglik ja kataloogid ka veel väga vähe tuttavad. Ühe värvika seigana meenutab ta, kuis äkki ilmus prof. Abner Uustal ja soovis midagi Haagi konventsioonide kohta. See võttis konsultandi algul päris nõutuks. Hiljem siiski sõnastikkataloogi abil vajalikku materjali leiti.

1952. a., kui **kataloogimissektori** juhataja Astrid Kaarna (Vehik) abiellumise tõttu Tallinna kolis, suunas direktor K. Noodla vabanenud kohale A. Kirseli. Tööde üleandmiseks oli aega täpselt üks päev! Noor juhataja meenutab oma selleaegseid tundeid: tööst ei mingit aimu, sektoris aga – soliidsed, asjatundlikud jõud nagu Linda Lao (Metslang), Ida Noppel jt. ... Töö hakkas tasapisi siiski edenema. A. Kirsnel tuletab humoorikalt meelde, millisel delikaatsel moel ta sai “aimu” kirjeldamisalastest peensustest. Nimelt arutasid kataloogija (H. Lammas) ja redigeerija (L. Lao) keerulisemad juhtumid omavahel läbi ning sektorijuhataja pani vajaliku info kõrva taha.

Esimesed uurimistööd langesid samuti sellesse aega. 1952. a. tähistati suure pidulikkusega TRÜ 150. juubelit. Seoses sellega oli põhjust tagasivaateks ka ülikooli raamatukogul, mille erinevalt ülikoolist tõepoolest täitus 150 aastat asutamisest. Algas päevakohaste uurimuste koostamine. Raamatukogu juhatas sel ajal juba Aimi Hiir, K. Noodla oli suure skandaaliga vallandatud. Siiski oli K. Noodla raamatukogus töö ja juhendas nimetatud uurimusi. TRÜTRi ajaloo vanema perioodiga tegelesid Eduard Vigel ja Marta Liblik, keskmisega – K. Noodla, uuem aeg aga (sh. Eesti Vabariigi perioodiki) usaldati noorte jõudude – E. Auna ja A. Kirseli – kätte. Noored istusid usinalt arhiivis, lugesid raamatukogu aruandeid, aga puudusid ju kogemused ja vist õige meetodikagi – igatahes kippusid tulemused napiks jääma. Kõigil autoreil valmisid vastavate perioodide käsikirjalised ülevaated, mille alusel kokkuvõtliku teksti koostamine tehti ülesandeks kõige nooremaile ja vähem kogenuile – E. Aunale ja A. Kirselile... Vaevalise töö tulemusel valminud kesisevõitu tekst (A. Kirseli hinnang) saadeti “Sirbile ja Vasarale”, kus ta ka ilmus.

A. Kirseli põhialaks kujunes ja ongi jäänud kõigiks järgnevaiks viljakaiks tööaastaiks – kirjanduse süstematiseerimine ja süstemaatiliste (liigi-) kataloogide koostamine ning kujundamine. TRÜTRis poldud süstematiseeri-

misega (uuemate liigitussüsteemide järgi) palju tegeldud. Ka nõukogude perioodi algul, 1940. aastate lõpul ja 1950. aastate algul püüti saabuvat kirjandust märksõnastada, võttes aluseks Üleliidulise Raamatupalati trüki-kaardi venekeelsed märksõnad.

Süsteemaatilisele kataloogile pandi alus 1951. a. /1,58/. A. Kirseli mäletamist mööda toimus see otseselt üleliidulise kontrollbrigaadi mõjuvõimsa liikme V. Artissevitši vastava korralduse tulemusena. Tööd alustas A. Kaarna. Liigitamisel olid abivahendeiks Üleliidulise Raamatupalati trüki-kaardi indeksid ja N. Russinovi venekeelsed UDK tabelid. A. Kirsnel märgib, et selge ettekujutuse sellest, mida dokumentide süstematiseerimine õieti tähendab, andis alles ligi seitsme aasta pikkune praktilise töö kogemus.

* * *

Igapäevatööle kataloogimissektoris lisandus muidki kohustusi. Juba 1955. a. sai alguse **õppejõutöö**, mis A. Kirselil TRÜs kestis ligi 10 aastat. Selleleegi tööle, nagu varem mitmele muule, suunas A. Kirseli ta õpetaja K. Noodla. Algul, meenutab A. Kirsnel, tundus see kohustus üsna ebameeldivana, eelkõige “publikukartuse” tõttu. (Seni oli olnud probleemiks sõnavõtmine töökoosolekuilgi!) Nüüd, palju aastaid hiljem, tõdeb A. Kirsnel, et mitmes mõttes oli õpetamisetööst ka kasu. See andis vajalikku esinemiskogemust ja sundis süvenema neissegi erialaprobleemidesse, mille järele igapäevatöös polnud otsest vajadust.

A. Kirseli põhiained olid kataloogimine ja liigitamine. Tema toonaste üliõpilaste (Mari Kalvik, Maare Kümnik) meenutusel oli A. Kirseli esitus alati kõitev oma selguse ja loogilisusega. Märksa raskem kui statsionaari tudengitele oli esineda kaugüliõpilastele. Tuli ju siis üles astuda Kyra Roberti, Konrad Kikase, Endel Pillau jt. väljakujunenud ning asjatundlike raamatukogutöötajate ees. K. Robertil näiteks oli igale sessioonile kaasa võetud terve hulk küsimusi vanaraamatu kataloogimise peensuste kohta, millele vastuse leidmisega lektor kurja vaeva nägi. Humoristliku seigana meenutab A. Kirsnel, kuis ühel kaugõppesessioonil sisenes keset loengut heledas ülikonnas esindusliku välimusega noormees ning palus luba kuulama jääda. “Kontroll!” kangestus lektor. Loengu lõpul selgus siiski, et tegu oli eesti filoloogias üle tulnud kaugõppeüliõpilasega – see oli nimelt Boris Mikk.

Õpetatavate ainete sisu kohta võib öelda, et nii kirjeldamise kui liigitamise kursuse ülesehitus oli võrdlemisi traditsiooniline, sarnane sellele,

millisena neid aineid on meil õpetatud pikka aega. Teatud alused sellisele käsitlusele pani juba F. Puksoo, kuigi tema õppetegevuses tundub suurem osakaal olnuvat siiski raamatulool ja bibliograafial. Õpetatavate ainete väljakujundamisel võttis A. Kirselt kindlasti malli ka oma õpetajailt K. Noodlalt ja H. Masingult. Näiteks liigitamise kursuses oli kindel koht nii teaduste klassifikatsiooni kui ka olulisemate liigitussüsteemide tutvustamisel. Praktiliste tundide osa oli suhteliselt väike. Teoreetilist kirjandust, millele tugineda, oli vähe kätte saada. Siiski, J. Šamurini kapitaalne, hiljem rahvusvahelistki tunnustust pälvinud monograafia oli juba ilmumas (1. kd. 1955, 2. kd. 1959).

Juhendada tuli ka kursuse- ning diplomitööid erisugustel teemadel. Seoses sellega tekkis isegi "dramaatilisi" olukordi. A. Kirselt juhendas mitme kaugõppija lõputöid, mis käsitlesid nende kodupaiga aja- ja kultuurilugu trükisõnas vahendatuna. 1964. a. esimese koosseisulise raamatukogunduse õppejõuna alustanud Kaljo Veskimägi aga seadis kahtluse alla koduloobibliograafia-alaste tööde koostamise üldse, nähes neis üheülbalisust ning vähest uurimuslikkust. Närveerimist tekkis sel puhul muidugi rohkem kui vaja. "Raskeks juhtumiks" kujunes Mare Männiku diplomitöö kaitsmine, milles analüüsiti RRI kataloogimisosakonna tegevust. Eksamikomisjoni liige Laine Peep leidis sealt vaid kirjeldust ja ei mingeid uurimuslikke järeldusi. (Tänapäeval võib need süüdistused küll tagasi tõrjuda.)

Siinkohal oleks otstarbekas lisada lühiülevaade A. Kirseli õppejõutööst ka ta Tallinna-perioodil (kuigi see artikli põhilistest ajapiiridest kõrvale kaldub): TPedIs õpetas ta aastail 1966–1968 ja 1981–1987. Õppetööle kutsus A. Kirselt värske kateedrijuhataja H. Johani. Hiljem püüdis ta A. Kirselt veenda TATRist üle tulema põhikohaga õppejõuks, ent A. Kirselt keeldus.

1960. aastail luges A. Kirselt liigitamise (üld)kursust, 1980. aastail mõnd aega liigitamise põhikursust, aga ka erikursusi, nagu UDK ja töötuluse korraldus. Erikursuste teke oli seotud nn. kataloogimise eriharuga, vastava spetsialiseerumisvõimaluse loomisega õppekavas. Paaril esimesel õppeaastal kujunesid "kataloogijate" rühmad asjalikest üliõpilastest ja olid piisava suurusega. Hiljem, 1980. aastate keskpaiga "sumbunud õhustikus" jäi teatud määral kiduraks ka üliõpilaskontingent.*

---

* See eriharu suri tollal nõ. loomulikku surma. Praegu, mil meie teadusraamatukogudes üha suureneb vajadus dokumentide sisu mitmekülgsema ja sügavama peegelduse järele ning vastava kvalifikatsiooniga tööjõudu napib, tuleks lahendust otsida teistsugusel viisil. Otsustarbekam tundub raamatukogudes endis leiduvate sobivate jõudude täienduskoolitus raamatukogude õppekeskus(t)e baasil.

Alates 1959. a. tuli A. Kirseli täita ka TRÜTRI **teadusdirektori** kohuseid. Direktor A. Hiire juhtimisel koostati teadustöö plaane, leiti sobivaid uurimisteemasid. A. Kirseli meenutab, kuidas ta püüdis inimesi veenda teadustööga algust tegema. Üheks suuremaks tööks A. Kirseli endale kujunes TRÜTRI teatmiku koostamine. Samas ei loobunud ta ka kirjanduse liigitamisest.

1963. a. palus A. Kirseli end üle viia vabaks jäänud **kataloogiosakonna** juhataja ametikohale. Ta töö TRÜTRis oleks võinud jätkuda tõusujoones, ent elus on mitmesuguseid olukordi ja tegureid, mis mõjutavad üksikisiku käekäiku. Paraku ei sujunud koostöö TRÜTRI uue direktori L. Peebuga vajalikul määral. Teatav ebakõla oli alguse saanud juba mõned aastad varem, suure tõenäosusega siis, kui õppejõud A. Kirseli oli sunnitud raamatukogunduse eksamil kaugüliõpilase L. Peebu (sel ajal Tartu Linna Keskraamatukogu töötaja) teadmisi hindama "heaga".

1965. a. lahkus A. Kirseli Tartust ja asus tööle **TATRisse**. Oma elumuudatust kommenteerides on A. Kirseli esile toonud järgmisi asjaolusid. TRÜTRis oli juba 1963. a. alanud otsekui lahkumiste laine: juba neli inimest oli läinud tööle TATRisse. Varem, 1958. a. oli TATRi töötlusosakonda suundunud endine kolleeg Renate Jannus, kes nüüd kutsus A. Kirseli vastloodud osakonnajuhataja kohale. Oma kutsele lisas R. Jannus õige tungivalt: tule nüüd, või on hilja – sa võid olla viimane eestlane, kes TATRisse tööle võetakse! (See oli nimelt teatav "venestamisperiod" TATRi kuulsusrikkas ajaloos.) Teatud ajendiks "ümberasumisel" oli kindlasti ka TATRi vastvalminud hoone.

Mida öelda **kokkuvõtteks** A. Kirseli 15-aastase tööperioodi kohta TRÜTRis? See andis hea kooli, sest TRÜTR oli vaieldamatult Eesti vanim ja parim teadusraamatukogu. Oluline oli K. Noodla suunav ja kujundav mõju. Kontaktid "noorte" ja TRÜTRI "korüfeede" (M. Liblik, E. Vigel jt.) vahel jäid kahjuks põgusateks, vanemad kolleegid hoidsid enamasti distantsi. Erinevalt mõnest teisest kolleegist oli L. Lao küll alati väga heasoovlik ja abi valmis.

Nõukogude võim tõi ka TRÜTRis kaasa palju muudatusi, millest suur osa oli negatiivset laadi. Algas kogude kiire kasv, peamiselt (üleliidulise) venekeelse kirjanduse pealetungi arvel. Lõi kõikuma kogude senine struktuur ja kataloogisüsteem. Oli nn. üleminekuperiood ja tehti ka lausa tühja tööd nagu kõikjal meie raamatukogudes.

Tõsiseid probleeme tekkis märksõnastamisega. Vanu sõnastikkatalooge endisel kujul jätkata polnud võimalik. Uued märksõnakataloogid tulnuks luua venekeelsete märksõnadega, üleliidulise metoodika järgi, ja see polnud sisuliselt vastuvõetav. Sellises olukorras tuleb hinnata positiivselt uue, süstemaatilise kataloogi alustamist – uue, sõjajärgse kirjanduse sisu peegeldamiseks. Positiivne oli ka, et liigitussüsteemiks sai UDK – see viis Eesti teadusraamatukogud kasutatavate süsteemide osas suuremale ühtusele. TRÜTRis peeti algusest peale ühist süstemaatilist kataloogi: teadusalade liikides esitati kogu olemasolev kirjandus kõigis keeltes. See ei olnud tol perioodil üldlevinud praktika. (Nõukogude raamatukogundus pigem soosis eraldi süstemaatilisi katalooge, ilmselt võõrkeelse (välis-) kirjanduse “varjamise” eesmärgil.)

Töötamine TRÜTRis oli vaimselt rikastav ka raamatukogu tõeliselt väärtuslike kogude tõttu. A. Kirsal on rõhutanud: ei olnud küsimust, mille kohta vajadusel poleks olnud võimalik kirjandust leida ja end täiendada. Head kontaktid olid TRÜ õppejõududega, kes leidsid tihti tee raamatukogusse.

Teadustöö

Igapäevatöö saavutuste kõrvale on A. Kirseli teaduslikku pagasisse aastakümnete jooksul kogunenud arvukalt **ettekandeid** teaduskonverentsidel (võrdlemisi sageli ka väljaspool Eestit) ja **publikatsioone** raamatukogutöö probleemide kohta. Tema publikatsioonide arv läheneb 50-le, ja vaieldamatult on sellele lisa tulemas. Mahukamaid teadusartikleid on A. Kirselt seni ilmunud 14, neist 9 üleliidulistes väljaannetes ja 2 rahvusvahelises ajakirjas. On veel arvukalt ettekannete teese, toimetatud töid, lühiartikleid (nii vanas kui uues “Raamatukogus”), metoodilisi väljaandeid.

Alates 1970. aastatest on A. Kirselt igal kümnendil ilmunud ca 10 publikatsiooni. Sellise produktiivsuse ja kirjutiste sisukusega ei konkureeri just paljud meie teadusraamatukogude töötajad. (Võrdlemisi vähe on sellele kõrvale seada ka mitmel meie erialaõppejõul.)

A. Kirsal käsitleb oma töödes valdavalt dokumentide vahendamise ja sisuanalüüsi probleeme: liigitamine; UDK; dokumentide töötlus(käik), selle optimeerimine; kataloogisüsteem. Teemad on välja kasvanud igapäevatöö probleemidest ja vajadustest. A. Kirsal meenutab huumoriga, kuidas nn. raamatu tee analüüsimine sai tõe korduvatest etteheidetest töötlusosakonna

aadressil, kus nimelt raamatud pikki aegu "seisvat". Täpsed analüüsid tõid aga päevavalgele rea muidki trükiste "peatuspunkte".

Ajal, mil oli hoos sotsialistlik võistlus Läti ja Leedu TA raamatukogudega, kujunes üheks meelisteemaks trükiste töötlusaja analüüs: töötluse kestus pidi aina lühenema ja lühenema. Nagu A. Kirsnel on irooniliselt märkinud, hakkas töötlushaeg mõnel võistluspartneril nullile lähenema (st. dokument jäigi sisuliselt töötlemata?).

Siinses lühivaatluses vääricksid esiletõstmist mõned A. Kirseli uuemad publikatsioonid. Olulised on artiklid, mis informeerivad nii meie kui rahvusvahelist erialaüldsust UDK arvutiversiooni kasutamisest Eestis /2, 3, 4, 5/. Nii süvenenult ja täpse metoodikaga kui A. Kirsnel pole meil seni keegi käsitlenud teaduslike dokumentide sisu avamise protsessi, selle keerukust ja tulemuste erinevusi. See ongi nn. liigituserinevuste küsimus, mille tundmine ja tasandamine saab arvutitele üleminekul üha olulisemaks /6/. Suurte teadusraamatukogude kataloogisüsteem ja selle kujundamine on raskemini käsiteldavaid erialaprobleeme üldse, mistõttu leidub ka nii vähe asjakohaseid kirjutisi. Nüüd pakub A. Kirsnel ETARi kataloogisüsteemi näitel sisuka ülevaate /7/, milles rõhutab, et kataloogisüsteem olgu kompaktned: nii palju kui vaja, nii vähe kui võimalik. Minimaalne olgu erikataloogide hulk. Võimalikult kõik kogud olgu peegeldatud. Teavikute sisu peegeldus peab olema maksimaalne, neid tuleb nii süstematiseerida kui märksõnastada.

Kokkuvõtteks. A. Kirsnel on isik, kes eesti raamatukogutegelaste hulgas ei pürgi esiplaanile. Välise efekti ja sära taotlus on talle olemuslikult võõras. Tema puhul on tegemist tõelise oma valdkonna asjatundjaga. Asjatundlikkus, pädevus, kompetentsus – see on alati nõudnud aega, süvenemisevõimelisust ja tõsist, järjekindlat tööd. See ei jäta ruumi oma isiku eksponeerimisele.

A. Kirsnel on meil vaieldamatult parim asjatundja liigitussüsteemide, eriti UDK alal. Aga ta valdab ka kogu kataloogimisprotsessi süsteemsemalt kui enamik selles valdkonnas tegelejaist. Eelduseks on siin olnud hea, mitmekülgne haridus ja otsiv, teoreetilisteks üldistusteks aldis mõtlemine.

A. Kirsnel esindab meie kataloogimiskorüfeede reas uut põlvkonda, võrreldes nt. auväärse H. Masinguga. Pärinetakse erinevatest ajastutest, erinev on olnud ka (teoreetiline) ettevalmistus ja probleemid, mida aja nõudel on tulnud lahendada. Võiks öelda, et põlvkonnad on küll erinevad, ent mõtteviisi järjepidevus kestab.

Viited

1. Riives, H. Kataloogid ja kirjanduse töötlemine. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu tegevus aastatel 1940–1976. Tartu, 1977, lk. 57–65.
2. Kirsnel, A.-M. UDC and Estonia. // Extensions and corrections to the UDC. Vol. 16 (1994) p. 31-32.
3. Kirsnel, A.-M.; Järs, J. The UDC Master Reference File and Estonia. // Extensions and corrections to the UDC. Vol. 17 (1995) p. 85–86.
4. Kirsnel, A.-M. UDK eestikeelse väljaande saamisloost. // Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat. 7, 1995. Tallinn, 1996, lk. 68–75.
5. Aasmets, M.; Kirsnel, A.-M. The UDC MRF in Estonian. // Independence and libraries : papers of the 5th congress of Baltic librarians : Oct. 21–22, 1996, Tallinn, Estonia. Tallinn, 1996, p. 92–94.
6. Kirsnel, A.-M. Liigituserinevusi Eesti teadusraamatukogudes. // Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat. 6, 1994. Tallinn, 1995, lk. 26–43.
7. Kirsnel, A.-M. Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu kataloogid läbi aegade : tähiseid ja suundumusi. // Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu 50 : ülevaateid ja mälestusi. Tallinn, 1996, lk. 56–67.

VIRVE ENNOSAAR

1996. aasta 19. mail tähistas oma 70. juubelit Rahvusraamatukogu kauaegne bibliograaf Virve Ennosaar.

Virve Ennosaar asus Riikliku Avaliku Raamatukogu (hilisema nimetusega F. R. Kreutzwaldi nimeline ENSV Riiklik Raamatukogu, praegu Eesti Rahvusraamatukogu) teatmebibliograafia osakonnas tööle 1950. aastal. Enne seda oli ta lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna saksa filoloogia ja bibliograafia erialal. Sestsaadik on ühes raamatukogus ja ühes osakonnas möödunud 46 aastat bibliograafina, sh. 18 aastat bibliograafiaosakonna juhatajana. Teadmised, kogemused ja erudeeritus kõrvuti äärmise tagasihoidlikkusega; töökus, rangus ja täpsus kõrvuti elutarkusest kantud huumorimeelega; autoriteet õpetaja ja juhendajana – küllap need ongi Virve Ennosaart iseloomustavad märksõnad.

Kirjutama asudes avastasin üllatusega, et Virve Ennosaarest on ilmunud vaid üks artikkel – kümme aastat tagasi ajakirjas “Bibliotekar” talle N. Krupskaja medali omistamise puhul. See on märk tagasihoidlikkusest. V. Ennosaar on lihtsalt teinud oma tööd, otsustavalt keeldudes kõigist katsetest oma isikut tähtsustada. Käesolevgi lühike kirjutis, mis üritab heita pilku meie ühe teenekama bibliograafi tegevusele, sündis “salaja”, siiras austuses tehtud töö ees ning tänutundes õpipoisiaastate eest.

Virve Ennosaare pikkade tööaastate sisse mahub teadusbibliograafiate ja kirjanduse soovitusnimestike koostamine, järjekestev teadus- ja meetodiline töö. Temalt on ilmunud kolm bibliograafianimestike bibliograafiat aastate 1962–1966 kohta. 24 aastat koostas Virve Ennosaar “Raamatukogunduse bibliograafiat”, pannes sellega aluse pikaajalisele traditsioonile. Tema koostamisel ilmus kokku 17 väljaannet, milles on registreeritud aastail 1955–1979 ilmunud erialakirjandus. Virve Ennosaare õpilased on seda tööd jätkanud tänaseni. Vähe on erialasid, mis võivad uhkustada infoallikaga, mida on vaheaegadeta publitseeritud 41 aastat. Kreutzwaldi-nim. ENSV Riikliku Raamatukogu 70. juubeliks koostati ulatuslik 3-köiteline bibliograafia raamatukogu trükistest, raamatukogu kajastamisest trükisõnas ning töötajate publikatsioonidest. Kahe köite koostamisel osales Virve Ennosaar. Ta on üks “Raamatukogunduse sõnastiku” (1969) ja selle täiendusvihikute (1974, 1977) autoreist ning välisraamatute koondkataloogi algatajaid. Viimaste aastate töök

on olnud väga populaarsete eesti raamatusarju tutvustavate bibliograafiate koostamine ja mitme trükise toimetamine. Ees seisab vastutusrikas töö saksa kirjanduse tõlkeraamatute bibliograafia ettevalmistamisel.

Sellestki piisaks, et rahuldustundega möödunule tagasi vaadata. Kuid on veel midagi – 18 aastat bibliograafiaosakonna juhtimist, mis on heade organisatorivõimete kõrval nõudnud ka oskust inimestega suhelda, neid eesmärgi nimel tööle rakendada. Ja ehkki sellest pole praegu kombeks kirjutada, ei saa mööda vaadata ka suurest tööst kogu toonase Eesti NSV bibliograafiatöö koordineerijana, vabariiklike bibliograafianimestike koondplaanide koostajana.

Olulisel kohal Virve Ennosaare töös oli bibliograafide täienduskoolituse organiseerimine. Ta on publitseerinud metoodilisi materjale teatmetöö korraldamise, teatmekogu komplekteerimise, bibliograafianimestike ja -kartoteekide koostamise kohta, juhendanud diplomitöid ning vastu võtnud saksa keele eksameid.

Teatme- ja bibliograafiatöö põhialused – täpsus ja põhjalikkus – on need printsiibid, millele Virve Ennosaar on alati toetunud, nende põhimõtete järgi on ta töötanud ise ja nõudnud seda ka teistelt. Nii mõnedki tegevusuunad raamatukogus on alguse saanud just tema otsesel mõjutusel.

Virve Ennosaar on alati kaasa rääkinud bibliograafiatöö sõlmküsimustes ning on tänaseni aktiivse, mõtteerksa hoiakuga. Tema hinnangud uutele ideedele on noorematele kolleegidele vajalikud, need loovad silla olnud ja olevate aegade vahel, võimaldades vastu võtta õigeid otsuseid.

***

1996. aastal oli juubelisünnipäev ka järgmistel ERÜ liikmetel:

95

Richard Antik Kanadast, ERÜ auliige, 11. aprillil

85

Voldemar Miller, ERÜ auliige, 7. veebruaril

80

Kyra Robert, ERÜ auliige, 25. juulil

70

Hilja Sakk, 5. märtsil

Helgi Rosen, 12. detsembril

60

Etna Ansi, 2. jaanuaril

Evi Tolsa, 8. veebruaril

Linda Pajur, 14. veebruaril

Ella Kõll, 10. märtsil

Maare Kümnik, 15. märtsil

Linda Kask, 11. aprillil

Riina Lattik, 30. aprillil

Linda Reimann, 9. mail

Linda Pärnoja, 28. mail

Eva Vahesalu, 23. septembril

Vaike Oro, 15. oktoobril

Miine Reisenbuk, 17. novembril

Ljudmilla Šemejeva, 23. novembril

Aime Naanuri, 26. novembril

Anne-Liis Pitkänen, 1. detsembril

Elna Ots, 3. detsembril

KROONIKA

Reet Olevsoo (koostaja)

EESTI RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHING 1996. AASTAL

17. I ERÜ Tartumaa kogu koosolekul tehti kokkuvõtteid ja täpsustati tööplaani. Usaldusisikuks valiti Maret Vanamb (TÜR)
18. I Raamatuühingus oli koos F. Puksoo auhinna žürii: Mare Lott (esinaine), Kyra Robert, Anne Ainz, Evi Piskunova, Heino Kään, Vallo Raun. 1995. a. ilmunud tööde eest otsustati auhind anda Uno Liivakule raamatu "Eesti raamatu lugu" eest ja märgiti ära Endel Annuse ja Esko Häkli koostatud "Den estniska boken genom seklerna: bokhistoriska uppsatser"
22. I ERÜ juhatusese koosolek:
– tehti kokkuvõtte 1995. a. tööst ja kavandati tegevust jooksva aastal
– ERÜ 1995. a. aastapremia otsustati anda Võrumaa Keskraamatukogu direktorile Inga Kuljusele ja teenetepremia Teaduste Akadeemia Raamatukogu sektorijuhatajale, ERÜ liigitamise ja märksõnastamise toimkonna juhile Arda-Maria Kirselle
– kinnitati bibliograafiaväljaannete võistluse žürii koosseisus Mari Kalvik (esinaine, TPÜ), Katrin Gottlob (TPÜR), Aiki Tibar (TTÜR), Rita Hillermaa (RR), Rutt Enok (Harju Maakonnaraamatukogu)
– juhatus otsustas luua tava kõigi ERÜ juhatusese esimeeste valimiseks auliikmeteks
23. I Tartu Ülikooli Raamatukogu korraldatud F. Puksoo päeval kuulutati välja F. Puksoo auhinna laureaadid
2. II Revisjonikomisjon koosseisus Elga Kommel (esinaine), Mare Horma (ETAR) ja Reet Kukkk (RR) revideerisid ERÜ varasid
2. II Bibliograafiaväljaannete võistluse žürii otsustas anda auhinna teadusbibliograafiate osas Küllike Maurerile (RR), Malle Suurvälile (TÜR) ja Eva Vahealule (EMR), personaalbibliograafiate osas Anneli Ilvesele (Lääne Maakonna KR), Inta Ööpikule (TÜR) ja Valve Jürissonile (RR) ning valikbibliograafiate osas Viivi Küttisele (Tallinna KR). Väljaannete kujundusliku külje eest sai preemia Elle Tikerpää

7. II Kõnekoosolek teemal "Raamatukogud ja raha" RRI konverentsisaalis. Anne Valmas pidas sissejuhatava ettekande, Eesti riigi palgapoliitikast rääkis Rahandusministeeriumi kantsler Enn Pant, raamatukogude finantseerimisest kultuuriminister Jaak Allik, ametiühingute vajalikkusest raamatukogudes Kultuuriametiühingute Liidu esimees Linnar Kaldmaa. Raamatukogude rahamure üle arutlesid oma sõnavõttudes Tiiu Pihlakas ja Matti Russ. Huvilisi oli nii palju, et RRI suur konverentsisaal kippus kitsaks jääma, ka küsimusi esitati esinejatele rohkesti ning diskussioon muutus kohati pisut ägedakski. Kõnekoosoleku nimel saatis ERÜ esinaine mõned päevad hiljem riigikogule ja valitsusele taotluse kõige kiiremat lahendamist vajavatest probleemidest: raamatukoguhoidja töötasu, raamatukogude komplekteerimisraha jm.
7. II ERÜ aastakoosolek RRI konverentsisaalis. Osa võttis 199 ühingu liiget. Külalisteks olid Leedu Raamatukoguhoidjate Ühingu president Emilija Banionytė ja Läti Raamatukoguühingu president Silvija Liniņa. Laureaatidele anti üle ERÜ aasta- ja teenetepreemia, õnnitleti bibliograafiaväljaannete võistluse võitjaid, ERÜ auliikmeteks valiti Hans Jürman, Endel Annus, Evi Rannap ja Ivi Tingre. ERÜ esinaiseks valiti taas Anne Valmas, juhatusse uued liikmed Anu Nestor (ETAR), Maire Killar (Viljandi Linnaraamatukogu), Ilme Sepp (Lääne Maakonna KR), Kurmo Konsa (TÜR), Meeli Veskus (Aruküla raamatukogu) ja revisjonikomisjoni Mare Horma, Rutt Enok ja Krista Talvi (RR). Öhtul oli aastakoosolekust osavõtjatele väike koosviibimine
8. II Nõupidamisel Balti raamatukoguhoidjate V kongressi ettevalmistamise teemal osalesid lisaks eestipoolsetele korraldajatele Leedu Raamatukoguhoidjate Ühingu president Emilija Banionytė ja Läti Raamatukoguühingu president Silvija Liniņa. Pärastlõunal arutati koos Kristina Virtaneniga Soomest Balti- ja Põhjamaade raamatukoguhoidjate II nõupidamise korraldamist Birštonases Leedus
- 12.–14. II Maie Gross osales Läti raamatukoguühingu aastakoosolekul Riias
20. II Tartumaa kogu vastlapäev Annelinna harukogus
22. II Toimus üleriigiline kultuuritöötajate streik. Paljud riigieelarvelised raamatukogud ja streikijate toetuseks mõned rahvaraamatukogudki olid lugejatele suletud. Raamatukoguhoidjad osalesid Toompeal toimunud piketil

26. II Juhatuse koosolek:
 – Kalju Tammaru valiti aseesimeheks
 – loodi raamatukogu- ja arhiivimaterjalide säilitamise toimkond
 – arutati Balti raamatukoguhoidjate V kongressi esialgset programmi ja eelarvet, moodustati korraldustoimkond (Anne Valmas, Kalju Tammaru (RR), Aira Lepik (TPÜ), Aili Normak (ETAR), Kärt Miil (TÜR), Rutt Enok)
 – arutati omavalitsusele alluva raamatukogu olukorda praeguses Eestis
29. II Anne Valmas oli külaliseks Soome Raamatukoguühingu uutesse ruumidesse kolimise puhul peetud lahtiste uste päeval
7. III Balti raamatukoguhoidjate V kongressi korraldustoimkonna koosolek ERÜ büroos
15. III ERÜ büroosse paigaldati uus Windows 95 keskkonnas töötav arvuti
20. III Anne Valmas kohtus Stockholmis Rootsi Raamatukoguühingu presidendi Cristina Stenbergiga
22. III Avatud Eesti Fondi juhatus otsustas toetada rahvaraamatukogude automatiseerimise projekti 2 miljoni krooniga ja Balti raamatukoguhoidjate V kongressi 25 tuhande krooniga
27. III ETARi tehnoloogia asedirektori Asko Tamme loeng “Infoühiskond: teoreetilised ja praktilised aspektid” RRis
1. IV Kultuurikontseptsiooni aruteluks korraldas kultuuriministerium Kultuurifoorumi, kus raamatukogude sektsiooni juhtis Anne Valmas
10. IV Sakalamaa Raamatukoguhoidjate Ühendusel olid külas tekstiilikunstnik ja Kääriku käsitöötalu perenaine Anu Raud ning tõlkija Valda Raud
17. IV Tartumaa kogu külastas Spordimuuseumi ja selle raamatukogu
18. IV Tartumaa kogu kohtus Kirjanduse Majas kirjanik Aivo Lõhmusega

- 18.–19. IV Vanaraamatu toimkond korraldas koostöös TPÜ täiendus-
koolituse keskuse ning ETARiga seminari “Vana ja haruldane
raamat: kirjeldamine, kasutamine, hoid”
- 6.–7. V Liigitamise ja märksõnastamise toimkond korraldas RRis
seminari
14. V Maaraamatukogude sektsioon oli koos Tartus
- 15.–19. V Riias toimunud Bibliotheca Baltica’96 konverentsil esines
Anne Valmas ettekandega “Tänapäeva nõuded: raamatukogu-
hoidjate ootused ja reaalsus”
20. V Tartumaa kogu korraldas ekskursiooni Võrru, tutvuti Võrumaa
Keskraamatukoguga, külastati Kreutzwaldi muuseumi ja Põlva
Talurahva Muuseumi Karilatsis
22. V Sakalamaa Raamatukoguhoidjate Ühendus käis tutvumisreisil
oma maakonna viies uues raamatukogus
- 28.–30. V Leedu Kediniai raamatukogu 8 töötajat põikasid teel
Stockholmi läbi ka Tallinnast. ERÜ büroo korraldas neile
RRis ekskursiooni ja kohtumise Tallinna Keskraamatukogus
28. V–1. VI Saksa Teadusraamatukogude Ühingu kutsel osales 86. Saksa
raamatukogupäeval Erlangenis TÜ Raamatukogu teadus-
direktor Kärt Miil
- 3.–5. VI RRis toimus ERÜ ja Saksa Raamatukogundusinstituudi ühis-
seminar rahvusbibliograafia kaasaegsetest probleemidest.
Pikemalt vt Anne Ainzi artiklist käesolevas raamatus
6. VI Balti raamatukoguhoidjate V kongressi korraldustoimkonna
koosolek ERÜ büros
12. VI Kogude toimkond korraldas RRis seminari “Komplekteerimise
küsimused Soomes”
12. VI Sakalamaa Raamatukoguhoidjate Ühendus käis tutvumisreisil
Rapla KRis
19. VI Balti raamatukoguhoidjate V kongressi korraldustoimkonna
koosolek ERÜ büros

- 21.–24. VII Kihnus toimus igasuvine maakogude seminarlaager
- 28.VII–
11.VIII Saksa Raamatukoguinstituudi välissuhete büroo kutsel viibis Anne Valmas Saksamaal, võttis osa seminarist “Raamatukogu – õppimise koht läbi elu”, esines ettekandega “Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu osa täiendõppe protsessis” ja osales seminarile järgnenud õppereisil Saksamaa raamatukogudesse
- 28.–29. VIII 40 Leedu raamatukoguhoidjat võtsid ette ekskursiooni Eestisse – kohtuti ERÜ esinainega, RR tutvustas oma maja ja teel koju peatuti ka Rapla KR uues hoones
3. IX Balti raamatukoguhoidjate V kongressi korraldustoimkonna koosolek ERÜ büroos
11. IX Kogude toimkond korraldas laiendatud koosoleku “Raamatukogud ja kirjastused. Raamatukogud ja toll”
16. IX Juhatuse koosolek:
  - otsustati Puksoo auhinnaga kaasnevak meeneraamatuks anda välja ümbertrükk F. Puksoo “Raamatuharrastusest ja Jaan Roosist kui bibliofiilist”
  - kinnitati ERÜ 1996. a. aastaraamatu sisukord ja toimetuse kolleegium (koostaja Anne Klaassen (ETAR))
  - otsustati, et ERÜ kui kutseühingu ei saa täita ametiühingu ülesandeid
  - arutati raamatukogupäevade korraldamist
  - Jüri Järs tutvustas rahvaraamatukogude automatiseerimise programmi
  - korraldustoimkonna liikmed andsid ülevaate Balti raamatukoguhoidjate V kongressi ettevalmistamisest
  - otsustati korraldada juhatuse laiendatud koosolek
17. IX ERÜ esinaine Anne Valmas ja Akateeminen Tietopalvelu (ATP) Oy tegevdirektor Janne Rouhiainen kirjutasid alla lepingule raamatukogutarkvara KIRJASTO 3000 eesti versiooni rakendamise kohta 18 maakonna ja linna keskraamatukogus
30. IX ERÜ esinaine Anne Valmas ja AS ASTRODATA direktor Jaak Anton sõlmisid lepingu rahvaraamatukogude automatiseerimise projekti realiseerimiseks vajaliku riist- ja võrkvara ostmiseks

2. X Sakalamaa Raamatukoguhoidjate Ühendus kohtus Viljandimaa kultuuri- ja noorsooõuniku Ele Saarega
3. X ERÜ aktiivi nõupidamine – juhatuse laiendatud koosolek toimus aurulaeval “Admiral”, kus juhatuse liige Aira Lepik rääkis raamatukogu üldsussuhtest, Riigikogu liige Eiki Nestor ametiühinguliikumisest. Arutleti selle ja järgmise aasta raamatukogupäevade üle
18. X Balti raamatukoguhoidjate V kongressi delegaatide ekskursion Lahemaa Rahvusparki, kus külastati Palmse mõisa ja Käsmu meremuuseumi ning lõunastati Altja kõrtsis
- 19.–20. X Balti raamatukoguhoidjate V kongress “Omariiklus ja raamatukogud” RRis. Pikemalt vt A. Norbergi artiklist käesolevas raamatus
- 20.–30. X Raamatukogupäevad “Raamatukogu infoühiskonnas” Teadusraamatukogud korraldasid lahtiste uste päevi, tutvustasid Interneti võimalusi, toimusid infopäevad. Rahvaraamatukogudes korraldati mõttetalgud raamatukogu teabetoa vajaduse ja loomise üle, tutvustati lugejatele raamatukogu, Läänemaa KR korraldas 19. oktoobril traditsioonilise perepäeva raamatuga. Raamatukogupäevade raamidesse jäid ka ELRi eestvedamisel toimunud üritused: ettelugemise päev 20. oktoobril, üleriiklik ühisprojekt “Tom Sawyer 120” ning rahvusvaheline lasteraamatute rändnäitus “Läänemeremaade lasteraamaturing” ja näitusest osa võtvate maade päevad. Jätkati elanikkonnalt raamatute kogumise aktsiooni. Nii kirjutavas pressis kui ka raadios ja televisioonis oli raamatukogupäevade jooksul juttu raamatukogudest
- 2.–10. XI 38 raamatukoguhoidjat osales huvipakkuval ja mitmekesisel õppereisil marsruudil Stockholm – Kopenhaagen – Holstebro – Herning – Viborg – Göteborg – Stockholm. Külastati Taani Kuninglikku Raamatukogukooli, Taani Raamatukogude Keskust, Taani Kultuuriministeeriumi Raamatukogude Osakonda, Taani Tehnikakirjanduse Keskust, Taani parlamenti, Holstebro linnanõukogu ja raamatukogu, Herningi hariduskeskust ja kooliraamatukogu. Ühingupoolseks grupijuhiks oli Anu Nuut (RR), reisi korraldamise eest hoolitses Eva Kasesalu turismifirmast E-Tour. Õppereisi toetas rahaliselt Põhjamaade Ministrite Nõukogu

15. XI Anne Valmas pidas Toronto Eesti Seltsi ja Eesti Tõlkefondi kirjanduslikul pärastlõunal Toronto Eesti Majas loengu "Eestlane, raamat ja raamatukogud uuel iseseisvusajal"
19. XI Anne Valmas pidas Torontos Tartu Instituudis akadeemilise loengu "Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu ja raamatukoguhoidja osa muutuv asjas", kohtus Kanada Eesti Raamatukoguhoidjate Koondisega
13. XII Tartus "Vanemuise" konterdisaalis toimunud Kultuurikongressil esines Anne Valmas kaasettekandega raamatukogude osast kultuurikontseptsioonis
16. XII Juhatuse koosolek:
 – arutati ERÜ 1997. a. suuremate ürituste plaani;
 – arutati osavõttu IFLA aastakoosolekust Kopenhaagenis
18. XII Sakalamaa Raamatukoguhoidjate Ühenduse jõuluhommik Võhma raamatukogu uutes ruumides

ERÜ JUHATUS

- Esinaine** Anne Valmas, Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu
- Asetäitja** Kalju Tammaru, Eesti Hoiuraamatukogu
- Liikmed** Jüri Järs, Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu
 Kurmo Konsa, Tartu Ülikooli Raamatukogu (astus 16.09 tagasi seoses töökoha vahetamisega)
 Maire Killar, Viljandi Linnaraamatukogu
 Anu Nestor, Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu
 Ilme Sepp, Lääne Maakonna Keskraamatukogu
 Õie Tammissaar, Tartu Linna Keskraamatukogu
 Meeli Veskus, Aruküla Raamatukogu
- Liikme-kandidaadid** Aira Lepik, Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakond (pärast Kurmo Konsa tagasiastumist kuulub juhatusse vastavalt valimistel saadud häältele)
 Ivi Tingre, AS Teek

TÖÖRÜHMAD, TOIMKONNAD JA SEKTSIOONID

Bibliograafia toimkond (Anne Ainz, RR)

Toimkonna koosolekul arutati koduloo-, eriala- ja universaalse artiklite bibliograafia probleeme, koostööd *Estonica* andmebaasi loomisel.

Toimkonna esinaine Anne Ainz osales innukalt 3.–5. juunil toimunud ERÜ ja Saksa Raamatukogundusinstituudi rahvusbibliograafiaseminari ettevalmistamisel ja läbiviimisel. Seminaril olid lektoriteks Rahvusvahelise ISBN keskuse (*International ISBN Agency*) direktor Hartmuth Walravens ja Saksa Raamatukogu (*Die Deutsche Bibliothek / Frankfurt am Main*) bibliograafialituse juht Werner Stephan. Seminaril esitatud Eesti-poolsete ülevaadete põhjal koostas Anne Ainz kokkuvõtte *Survey of the Estonian National Bibliography* avaldamiseks *ISBN Review* erinumbris.

Tähistati Eesti Bibliograafia Asutise – Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiv- raamatukogu bibliograafiaosakonna 75. aastapäeva EKMis.

Kogude toimkond (Maret Klaus, ETAR)

12. juunil toimus seminar “Komplekteerimise küsimused Soomes”, kus külalislektoriks oli Tuula Siikala Tampereist. 11. septembril korraldati laien datud koosolek “Raamatukogud ja kirjastused. Raamatukogud ja toll”. Sellest ettevõtmisest loodeti rohkem, kuid tundub, et kirjastused ei ole eriti huvitatud raamatukogudega koostumisest. Probleemid jäid ikka õhku rippuma ja seoses sundeksemplari seaduse kehtestamisega tuleb samasugust koostumist korrata. Toimkond arutas veel venekeelsete referaatajakirjade säilitamist, CD-ROM-ide arvelevõtmist, sundeksemplari keskuse loomist, rahvaraamatukogude komplekteerimise töögrupi loomist jm.

Koolituse toimkond (Evi Rannap, TPÜ infoteaduste osakond)

Põhiülesandeks oli täiendõppe nõudluse väljaselgitamine. Toimkonna algatusel koostati ankeet ja viidi läbi küsitlus. Ankeedile vastas 302 raamatukoguhoidjat teadus- ja rahvaraamatukogudest. Küsitlust analüüsisid ning tulemusi tutvustasid Evi Rannap ja Krista Talvi. Toimkonna koosolekul arutati uute tasemekoolituse vormide rakendusvõimalusi. Aasta algul alustati TPÜs distantsõppe pilootprojekti kooliraamatukoguhoidjate koolitamisel, 14. märtsi koosolekul arutati kaugkoolituse vajadust ja võimalusi, 13. mail koolitajate koolitamist ning koolituse planeerimise ja organiseerimise põhimõtteid.

Raamatukogunduslik erialateave keskses teadusraamatukogus oli arutusel toimkonna laiendatud koosolekul TTÜRis.

Liigitamise ja märksõnastamise toimkond (Arda-Maria Kirsell ja Aili Normak, ETAR)

Peatähelepanu oli jätkuvalt pühendatud UDK eestikeelsete liigitustabelite koostamisele: tõlgete lõpetamine, ekspertide leidmine, toimetamine, sisestamine arvutisse. Töö on võtnud kavandatust rohkem aega, kuid aasta lõpuks olid kõik liigid tõlgitud. Mõned liigid on ekspertide käes, ülejäänud on toimetatud ning ETARis ja TTÜRis arvutisse sisestatud. Tabelid antakse trükki 1997. a. I kvartalis.

Jätkusid kontaktid UDK konsortsiumiga, toimkonnas töötati välja Eesti maakondade kohamäärarjad, mis saadeti heakskiitmiseks UDK Konsortsiumile (märts 1996).

6.–7. mail korraldas toimkond seminari 45 osavõtjale, kus esimesel päeval räägiti märksõnastamisest ja teine päev oli pühendatud liigitamisele. Esinesid külalislektorid Soomest: Eeva Kärki Helsingi Ülikooli Raamatukogust tutvustas märksõnastamist ja selle arengut Soomes ning Tampere Tehnikaülikooli Raamatukogu direktor Arja-Riitta Haarala rääkis UDK kasutamisest Soome teadusraamatukogudes. Eestist esinesid Sirje Nilbe, Helgi Laanes, Ave Kaldas, Arda Kirsell jt. Seminarile eelnes küsitlus, kust selgus, et kõige rohkem tunnevad liigitajad ja märksõnastajad puudust täienduskoolitusest märksõnastamise ja arvutiõppe osas.

Maara Üksti ja Arda Kirsell koostasid metoodikajuhendi "Eesti rahvaraamatukogude liigitussüsteemist" neljanda valiku (tehnikaliigid). Kultuuriministeerium avaldas kõigi valikute koondväljaande.

Raamatukogu- ja arhiivmaterjalide säilitamise toimkond (Marge Tiidus, Eesti Riigiarhiiv)

1996. a. oli toimkonna tegevuses sissejuhatav aeg, mille käigus oli põhiliseks ülevaate saamine kõigist toimkonda kuuluvatest asutustest. Toimkonna koosolekul analüüsiti kogude seisundit ja kogude seisundi aruande esitamist, selgitati olukorda RRis, TÜRis, Ajalooarhiivis, Eesti Riigiarhiivis ja tutvuti A/S Evikon ning A/S Kespri toodanguga.

Terminoloogiatoimkond (Reet Kuk, RR)

Peamiseks arutlusobjektiks olid Raamatukogusõnastiku 4. teemavihiku (komplekteerimine, kogud) käsikirja terminiseletused ja eesti terminite võõrvastad. Koosolekul arutati ka rahvusvahelisel raamatukogundeterminoloogia konverentsil Vilniuses üleskerkinud küsimusi (M. Randma), terminoloogiatoimkonna poolt analüüsimist vajavaid mõisteid (R. Kuk) jm.

Vanaraamatu toimikond (Tiiu Reimo, ETAR)

18.–19. aprillini toimus koostöös TPÜ täienduskoolituse keskuse ning ETARiga seminar “Vana ja haruldane raamat: kirjeldamine, kasutamine, hoid”, kus osales 33 raamatukogu-, muuseumi- ja arhiivitöötajat. Loengutega esinesid Mare Lott TPÜst, Tiiu Reimo ja Endel Valk-Falk ETARist, Eve Peets ennistuskogust “Kanut” ning T. Kala Tallinna Linnaarhiivist.

Toimikonna koosolekul 23. mail esines ettekandega alamsaksa keele asendumisest ülemsaksa keelega Bremeni Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna juhataja Dr. Armin Hetzer.

R. Hiiel, N. Vorobjoval, T. Šahhovskajal, L. Petinal ja T. Reimol valmis koondnimestiku “Eesti raamatukogudes leiduvad bibliograafiad ja trüki-kataloogid tööks vanatrükiste ja haruldaste raamatutega” käsikiri.

Alustati kiriku- ning usuteadusliku kirjanduse seminari ettevalmistamist, jätkati tutvumist Eesti vanatrükise ning haruldaste raamatute kogudega (Eesti Ajaloomuuseumis ning Tallinna Linnaarhiivis).

Analüütilise kirje töörühm (Elviine Uverskaja, TPÜ)

1996. a. oli töörühma poolt eelmisel aastal koostatud analüütilise kirjeldamise soovitude juurutamise aasta. Koguti märkusi ja ettepanekuid nimetatud soovitudele ja tutvustati uusi kirjeldamise reegleid raamatukogutöötajatele. TPÜ infoteaduste osakonna infotöö õppekeskuses korraldati koos ERÜ kirje töörühmaga rida kursusi “Uut bibliograafilisel kirjeldamisel”.

Bibliokirje töörühm (Ene Vilipus, RR)

Koostöös Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakonnaga alustati raamatukogutöötajate täiendõpet kataloogimise alal. Algselt planeeritud ühte kahepäevast õppust viidi läbi kuuel korral – kolmel korral TPÜs, ülejäänud Tartus, Kuressaares ja Narvas. Õppepäevadest võtsid osa raamatukoguhoidjad maakonna-, linna-, laste- ja kooliraamatukogudest. Käsitleti uusi nõudeid raamatu- ja analüütilises kirjes, tähestikkataloogi korraldamist, täiendkirjete koostamist ja kasutamist pea- ja lugejakataloogis. Töörühma liikmed osalevad alates 1996. a. detsembrist INNOPACi kataloogimis-mooduli väljaarendamisel ja testimisel.

Nootide ja audiovisuaalsete teavikute kirje alarühmal (Aurika Gergeležiū, RR) valmisid rahvusvaheliste standardite ISBD(PM) ja ISBD(NBM) tõlked eesti keelde.

Raamatukogupoliitika töörühm (Elviine Uverskaja, TPÜ)

Peeti seitse töökoosolekut, kus sõnastati töörühma töösuunad, selgitati ankeetküsitluse abil eesti raamatukoguhoidjate hoiakud ja ootused, koostati kirjandusnimestik "Raamatukogu- ja infopoliitika" ja korraldati vastavasisuline raamatunäitus RRI raamatukogunduse teabetoas, arutleti eesti raamatukogude arenguprobleemide üle, osaleti teaduslike keskraamatukogude suve-seminari töös Ojaäärsel. Valmistati ette rahvaraamatukogude aastaaruande tekstiosa küsimustik, et tagada laekuvate andmete võrreldavus.

Maakogude seksioon (Heljo Järvelaid, Kose raamatukogu)

14. mai töökoosolekul Tartus tegi Tiiu Pihlakas Jõgeva KRist kokkuvõtte maakogude töötajate hulgas läbiviidud ankeetküsitluse tulemustest. Arutati lastekirjanduse hankimist, raamatukogude ja teabetubade omavahelisi side-meid ja raamatuvõlglaste probleemi.

21.–24. juulil toimus maakogude seminarilaager Kihnus, kus Andres Jaaksoo ELRist rääkis lastekirjanduse väljaandmisest Eestis ja H. Chr. Anderseni seotusest Eestiga. Ere Raag Võru KRist tegi kokkuvõtte lasteraamatute muretsemisest 1995. a. Võrumaa raamatukogudesse ja selleks kulutatud summadest ning analüüsis, kui palju oleks raha vaja, et soetada raamatukogudesse kõik väärtuslikud lasteraamatud. Leida Olszak (ELR) esitas lasteraamatute komplekteerimise kohta täiendavaid andmeid. Otsustati täpsemalt analüüsida 1995. a. ilmunud lasteraamatute jõudmist raamatukogudesse ja selle põhjal teha täiendava raha taotlus lasteraamatute hankimiseks.

PIIRKONDLIKUD ÜHENDUSED tegutsevad maakonna ja linna keskraamatukogude eestvedamisel. ERÜ ja raamatukogude tegevust on raske üksteisest eraldada, spetsiaalselt ainult ühingu liikmetele üritusi just sageli ei korraldata. Liikmed on hajali mööda maakonda ja kokku saadakse ikka ainult keskraamatukogu seminaridel, mida kasutatakse ka ühingu asjade ajamiseks. Ühistegevuse levinuim vorm on oma ja teiste maakondade raamatukogude külastamine, korraldatakse üritusi raamatukogupäevade ajal.

LIKMEMSKOND

1996. a. eest on tasunud liikmemaksu 555 liiget.

1996. a. astus ERÜsse 55 uut liiget.

Ühingul on 14 auliiget: Endel Annus, Richard Antik, Hans Jürman, Vaime Kabur, Helene Kulpa, Helmi Masing, Linda Masing, Voldemar Miller,

Helene Mugasto-Johani, Kaja Noodla, Edith Poom, Kyra Robert, Evi Rannap, Ivi Tingre. ERÜ auliikmeid peeti tavakohaselt meeles jõulude ajal ja juubelite puhul.

Liikmeskonda kuuluvad 8 välisliiget: Eda Ekendahl (Rootsi), Barbara Halbert ja Martin Halbert (USA), Ly Lehtmets (USA), Eha Pöhl (Rootsi), Helgi Rosen (Kanada), Mall Seim (Rootsi) ja Valdemar Vilder (Austraalia).

ERÜ VÄLJAANDED

1. Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat. 7, 1995 / Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing; toimetus H. Riives (koostaja ja üldtoimetaja), I. Saaret (keeletöötaja) jt. Tallinn, 1996. 160 lk.

2. Mugasto-Johani, H. Rahvusraamatukogu eellood: trükiallikate ja mälestuste põhjal kuni 1953. aastani / Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing. Tallinn, 1996. 35 lk.

3. Independence and Libraries: papers of the 5th Congress of Baltic Librarians. October 21–22, 1996, Tallinn, Estonia / Estonian Librarians Association, National Library of Estonia. Tallinn, 1996. 209 p.

4. Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu infoleht nr. 24 / Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing. Tallinn, 1996. 4 lk.

ERÜ AJAKIRJANDUSES

1. [Eesti Raamatuühingu ja Raamatukoguhoidjate Ühingu üleskutse tööde esitamiseks Puksoo auhinnale: sõnum]. // Eesti Päevaleht (1996) 5. jaan., lk. 13.

2. Raamatuühingud annavad Friedrich Puksoo auhinda: [raamatute või raamatukogundusega seotud töid ootavad Eesti Raamatuühing ja Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing: sõnum]. // Õhtuleht (1996) 5. jaan., lk. 6.

3. Raamatuühingud soovivad välja anda Friedrich Puksoo auhinda: [sõnum]. // Oma Saar (1996) 5. jaan., lk. 3.

4. Puksoo auhind: [sõnum]. // Õhtuleht (1996) 23. jaan., lk. 4.

5. Anti üle Friedrich Puksoo nimeline preemia: [sõnum]. // Postimees (1996) 24. jaan., lk. 4.

6. Valmas, A. Fr. Puksoo auhinna laureaadid: [sõnum]. // Sõnumileht (1996) 24. jaan., lk. 4.
7. Valmas, A. Raamatukogud ja raha : [intervjuu / üles kirjutatud] A. Kivi. // Sõnumileht (1996) 7. veebr., lk. 15.
8. Maasikmäe, S. Palgamäärajatel napib nii raha kui tarkust. // Õhtuleht (1996) 8. veebr., lk. 3.
9. Kalvik, M. Eesti bibliograafiaväljaannete võistluse tulemused. // Kultuuri-
leht (1996) 9. veebr.
10. Jõgi, M. Raamatukogud ja raha. // Kultuurileht (1996) 16. veebr., lk. 5.
11. Valmas, A. V Balti raamatukoguhoidjate kongress. // Postimees (1996) 14. okt.
12. Valmas, A. Raamatukogud infoühiskonnas. // Kultuurileht (1996) 18. okt.
13. Raamatukogud ja infoühiskond. // Õhtuleht (1996) 21. okt.
14. Valm, T. Raamatukogude osatähtsus kasvab : [intervjuu / üles kirjutatud] A. Kivi. // Sõnumileht (1996) 21. okt.
15. [Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing: Balti raamatukoguhoidjate V kongress "Omariiklus ja raamatukogu": sõnum]. // Kultuurimaa (1996) 23. okt., lk. 2.
16. Valmas, A. Tarkus tõuseb hinda : raamatukogud infoühiskonnas : [intervjuu / üles kirjutatud] S. Lauring. // Õhtuleht (1996) 25. okt.
17. Tammaru, K. Raamatud ja raamatukogu : [intervjuu / üles kirjutatud] M. Liivamets. // Kultuurileht (1996) 25. okt.
18. Жуков Е. Библиотеки нужны народу. // Вечерние Вести (1996) 23 окт.
19. Oja, H. Eesti raamatukogude probleemid Torontos : [A. Valmase ettekande refereering 15. nov. Toronto Eesti Majas]. // Vaba Eestlane (1996) 21. nov., lk. 8.
20. Oja, H. Raamatukoguhoidja osa muutub ajas Torontos : [A. Valmase ettekande refereering Toronto Tartu Instituudis]. // Vaba Eestlane (1996) 26. nov., lk. 5.

21. Parming, T. Vestlus raamatutest : [15. novembril Eesti Majas peetud A. Valmase ettekande põhjal]. // Meie Elu (1996) 21. nov., lk. 7; 3. det., lk. 5.

PREEMIAD

- ERÜ aastapremia – Helje Riives (TTÜR)
ERÜ teenetepremia – Elfriede Kristal (Kaberneeme raamatukogu kaua-
aegne töötaja)

ERÜ ja Eesti Raamatuihingu poolt väljaantava F. Puksoo auhinna laureaat:

- Kaljo-Olev Veskimägi raamatu “Nõukogude unelaadne elu: Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed” eest
- ära märgiti Arvo Teringu uurimus “Descartes ja tema ideede jõudmine Baltimaale 17. saj. ja 18. saj. algul”

ARVUSTUSI. ARVAMUSI

Mari Kalvik

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA RAAMATUKOGU JUUBELIKOGUMIK

On meeldiv tõdeda, et Eesti TA Raamatukogu 50. aastapäeva tähistav ülevaate-teos (maht 240 lk., tiraaž 500) ilmus õigeaegselt – just juubelinädalaks, mis toimus 8.–12. aprillini 1996. a. Kogumiku said kingiks juubeliktuse külalised, artiklite autorid ja veel tänutäheks teisedki, kes on olnud seotud raamatukoguga.

See on emotsioone ja mõtteid tekitav väljaanne alates kaanest (kunstnik Tiia Eikholm) ja üldse kujunduslikust küljest – seda teost on meeldiv kätte võtta. Rohelist värvi kõva kilekaas annab lootust paremaks tulevikuks; hea paber, loetav trükk, fotod – kõik see kutsub süvenema sisse.

Tundub, et juubelikogumiku toimetusse (Antti Oviir (koostaja), Anne Klaassen (toimetaja), Arda-Maria Kirsell, Aita Kraut, Õie Oviir, Urve Saari) koondusid ühiselt mõtlevad isikud, kes nägid ülevaate-teose avaldamise põhi-eesmärgina Eesti TA Raamatukogu töösuundade ja tegevusalade kajastamist läbi aegade raamatukogus töötanud inimeste kaudu, väärtustades nende tegevuse. Mainitakse rohkelt raamatukogutöötajaid nende iseloomulike karakteri-joonte ja töösse suhtumisega. Kuid ei kajastata mitte ainult raamatukogu igapäevatööd, vaid ka seltsielu, ühiseid ettevõtmisi kuni ooperietenduse lavastamiseni välja, sealt leiab huumorit ja nalja, mis teeb kogumiku kergesti loetavaks ja mõistetavaks. On välditud liiga spetsiifilist ja raskepärast erialast käsitlust, puuduvad mahukad tabelid arvandmetega, graafikud, kasutatud materjalide loetelud. Saatesõnast selgubki, et autoritele jäeti küllaltki vabad käed oma mõtete kirjapanekuks, toimetus ei taotlenud artiklite ühtlustamist, mis tagab esitatu värskuse ja värvikuse, kuid põhjustab ka mõningast ainese kordust eri artiklites (näiteks baltikakogu tähtsus, kujunemine, olemus).

Kogumik koosneb mitmest eri osast, millel oma mõte ja eesmärk.

Esimene osa sisaldab **ülevaateartikleid** TA Raamatukogus aastaid töötanud tunnustatud spetsialistidelt, kes antud tööloiku kajastavate arhiividokumentide kõrval on toetunud läbielatud isiklikele kogemustele. Mineviku kõrval pakuvad artiklid andmeid hetkeseisust ja tulevikusuundadest – kõik see tagab huvitavuse. On pikemaid artikleid, kui autor vajalikuks pidas nii väljenduda; teine võibolla piiras end etteantud soovitusliku lehekülgede mahuga. Kajastatud on peaaegu kõik raamatukogu olulisemad tööloigud:

Maive Triipan käsitleb Eesti TA Raamatukogu ajalugu ja hetkeseisu, Antti Oviiri artikkel kajastab raamatukogu esimesi kodusid Sakala tn. 35 ja Estonia pst. 7, tema sulest pärineb samuti asjakohane ETARi tegevuse kronoloogiline ülevaade, baltikaosakonnast kirjutab Tiiu Reimo, Maret Klaus käsitleb komplekteerimisprobleeme ning Arda-Maria Kirsal vastavalt kataloogimist ja katalooge, Anne Klaassen aga annab ühes artiklis ülevaate bibliograafiategevusest ning teises raamatunäituste korraldamisest, Tiina Aasmann rahvusbibliograafia koostamisest, Anne Valmas käsitleb väliseesti kirjanduse osakonna tööd. Ülevaateartiklite rea lõpetab Mare Horma TA Raamatukogu võrgu tutvustusega. Seega 10 sisulist artiklit läbimõeldud järjestuses koos kronoloogilise tegevuse ülevaatega. Kahjuks puudub artikkel, mis puudutaks lugejateenindust ja TA Raamatukogu lugejat. Arvan, et ülevaateartiklit kirjutada on sageli raskem ja keerukamgi kui kokku seada puhtteaduslikku faktiandmetel põhinevat kirjutist, mis alati ei sisaldagi laiemat üldistust ja võrdlust. Käesoleva kogumiku artiklitele ei ole lisatud viiteid kirjandusele ja arhiividokumentidele, kuigi mitmes artiklis on mainitud, et TA Raamatukogu arhiividokumente on kasutatud. Vast oleks olnud mõttekas raamatukogu olulisemad arhiividokumendid, nende paiknemine, kättesaadavus esitada kogumiku saatesõnas, et juhtida tähelepanu koostatud ülevaateartiklite uurimuslikule olemusele ning samaaegselt tutvustada olemasolevaid arhiivimaterjale.

Järgneb **mälestuste osa**, mille kirjutajateks on Hilja Vihalem, Endel Annus, Kyra Robert, Voldemar Miller, Joosep Kari, Urve Saari, Aita Karjatse, Antti Oviir – need on soojad ajastut ja inimesi meenutavad mõlgu-tused, mis on kaua aega meeles püsinud. Lisaks eraldi osana lõbusaid humo-ristlikke killukesi ajaloost.

Omaette väärtuseks on Aita Kraudi koostatud Eesti TA Raamatukogu töötajate ettekannete loetelu Eesti, Läti ja Leedu ühiskonverentsidel “Bibliopolistel”, mis on toimunud alates 1967. a. juba 16 korda, viimati mainitu 1995. a., esialgu igal aastal, nüüd üle aasta.

Kogumik sisaldab ka **bibliograafiaosa** (koostajateks Joosep Kari ja Õie Oviir), mis jaguneb kolmeks alajaotuseks: TA Raamatukogu väljaanded, TA Raamatukogu töötajate artikleid, monograafiaid, koostööväljaandeid ning Kirjandust TA Raamatukogu kohta. Tegu on valiknimestikuga. Välja on jäetud eelkõige suur osa oma töötajate artikleid (ilukirjanduslik looming, tõlketööd, kodu-uurimuslikud artiklid, lühemad ettekandeteesid, samuti näitusetutvustused ja päevakajalised kirjutised), millest on tegelikult sügavalt kahju. Eesti TA Raamatukogu oleks väärinud oma juubelil täielikku loetelu

kõigist materjalidest, kaasa arvatud olemasolevad käsikirjad ja dokumentide kogud. Kuigi bibliograafia kiituseks tuleb öelda, et ta haarab ka näiteks Tallinna Pedagoogikaülikoolis kaitstud TA Raamatukogu puudutavaid diplomitöid. Kuna kirjed ei ole nummerdatud, ei selgu bibliograafias esitatud trükiste arv, kuid ligi pooled neist olevat ruumipuuduse tõttu nimestikust välja jäänud. Loodan, et kunagi koostatakse eraldi bibliograafia kõigi valminud tööde kohta.

Kogumikus on veel teisigi **lisasid**, nagu TA Raamatukogu direktorite ning staažikamate töötajate loetelud. Neid, kes on töötanud 20 aastat või enam, on loetelus 78. Lisade koostajaks on Urve Saari.

Puudub aga oluline lisa – isikunimede register. See on hädatarvilik, sest kogumik on isikukeskne, isiku tegevust ja olemist väärtustav ja otsi siis huvipakkuvat persooni läbi kogu teose. Kuuldavasti oli vastav register ka plaanis, kuid ilmumisega läks kiireks ja hea kavatsus nurjus.

Käesolev juubelikogumik sobib ka välismaale saatmiseks (raamatuvahetuseks), sest artiklite lühikokkuvõtteid on esitatud inglis- ja saksakeelsetena. Tõlkijateks Ülle Rebo ja Hilja Vihalem. Arvutisse sisestas koguteose Siiri Jakobson.

Kutsun teisigi suuri teadus- ja erialaraamatukogusid üles tähistama oma olulisi juubeleid samaväärsete sisukaid ülevaatematerjale kajastavate kogumike ilmumisega, mis rikastavad eesti kultuuripilti ja võiksid olla pidevalt müügil raamatukauplustes ning kättesaadavad raamatukogudes.

VAJALIK UURIMUS

**Veskimägi, Kaljo-Olev. Nõukogude unelaadne elu :
tsensuur Eesti NSV-s ja selle peremehed. Tallinn, 1996. 351 lk.**

Võtsin K.-O. Veskimäe raamatu kätte teatava eelarvamusega. Meil on ilmunud mitmeidki käsitlusi nõukogude okupatsiooni perioodist, kuid neis jäävad järeldused poolikuks ning silma torkab püüe vältida otseste süüdlaste väljatoomist. Seepärast pakkus K.-O. Veskimäe raamatuga tutvumine positiivse üllatuse. Igal juhul on tegemist palju aega ja vaeva nõudnud teadusuuringuga, kus autor täidab endale seatud ülesanded. Suure asjatundlikkusega on ta süstematiseerinud ja töödelnud detailset lähteandmestikku. Ei ole piirdutud ainult andmete üleslugemise ja faktide konstateerimisega, vaid uurimuses tuuakse välja tsensuuri seostatus poliitilise taustaga Eestis. Sellest tuleneb selge järeldus: tsensuuri ülesanded olid meil traditsioonilistest märksa laiemad. Lisaks raamatute keelustamisele sunniti raamatukogutöötajaid hävitama ebasobivaks kuulutatud raamatuid, mida tehti juba KGB kontrolli all (eriti Irina Rodionova-Burtseva tegevus). K.-O. Veskimäe analüüsist saab teha ainuvõimaliku otsuse – tsensuuri poolt organiseeritud raamatute hävitamine oli orgaaniline osa eestlaste kui rahva likvideerimisest. Eriti vaenulikud olid toleaeagsed võimurid väliseesti kirjanduse vastu, mis ärritas neid kui ainus vaba eesti kirjandus.

Lisaks rahva selgroo füüsilisele hävitamisele, mis on puhas genotsiid, tuli pealekasvanud põlvkonnad ilma jätta ajaloolisest mälestusest, rahvuslikust identiteedist. Raamatust nähtub, et venelastega kaasa läinud Venemaa-eestlased ja kahjuks ka kohalikud tegelased (Nigol Andresen, Olga Lauristin, Endel Sõgel jt.) ei olnud selles osas sugugi passiivsed käsutäitjad, vaid ületasid omaalgatuse ja aktiivsuse poolest käsuandjaid. Nende lõppeesmärgiks oli kogu Eesti Vabariigi ajal ja paguluses ilmunud kirjasõna keelustamine, mida näitab fakt, et 1980. aastate lõpuks oli Eesti NSVs keelatud hulka kantud 86,4±1,5% aastail 1918–1940 ilmunud trükistest (K.-O. Veskimäe andmed, lk. 309) ja kogu pagulaskirjandus.

Ei saa väita, et okupantide püüdlused poleks vilja kandnud. Ajapikku kaasajooksikute hulk kasvas, ka intelligentsi hulgas. Kirjanike omatsensuur saavutas 1980. aastaks häbiväärse taseme. Meenutame kas või Heino Kiige mälestusteraamatus “Murrang” (lk. 87) ära toodud Paul Kuusbergi kirjalikku

arvamust romaani "Maria Siberimaal" kohta. Selles nõuab P. Kuusberg käsi- kirja ümbertegemist, et näidata küüditamise põhimõttelist õigustatust ja vaja- likkust. "Murrangus" (lk. 83) trükitakse ära ka Jaan Krossi eitav retsensioon sellesama teose kohta. Tsiteerime: "Tuleb kas kergitada Maria maailma- mõistmise lage – või tuleb rajada Maria tasandi kohale või pigem arendada selle tasandi kohal piisavalt välja seal ju hetketi juba vilksatav kõrgem mõtlemiskorrus – autori korrus". Kuigi veidi kaudsemalt sõnastatud, on mõte sama – ka Jaan Kross tunnistab genotsiidi oma rahva kallal õigeks, suhtudes eestlaste represseerimisse mõistvalt (maailmamõistmise lae kergitamine, kõrgem mõtlemiskorrus).

Seetõttu ei saa nõus olla T. Veispaku retsensioonis K.-O. Veskimäe raamatu kohta ajalehes "Kultuurimaa" (1996, nr. 5) küllalt otseselt väljen- datud mõttega, et autoril tuleks uurimuses esitatud andmete avalikustamist häbeneda. Kui me barbaarset raamatute hävitamist ja sellega koos ka geno- tsiidi eestlaste kallal otsustavalt hukka ei mõista, siis oleme kaudselt nõus selle kordumisega mingil ajal edaspidi.

Tahaks veel kord rõhutada, et tegemist on tõsiteadusliku ajaloo- uuringuga. Raamatu ülesehitus on loogiline, käsitlus teemat ammendav ja järelused põhjendatud. Põhitähelepanu koondamine raamatukogude saatu- sele aitab vältida töö laialivalgumist. Küll olen nõus teiste retsenseerijate arvamusega, et autori stiil on raskepärane. Raamat ei kuulu tõepoolest kergesti loetavate hulka. Lõpuks on see siiski autori eripära, mis ei vähenda töö sisulist väärtust. Ka ei välista see tsensuuritegevuse muude aspektide ("töö" kirjanikega ja ajakirjandusega) detailset uurimist edaspidi.

BALTIMAID KÄSITLEV BIBLIOGRAAFIA

Baltische Bibliographie : Schrifttum über Estland, Lettland, Litauen 1994 / im Einvernehmen mit der Baltischen Historischen Kommission hrsg. vom Herder-Institut; ausgewählt und zsgst. von Paul Kaegbein. Marburg, Herder-Inst., 1995. XV, 220 S. (Bibliographien zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas; N 16).

Kõnesolev bibliograafia ei ole asjahuvilistele uudiseks, ainult et järjekindlalt ilmunud seeria on nüüd meie ees eraldi trükisena ja tunduvalt ulatuslikumana. Senini ajakirja "Zeitschrift für Ostforschung" iga aasta 4. numbris avaldatud jooksvat "Balti bibliograafiat" kasutamata ei ole õieti võimalik uurida Eesti ja Läti ala aja- ja kultuurilugu, vähemalt mitte nendel, kes ise kohalikke keeli ei valda. Endine Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukoguhoidja Hellmuth Weiss (1900–1990) alustas asjakohaste andmete kogumist kohe pärast sõda, veel enne, kui temast sai Marburgis asuva J. G. Herderi nimelise instituudi raamatukogu juhataja ning seejärel kauaaegne direktor. 1952. aastast ilmus "Balti bibliograafia" sama instituudi väljaantud eespool nimetatud ajakirjas. Eelkõige registreeris see muidugi Saksamaal ja mujal Läänes avaldatud kirjandust, sh. väliseesti ja -läti autorite töid, kuid sisaldas algusest peale üllatavalt täielikult ka Eestis ja Lätis ilmunud trükiste kirjeid. Kahjuks kuulus "Zeitschrift für Ostforschung" nõukogude ajal meie raamatukogudes erihoiuosakonnas säilitamisele ja oli seega vähestele kasutatav. Pealegi ei saanud suuremat osa loetletud kirjandusest kätte.

1977. aastast on "Balti bibliograafiat" koostanud Paul Kaegbein. Ajakirjas jagus aina paisuvale loetelule vaid piiratud maht. Paralleelselt ilmus Leedut puudutav valikbibliograafia, aga mitme aasta kohta käivana Povilas Reklaitise koostatult. Kui juba otsustati omaette väljaande kasuks, siis liideti Leedu juurde. Kuid see ei olnud ainuke põhjus, miks kirjete arv "Balti bibliograafias" kasvas viimaste aastate keskmiselt 425-lt nimetuselt enam kui kolmekordseks. Loend on laienenud ka sisuliselt. Siiski on tegemist endiselt aasta valikbibliograafiaga, mida nagu varemgi on täiendatud eelnevatel aastatel sisse kandmata jäänud kirjetega.

Kasutaja seisukohalt on vooruseks, et temaatiline liigendus on läbi aegade pea samaks jäänud. Tähelepanu võib juhtida sellele, et üldosas on loetletud 53 ajakirja, mille artiklid on siinjuures muidugi bibliografeeritud. Maateadusele, rahvastikuteadusele ning arheoloogiale ühes esiajalooa järgneb kõige pikema alajaotusena – ligi kolmandik nimetustest – ajalugu,

mis on liigendatud periooditi, pluss kohalugu, genealoogia, biograafiad ja memuaarid. Majandusajalugu tuleb aga otsida 6. jaotisest "Poliitika, õigus, riik ja majandus". Edasi tulevad kirikulugu ning keel ja kirjandus ühes kohanimede ja pressiga. Viimaseks alajaotuseks on "Vaimne ja kultuurielu", mille lõpetab raamatukogusid käsitlev kirjandus.

Uue "Balti bibliograafia" koostamisel on esmakordselt kasutatud andmetöötlusprogrammi (System Lidos 3.3 Multilingual). See on võimaldanud mitmesuguste registrite esitamise, mis teeb bibliograafia kasutamise väga hõlpsaks. Lisaks tavalisele autoriregistrile on olemas pealkirjade, isiku-, geograafiline ja ka aineregister.

Kaegbeini bibliograafia on Eesti, Läti ja nüüd ka Leedu kohta käivatest kindlasti kõige ülevaatlikum. Nagu koostaja ise rõhutab, baseerub see autopsial. Pikemata on selge, et nii suur töö eeldab tihedaid kontakte paljude kolleegidega. Eesti kolmes suuremas raamatukogus oli Paul Kaegbein omal ajal sage külaline. Jääb veel üle küsida, kuidas sattus Kölni ülikooli raamatukogunduse professor (allakirjutanu teada ainuke sel alal Saksamaal) ja Rahvusvahelise Raamatukoguühingute Liidu (IFLA) juhtiv asjamees tegelema Baltimaadega. Vastus on lihtne. 1925. aastal Tartus sündinud Paul Kaegbein on ema poolt baltisaksa päritolu. 1966. aastast kuulub ta Eesti ja Läti ajaloo uurijaid Saksamaal ühendavasse Balti Ajaloo Komisjoni. Tema algatusel ilmus Blumfeldt-Loone bibliograafia järeltrükk. Ta on olnud mitme Balti Ajaloo Komisjoni poolt välja antud kogumiku toimetaja ning ise kirjutanud artikleid raamatust ja raamatukogundusest Baltimail. Eriti viimasel ajal on ilmunud tema sulest hulgaliselt retsensioone ajalookirjanduse kohta. 1994. aasta bibliograafias leiame näiteks üheksa nimetust. Oleme tänulikud professor Kaegbeinile sünnimaa tööde tutvustamise eest.

SUMMARIES

Anne Valmas

THINKING OF THE CULTURAL CONGRESS

The author shares her thoughts on the current condition of librarianship in Estonia in the light of the Cultural Congress, held in Tartu on December 13th 1996. The acquisition plan of academic libraries must ensure that all relevant specialities are covered with information. A modern academic library can fulfil its functions only if its collections are very skillfully and professionally developed. The effective supplying of public libraries with new publications is of growing importance today, as the prices of books are constantly rising and readers, on the contrary, have become poorer. 50% of Estonian inhabitants are library customers and the number is on the way up.

The greatest problems presently are: troubles in getting the mandatory deposit copy, gaps in legislature, the high sales tax for books, etc.

Allowances from the Open Estonian Foundation and the Mellon Fund from the USA have helped greatly in implementing computer systems.

The open society and changing libraries call for librarians, who are eager to increase their abilities and skills by continuous study.

Aili Norberg

INDEPENDENCE AND LIBRARIES

THE 5TH CONGRESS OF BALTIC LIBRARIANS IN TALLINN

The Library Days of 1996 began with the 5th Congress of Baltic Librarians in the National Library of Estonia on October 21st – 22nd. The congress was organized jointly by the Estonian Librarians' Association and the National Library of Estonia. Previously, librarians from the three Baltic countries have assembled in Riga – 1930 and 1991, Tallinn – 1935 and Kaunas – 1938.

75 delegates from Estonia, Latvia and Lithuania with guests from Finland, Sweden, Denmark, Norway, Iceland, Germany and Russia, took active part in the work of the congress. The opening speech was given by Tunne Kelam, Vice Chairman of Riigikogu. Jekaterina Genieva, Vice President of the IFLA, sent her regards and good wishes to the delegates.

The work of the congress was organized in plenary sessions and meetings of 6 working groups. Discussions were held on various aspects of librarianship, namely

- problems confronting academic and special libraries,
- public libraries,
- children's and school libraries,
- the content and forms of vocational, complementary and degree courses,
- standardization,
- coordination of library activities.

In each section several pertinent poster reports were presented. Lively interchange of information took place during lobby talks.

The work of the congress was summed up with the final plenary session with the reports of the section heads, discussions and exchange of opinions and evaluations.

The congress proved useful for the further cooperation of Baltic librarians. The next congress will be organized by the Lithuanian Librarians' Association in the following millennium.

Estonian Ministry of Culture, Open Estonian Foundation and Estonian Cultural Foundation offered financial support for the organization of the congress.

Most of the reports delivered at the congress have been published in the collection "Independence and Libraries" (Tallinn, 1996).

Maive Triipan

THE HALF-CENTURY OF THE LIBRARY OF ESTONIAN ACADEMY OF SCIENCES*

The Library of Estonian Academy of Sciences is quite young, although the history of its older collections dates back four centuries. The 50th jubilee was celebrated in April with a conference and other festivities, also the jubilee publication of surveys and recollections was issued.

The Library of Estonian Academy of Sciences today is a general academic library of nationwide importance open for all customers. The Library was founded on April 5th 1946, but actual work started in January 1947 with the regulation of the processes of acquisition, book exchange, library services and bibliographic work. In its early years the Library's operation was strongly hindered by the lack of staff and storing room. By 1964 the present house of the Library (10 Rävala Avenue) was built. Nearly 150,000 items of scientific periodicals, reference books and newspapers could be placed on open shelves in the reading rooms. The number of staff grew constantly and the structure of the Library changed. In acquisition the needs of customers of the whole republic for the literature in the fields of science, economy and culture were reckoned with.

In the 1970ies a special collection of Estonian literature in exile was formed on the basis of donations. Originally the collection was for restricted use only, but when in 1990 the restrictions were cancelled, the publications became available for everybody.

The older collections of the Library comprise more than 500,000 items of rare and Baltica publications. The Library regards the developing of that collection as its greatest task towards Estonian cultural history.

At present foreign scientific literature, mainly periodicals and reference books, forms a third of the whole collection. During recent years valuable help for the developing of the Library's collections has been obtained from foreign supporting programmes and donations. Good working relations have been established with the German publishing company "Springer", who has provided scholarly literature with reduced prices.

All the collections are reflected in a well-organized system of catalogues. The adoption of the UDC Master Reference File has advanced classification work in the Library. From 1995 publications arriving in the Library have been indexed. Today 12 service points

---

* Since March 19th 1996 Estonian Academic Library

are at the disposal of customers. Information about the novelties can be obtained from the exhibitions and bulletins of recent acquisitions. To improve its operation the Library has organized readers' conferences and interviews and carried out reader surveys. Bibliographic and information work enfold reference work, development of databases and publication of bibliographies. Since 1970 the Library also publishes author bibliographies of Estonian scholars and men of science, annual annotated bibliographies "Estonica. Social Sciences", "Finno-Ugric Ethnography and Folklore", etc. Of special importance is the compilation of the Estonian Retrospective National Bibliography (1525 – 1940), of the designed 11 volumes 5 have appeared up to now.

The Library takes part in nine international and three Estonian projects. It is an institutional member of the IFLA, an associate member of "Bibliotheca Baltica" and the Consortium of European Research Libraries. The Library of Estonian Academy of Sciences cooperates with other larger Estonian libraries in automation and is one of the founders of the Consortium of Estonian Libraries Network (ELNET).

In the year of its anniversary the Library's new statute was registered, which determines its functions in the integrated academic and information system of Estonia and forms the basis for developing its operation strategies.

Jüri Järs

CREATING INFORMATION SYSTEM OF COUNTY AND TOWN CENTRAL LIBRARIES

The feasibility study in 20 county and city central libraries has been carried out in 1995 by the ELA Working Group of Public Library Automation. Among 20 libraries there were 12, which had no computers and 17, which had never used library automation software. Geographically the system of Estonian public libraries covers all the country including borderlands. Central libraries are located in 15 counties and in 5 bigger cities and they serve as regional centres for other public libraries of the region. The existing structure of public library system and the presence of professional librarians are the real preconditions for creating open access to the resources of information society for each population group.

The aim of the project is to implement during 1996–2000 the computer based integrated information system in each regional central library, which allows:

- to generate online library catalogue; analytical, referral and other databases
- to retrieve information via user-friendly interface
- to create circulation and patron registration subsystems
- to exchange bibliographic data at national and international level
- to get access to Internet resources and services
- to provide services and information through Internet/Intranet

The technical infrastructure of the information system will be created step-by-step by building up local area networks, installing special software products and implementing the hardware for workstations. It is planned to create multifunctional workstations, which allow the authorized users access all available network resources (LAN and WAN) from each workstation. Remote access, data exchange and other wide area network services will be realized through Internet. To avoid duplicated data entry at local level, the bibliographic records generated by research libraries (cataloguing centres) will be used. For speeding up

circulation and internal library transactions the bar coding technology will be used, which also excludes the mistakes accompanying with manual entry.

The integrated library software Kirjasto 3000, which has user interface in Estonian and which supports the concurrent use of Latin (Estonian) and Russian character sets will be used as basic software component. Kirjasto 3000 guarantees the implementation of functional modules as follows:

- *Online catalogue* (cataloguing, classification, subject indexing; information retrieval capabilities for users with different skills; support of authority files)
- *Acquisitions and fund accounting* (monographs and periodicals; ordering, receipting, claiming; suppliers, funds, delivery addresses)
- *Collection management* (branch libraries, different collections; inventory control)
- *Circulation* (patron and loan registration; reservations, overdues, recalls; statistics; library defined parameters – patron classes, loan periods, fines)
- *Generation of outputs* (catalogue cards, listing, reports, statistics, labels etc)
- *Data exchange* (import and export of bibliographic records)

The development of the Estonian version of Kirjasto 3000 will be guaranteed by ATP Oy (Helsinki, Finland), the maintenance and support by ATP Tarkvara in Tallinn. The commitments of both sides are stated in the contract between ELA and Akateemiline Tietopalvelu ATP Oy, which was signed on September 17th 1996. By this contract it was planned to start using cataloguing and acquisition modules in all participating libraries since January 1997. As ATP Oy was not able to fulfil the contract, it was unavoidable to postpone the starting date until the Estonian version of Kirjasto 3000 will be ready for application.

In addition to Kirjasto 3000, the special software products will be installed for creating the subsystems as follows:

- *Internet services* (E-mail, remote access – Telnet, fail transfer – FTP, using of different remote servers – browsers and other client software)
- *Local databases* – generation and/or using of bibliographic, referral, factographic and other databases of local (region, city, county) scope with different structure
- *CD-ROM databases* (using by reference services, acquisition, etc.)
- *Desktop publishing* (preparing and publishing subject and other bibliographies, current awareness lists, indexes, booklets, library guides, reports etc)
- *WWW server* – electronic publishing of documents and databases on Internet and Intranet in HTML format

Thanks to the financial support of Open Estonia Foundation (OEF) it was possible to start the implementation of the project in 1996. At the end of 1996 the total expenses of the project were about 3.6 million Estonian crowns (2 million from OEF, 1.6 million from various sources). As the result of phase 1 more than 70 PCs are implemented in participating libraries. Server based local area network is implemented in 8 libraries, 8 libraries are using 2–3 PCs, which are connected under Windows 95, 4 libraries are still using standalone PCs.

The biggest problems, which slow down the project implementation are as follows:

- shortages in the Estonian version of Kirjasto 3000
- bibliographic records generated by research libraries are not available for downloading
- librarians need more computer training and better Kirjasto 3000 training
- Estonian general thesaurus for subject indexing is not yet completed
- participating libraries have no correct Internet connection via dedicated line

The total cost of the project about 18 million Estonian crowns and there has always been a lack of funding. For the most important tasks of phase 2 (1997) the grant in amount of

USD 85,400 has been received from Open Society Institute Regional Library Program. In 1997 participating libraries must basically apply for funding from the budgets of local governments.

Helje Kannik

A MONTH IN THE ROYAL LIBRARY OF COPENHAGEN

Compilation of the Estonian Retrospective National Bibliography at Estonian Academic Library is at half the way. For the complementing of its registers compilers have worked in the libraries of Riga, St.Petersburg, Stockholm, Uppsala, Lund, Helsinki and Copenhagen.

The necessity of visiting Denmark arose thanks to Vello Helk who, in the course of his research work in the Royal Library of Copenhagen, noticed old Estonian primers and hymnals that might be missing in Estonian libraries.

The compiler of the National Bibliography Endel Annus and the author of the article worked in the Royal Library of Copenhagen at the end of 1995. Beside several Estonian publications they found 184 relevant to the National Bibliography publications in other languages.

The article also gives a short survey of the Royal Library and the author's impressions from wintry Copenhagen.

Anne Ainz

A SEMINAR ON NATIONAL BIBLIOGRAPHY IN TALLINN

A seminar on the focal points in the compilation of national bibliographies arranged by the Estonian Librarians' Association and Deutsche Bibliotheksinstitut was held in Tallinn from the 3rd till the 5th of June 1996.

The work of the seminar was conducted by Hartmut Walravens, the Director of the ISBN-Centre of the National Library in Berlin and Werner Stephan, the Head of the Department of Bibliography of Deutsche Bibliothek.

The seminar dealt with the subject matter of national bibliographies and the widened opportunities of its use in information service. A survey was given of the structure of the German National Bibliography, the online database BIBLIODATA and authority files belonging to it.

Relations between publications of the Books-in-Print type and national bibliographies were discussed more thoroughly.

The participants of the seminar were especially interested in the problems concerning the acquisition, cataloguing and preserving of electronic publications.

The final survey reflected the elaboration of the strategical concept of the information system covering all the functions of a national library. The questions of expenses and benefits of bibliographic services are topical in Estonia as well as in Germany.

A survey was given of the present level of automatization in the National Library of Estonia and of the Estonian National Bibliography.

ABOUT THE COMPILATION OF NATIONAL BIBLIOGRAPHIES AT THE FINE ARTS DEPARTMENT OF THE NATIONAL LIBRARY OF ESTONIA

The compilation of the retrospective national bibliography "Estonian Printed Music 1918 – 1944" started in 1979. It registers all music books published in Estonia and the production of Estonian composers published abroad. 3179 indexed entries were introduced into the database during 1992 – 1996. The bibliography also shows the availability of the indexed publications in Estonian libraries.

All bibliographies are compiled in such a way that the database could be searched electronically as well as provide data for printed bibliographies.

Recently several current national bibliographies have been published, namely "Estonian Printed Music 1995", "Estonian Art Publications 1995" and the first issue of "Estonian Sound Recordings 1993". The compilation of the latter proved troublesome as the Law on the Mandatory Deposit Copy concerning sound recordings has not yet been passed, the issuing data as well as the data of the author are sometimes incomplete or entirely missing.

Maire Killar

THE UDC IN VILJANDI TOWN LIBRARY

The Universal Decimal Classification (UDC) has been used in Estonia for more than 70 years already, mostly by academic libraries. Public libraries had special classification tables of their own. In 1991 it was suggested that public libraries should adopt the UDC. In 1992 the ELA Working Group of Classification and Indexing suggested the translation of the UDC Classification Tables into Estonian. Work on the abridged version of the tables was started, during 1993 – 1996 recommendations for the conversion of certain classes (4 editions with a selected edition) were published.

The article shares with the reader the experiences and problems of Viljandi Town Library in the period of conversion to the new classification system.

Mare Ektermann

130 YEARS OF LIBRARIANSHIP IN HAAPSALU

There is an indication in "Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch" that a library existed at the Dome Church of Haapsalu as early as the 14th century.

In 1866 the seaside resort Haapsalu was enriched by another German society, named "Club Musse", that had a library of its own. Some books carrying the impression of "Club Musse 1866" have been preserved in the collections of the Central Library of Lääne County up to now. The library of the choral and acting society "Kungla", founded in 1896, is considered to be its Estonian predecessor.

In the year 1935 Haapsalu Public Town Library held 2231 books and had 208 patrons. Primarily works by Estonian authors were read.

As the result of the resettlement of the Germans in 1939 the library of "Club Musse" was merged with the public city library.

The period after the war brought along an extensive destruction of books. The library was turned into an ideological institution of the new authorities.

At present Lääne County Central Library is playing an outstanding role in the cultural life of Haapsalu.

Rutt Enok

INTERNATIONAL RELATIONS OF HARJU COUNTY LIBRARY

In 1989 Harju County Library established contacts with Salo City Library in Finland. By now friendship between the partners is based on really solid grounds.

In 1994 Harju County Library and Akershus County Library from Norway signed an agreement of mutual assistance. The Norwegian partner has offered help for implementing the automation project of Harju County Library and also for developing its collections.

Aira Lepik

DEGREE PROGRAMMES IN INFORMATION SCIENCE - ACADEMIC DEGREE FROM TALLINN PEDAGOGICAL UNIVERSITY

The curricula of Tallinn Pedagogical University provide postgraduate qualification at all levels of academic study. After completing the baccalaureate programme, you may enroll in Master's and Doctoral programmes.

The article gives a survey of the establishment of degree programmes at the Department of Information Studies, introduces their structure and content and analyzes the themes of Master's and Doctoral Theses. The opportunity to apply for and maintain one's Master's degree in Information, Librarianship and Book Studies in the Estonian language arose for the first time in 1991.

With the establishment of degree courses at Tallinn Pedagogical University the well-known and outstanding researchers in Estonian libraries got better possibilities to maintain their work. During 1993 – 1996 10 master's theses were defended at the Department of Information Studies.

The article includes the following parts:

- Master's programmes and application for Master's degree,
- Doctoral programmes and application for Doctor's degree,
- Degree programmes at the Department of Information Studies: statistics and plans for the future.

Degree programmes offer the possibility to improve one's professional knowledge and skills of research work in a chosen speciality of Information Studies.

Appendices enfold the Curriculum of the Master's Course in Informatics and the List of Master's Theses defended at the Department of Information Studies during 1993 – 1996.

The various levels of degree courses and the possibility to defend the Doctor's Thesis in Information Studies are a vivid evidence of the progress of that particular speciality and of the fruitful integration of study and research with everyday work.

CHANGES OF BOOK VALUE IN TIME

Books have use value, monetary value and bibliophilic value, which are in constant interaction and change due to the course of time.

The first variable of book value is its practical use. A book loses much of its monetary value through utilization. Just the other way round, it may happen that a publication gains the value of uniqueness. This is valid in case the book carries corrections and additions of the author, remarks and underlinings of its reviewer and commentaries of the reader. Such notes may give a book immense academic value, high price and the value of bibliophilic rareness.

The second transformer of book value is time. After the passing of a certain period of time all books become rare, sometimes they acquire tremendous monetary value.

Thirdly: book value changes with its reprinting, which is the case of textbooks and reference books. Old encyclopaedias, lexicons and the like lose their value with the publication of a new edition, they are put aside or destroyed. Only later their academic value as the indicator of the knowledge and living standards of their time is clearly understood.

The fourth determiner of book value is estimation of the author by public. The works of a novice are usually considered inferior and not maintained. When the author becomes widely known his books acquire value among scholars as well as bibliophiles.

The fifth really significant transformer of value is the shifting of political and ideological currents in the society. It appeared already in the struggle between Catholicism and Protestantism that caused the turning of numerous books into rarities or their total extinction. Bolshevism and fascism were even greater destroyers of books not agreeable for them. Therefore numerous books in the Soviet Union and Germany have turned into rarities of very high value.

The sixth: Publications meant for short-term use are doomed for extermination from the very start. Address books and telephone directories, reports of various enterprises and organizations, advertising publications and the like are not meant for keeping, but in the course of time they may become invaluable sources of history. This particularly holds true in Estonia, where the archives of enterprises and organizations vanished or were destroyed and the few remained copies have acquired documentary value.

Seventhly: a publication sinking in value at its publication place may have lasting value in some other country, e.g. in the case when a single number of a serial is dedicated to another country (especially when it is a small one) or contains works of its authors.

In view of the historical experience we can foresee the changes of book value to a very great extent, thus libraries and bibliophiles could prevent the disappearance of books in most cases.

Ingrid Loosme

SOME WORDS ABOUT THE ARCHIVES OF THE COLLECTION FOR RESTRICTED USE AT THE LIBRARY OF TARTU UNIVERSITY

The Soviet censors prohibited most of the publications from the period of Estonian independence. Only a few chosen libraries, including the Library of Tartu University since 1945, were allowed to maintain the publications in the collections for restricted use.

Documents reflecting the activities of the censors have survived rather incompletely. Still, despite the orders of extermination a great number of regulations, orders and instructions of the superior institutions have been preserved in the Library of Tartu University. The same can not be said about the correspondence, work plans and reports – just a few of them have survived.

In the article special attention has been paid to the instructions and lists of prohibited books issued by the censorship offices of the Estonian SSR and the Soviet Union. They are the primary sources for studying the history of censorship.

The documents from the archives of the Collection for Restricted Use at the Library of Tartu University have provided the majority of data for the treatise “The Dreamlike Soviet Life” by Kalju-Olev Veskimägi. The author of the article has made reference to some incorrectnesses and inconsistencies in the treatise.

THINKING OF FELIX KAUBA

Felix Kauba, the Director of the Library of Estonian Academy of Sciences 1961 – 1983, would have celebrated his 80th anniversary on May 1st 1997. Regretfully, he did not live until that day – he passed away on September 28th 1995.

Felix Kauba's manifold activity deserves more exhaustive treatment in the future. Here are just some reminiscences from his long time colleagues. They remember Felix Kauba as a dignified and intelligent man, who deeply appreciated books, especially old ones. He was a genuinely authoritative director, at the same time he never turned his back to the worries of his colleagues.

Heino Gustavson

RECOLLECTIONS OF TWO WONDERFUL PEOPLE

The article is about Voldemar Miller – a well-known scholar, historian and researcher of his native place, and a book historian Kyra Robert, whose jubilees were celebrated in 1996. Working at the Department of Baltic and Rare Books of the Library of Estonian Academy of Sciences, both of them have offered their wise and experienced help to customers working on their research in the Library. They have managed to hand down their methods and attitudes to their younger colleagues as well.

Marje Aasmets

ARDA-MARIA KIRSEL

The article is about various sides of the life of Arda-Maria Kirsell, the Head of the Systematization Sector of the Library of the Estonian Academy of Sciences.

Arda-Maria Kirsell was born on September 11th 1926 in the family of educated people at Paldiski. When the inhabitants of Paldiski were evacuated by force for the benefit

of the Russian military base, the family moved to Tääksi. After leaving Viljandi Secondary School No.1 in 1944 A. Kirsnel worked for a year at Tääksi Elementary School as a teacher. She studied at Tartu University during 1945–1950, specializing in English Philology. In her third year she took additional subjects in librarianship and bibliography. A. Kirsnel's diploma thesis "Tendencies in the Development of Estonian Public Libraries 1900–1917" was supervised by K. Noodla. A. Kirsnel worked at the Library of Tartu University for fifteen years (1950–1965), from 1952 as the Head of the Cataloguing Sector. Systematization of publications and development of catalogues turned into A. Kirsnel's major line of activity. From 1959 she simultaneously fulfilled the duties of the Deputy Director for Research.

In 1965 A. Kirsnel moved to Tallinn and her fruitful work at the Library of the Estonian Academy of Sciences began, which has lasted for 30 years already.

A. Kirsnel has also held lectures at the universities in Tartu and Tallinn, supervised numerous course and diploma papers, delivered speeches and read papers at library conferences. Her publications amount to about 50 items. Her works mostly deal with the content analysis of documents and problems of their mediation: classification, the UDC; the processing of publications and its optimization; the catalogue system. Her most recent articles give information about the translating of the computer version of the UDC (MRF) into Estonian. A. Kirsnel has also analyzed the complexity of reflecting the content of scientific documents and the different results (classification differences) attained.

A. Kirsnel's extensive erudition and individual theoretical thinking, combined with long-time practice, have made her the leading specialist in the field of classification, especially the UDC, in Estonia.

Ene Loddes

VIRVE ENNOSAAR

Virve Ennosaar, a long time bibliographer of the National Library of Estonia, celebrated her 70th jubilee on May 19th 1996. Erudition, accuracy and reserve combined with a fine sense of humour are the most conspicuous traits of her character.

Virve Ennosaar has compiled several bibliographies of bibliographies, librarianship literature, Estonian book series, etc. She has also been the editor of numerous publications. Her future plans enfold the bibliography of Estonian translations of German literature.

Working as the Head of the Bibliographic Department Virve Ennosaar has for many years coordinated bibliographic activities and organized complementary education in Estonia.

Mari Kalvik

THE JUBILEE PUBLICATION OF THE LIBRARY OF ESTONIAN ACADEMY OF SCIENCES

The jubilee publication gives a survey of the history of the Library of Estonian Academy of Sciences through the eyes of the people, who have worked there, thus calling attention to their activities. Daily work and social life are often reflected from a humorous point of view. The book is easily read as the treatment is not too specific. There are no

references to the used literature, although several of the articles are based on extensive research work in the archives.

The collection is not homogenous, it consists of various parts: overviews of the main spheres of library work, reminiscences, selective bibliography, appendices. Name index would have made the use of the book more comfortable.

It would be a noble tradition for every library to commemorate its anniversary with a solid jubilee publication!

Lembit Aader

AN OUTSTANDING TREATISE

In the autumn of 1996 appeared a really outstanding treatise by Kaljo-Olev Veskimägi "Nõukogude unelaadne elu" ("A Dreamlike Soviet Life"). It deals with censorship in the ESSR. Instead of just presenting the facts the author has systematized and treated initial data with utmost competence.

By analytical deduction Kaljo-Olev Veskimägi leads us to the only possible conclusion – the destruction of books by censors was an organic part in the plan of liquidating the Estonians as a nation. It is a disgrace for us that many Estonian contributors outmatched their Russian commanders in the work of destruction. Among others Estonian writers brought the self censorship of their books to an "outstanding level". Revelation of the actual offenders hopefully helps to prevent the recurrence of genocide in the future.

Sirje Kivimäe

BIBLIOGRAPHIES OF BALTIC COUNTRIES

"Baltische Bibliographie", formerly appearing in every 4th issue of the journal "Zeitschrift für Ostforschung", has now been published in a separate book form. In addition to publications about Estonia and Latvia it registers publications dealing with Lithuania.

The compilers of the book have kept to the practically unchanged structural division of the earlier bibliographies. Utilization of the data processing programme System Lidos 3.3 Multilingual has enabled the addition of several indices, which make the use of the bibliography really comfortable and easy.

Since 1977 "Baltische Bibliographie" has been compiled by Paul Kaegbein, the Professor of Librarianship at Köln University, born in Tartu. He has also initiated the republishing of Blumfeldt-Loone Bibliography and written numerous articles and reviews on historical literature.

Autorid * Authors

- Lembit AADER** Eesti Majanduse Instituut, vanemteadur
Estonian Institute of Economics, Researcher
Estonia pst 7, EE0100 Tallinn, tel 455 754, faks 308 851, e-mail
@sekr.tami.ee
- Marje AASMETS** TPÜ infoteaduste osakond, professor
*Tallinn Pedagogical University, Department of Information
Studies, Professor*
Narva mnt 25, EE0100 Tallinn, tel 6 409 481
- Anne AINZ** RR rahvusbibliograafia osakond, juhataja; ERÜ bibliograafia
toimkonna juht
*National Library of Estonia, Head of the Department of National
Bibliography; ELA Working Group of Bibliography, Leader*
Tõnismägi 2, EE0100 Tallinn, tel 6 307 440, faks 6 311 410
- Mare EKTERMANN** Lääne Maakonna Keskraamatukogu, pearaamatukoguhoidja
Lääne County Central Library, Librarian-in-charge
Posti 3, EE3170 Haapsalu, tel 44 156
- Rutt ENOK** Harju Maakonna Keskraamatukogu, direktor
Harju County Central Library, Director
Keskväljak 15, EE3053 Keila, tel 6 780 394
- Heino GUSTAVSON** ajaloolane, pensionär
Historian, retired
Tammsaare tee 123-24, EE0029 Tallinn, tel 534 582
- Jüri JÄRS** TTÜ Raamatukogu, automatiseerimisgrupi teadur; ERÜ rahva-
raamatukogude automatiseerimise töörühma juht, ERÜ juhatusse
liige
*Library of Tallinn Technical University, Automation Group,
Researcher; ELA Working Group of Public Library Automation,
Leader; ELA, Member of the Board*
Akadeemia tee 7, EE0026 Tallinn, tel ja faks 6 203 561, e-mail
jars@lib.ttu.ee
- Mari KALVIK** TPÜ infoteaduste osakond, dotsent
*Tallinn Pedagogical University, Department of Information
Studies, Principal lecturer*
Narva mnt 25, EE0100 Tallinn, tel 6 409 480
- Helje KANNIK** EAR, rahvusbibliograafia osakond, vanembibliograaf
*Estonian Academic Library, Department of the National Biblio-
graphy, Specialist*
Rävala pst 10, EE0100 Tallinn, tel 454 937, e-mail
Helje.Kannik@tatr.ee

- Maire KILLAR Viljandi Linnaraamatukogu, teenindusosakonna juhataja; ERÜ juhatuselise liige
Viljandi Town Library, Head of the Service Department; ELA, Member of the Board
Pikk 8, EE2900 Viljandi, tel 33 968
- Sirje KIVIMÄE ajaloolane
Historian
Paiste 2-1, EE0016 Tallinn, tel 510 341
- Aira LEPIK TPÜ infoteaduste osakond, dotsent; ERÜ juhatuselise liige
Tallinn Pedagogical University, Department of Information Studies, Principal lecturer; ELA, Member of the Board
Narva mnt 25, EE0100 Tallinn, tel 6 409 480, faks 6 409 118, e-mail aira@lin.tpu.ee
- Ene LODDES RR, teatme- ja infoanalüüsi keskus, juhataja
National Library of Estonia, Head of the Reference and Information Analysis Centre
Tõnismägi 2, EE0100 Tallinn, tel 6 307 308, e-mail ene@nlib.ee
- Ingrid LOOSME raamatuloolane, pensionär
Book historian, retired
Pepleri 10-19, EE2400 Tartu, tel 430 319
- Voldemar MILLER raamatuloolane, pensionär
Book historian, retired
Wiedemanni 9-4, EE0010 Tallinn, tel 452 319
- Aili NORBERG RR, teenindusdirektor
National Library of Estonia, Director of Library Services
Tõnismägi 2, EE0100 Tallinn, tel 6 307 107, faks 6 311 410, e-mail aili@nlib.ee
- Reet OLEVSOO ERÜ, büroojuhataja
Estonian Librarians' Association, Secretary
Tõnismägi 2, EE0100 Tallinn, tel 450 929, faks 3 307 429, e-mail ela@venus.nlib.ee
- Katre RIISALU RR, kunstide osakond, juhataja asetäitja
National Library of Estonia, Fine Arts Department, Deputy Head
Tõnismägi 2, EE0100 Tallinn, tel 6 307 103, e-mail katre@nlib.ee
- Maive TRIIPAN EAR, direktor
Estonian Academic Library, Director
Rävala pst 10, EE0100 Tallinn, tel 455 730, faks 454 049, e-mail Maive.Triipan@tatr.ee
- Anne VALMAS EAR, väliseesti kirjanduse osakond, juhataja; ERÜ esinaine
Estonian Academic Library, Head of the Department of Estonian Literature in Exile; Estonian Librarians' Association, President
Rävala pst 10, EE0100 Tallinn, tel 455 724, e-mail Anne.Valmas@tatr.ee

Lühendeid * Abbreviations

AEF	Avatud Eesti Fond
EAR	Eesti Akadeemiline Raamatukogu
EKM	Eesti Kirjandusmuuseum
ELA	Estonian Librarians' Association
ELNET	Eesti Raamatukoguvõrgu /Konsortsium/
ELR	Eesti Lasteraamatukogu
EMR	Eesti Meditsiiniraamatukogu
ERÜ	Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing
ETAR	Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu
EV	Eesti Vabariik
IFLA	Rahvusvaheline Raamatukoguühingute Liit
KHO	käsitajade ja haruldaste raamatute osakond
KM	Kultuuriministeerium
KMAR	/Eesti/ Kirjandusmuuseumi Arhiiviraamatukogu
KR	Keskraamatukogu
N Liit	Nõukogude Liit
RR	/Eesti/ Rahvusraamatukogu
RVL	raamatukogudevaheline laenusus
TA	Teaduste Akadeemia
TATR	/ENSV/ TA Teaduslik Raamatukogu
TPedI	E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut
TPÜ	Tallinna Pedagoogikaülikool
TPÜR	Tallinna Pedagoogikaülikooli Raamatukogu
TRÜ	Tartu Riiklik Ülikool
TRÜTR	Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu
TTÜR	Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu
TÜ	Tartu Ülikool
TÜR	Tartu Ülikooli Raamatukogu

